

Mastergradsoppgave i kristendomsstudier

***Hvorfor er sjanger så viktig i studiet av
antikke tekster, og hva kan sjangeren fortelle oss om
Thomasevangeliets plass i den tidlige kristendommen?***

*En redegjørelse for hvilken plass sjanger bør spille i vårt møte med antikke
tekster og en forskningshistorisk skisse over den forskningen som er gjort på
Thomasevangeliets sjanger i det engelskspråklige forskningsmiljøet*

**Av
Nils Jerfoss Gulbrandsen**

Veileder: Prof. Dr. Halvor Moxnes

Universitetet i Oslo, Det Teologisk Fakultet

Våren 2008

Innhold

Innledning	5
Oppgavens siktemål.....	7
Forskerne som vektlegges.....	8
Om begrepsbruk i oppgaven.....	9
Om sitering av primærkilden.....	9
Om sitering generelt.....	10
Thomasevangeliet i korte trekk.....	10
Thomasevangeliet – en utsagnsamling	11
Sjanger – hva og hvorfor	14
Bakgrunnen fra formkritikken.....	14
Bakgrunnen fra redaksjonskritikken.....	16
Den analogiske forklaringsmodellen.....	17
Er sjanger viktig for forståelse?.....	18
Hvordan bestemmer man sjanger?.....	22
Hva kan vi oppnå gjennom sjangerbestemmelse?.....	25
Antikke sjangere	30
Hvilke sjangere er sammenlignbare?.....	30
Instruksjonssamlinger fra det nære Østen.....	32
Hellenistiske visdomssamlinger.....	35
Hellenistiske gnomologia.....	36
Chriasamlinger.....	39
Etableringen av en ny sjanger	42
Utsagnsamlingens plass innenfor en sjangerutvikling.....	42
Tidlig forskning på Qs visdomspreg.....	43
Logoi Sophon.....	45
Fra utsagnsamlinger til gnostiske dialoger.....	47

Utsagnsamlinger og narrative evangelier.....	48
Utsagnsamlingens røtter i jødisk visdomslitteratur.....	50
Koesters relokalisering av Heidelbergdiskusjonen til USA.....	53
Kloppenborgs tese.....	55
Thomasevangeliet og sjanger	58
Rammeverkssjanger.....	59
Organisering og komposisjon.....	62
Strukturens funksjon.....	66
Ordets autoritet i visdomssjangeren.....	68
Datering av Thomasevangeliet – et spørsmål om sjanger?.....	72
Det gnostiske aspektet.....	76
Ulike typer utsagn	79
Helmut Koester – søken etter den ideelle leser.....	80
Koesters resultater.....	89
Stephen Patterson – en sosial konstruksjon.....	90
Pattersons resultater.....	104
Avslutning	106
Det manglende sjangerfokus.....	107
Sjanger som klassifiserende eller sammenlignbar øvelse?.....	107
Hva kan sjanger gi oss?.....	108
Hva sier sjangeren om vår forståelse av Thomasevangeliet?.....	108
De konkrete resultatene.....	109
Thomasevangeliets plass i den tidlige kristendommen basert på sjanger.....	111
Bibliograf	112

Innledning

Da jeg begynte å planlegge denne oppgaven var det opprinnelig min intensjon å presentere den forskningen som var gjort på Thomasevangeliet siden funnet ved Nag Hammadi i 1945, for deretter å selv bestemme dets plass i den tidlige kristendommen – både ut fra alder, geografisk lokalisering, teologisk ståsted og til sist hvilken gruppe som virker å være den mest aktuelle kandidaten til å ha forfattet verket. Dette viste seg raskt å være en altfor omfattende oppgave, både omfangsmessig og kompetansemessig (men håpet om å en gang gjøre det lever videre!). Hovedgrunlaget for at jeg ikke kunne gå i gang med en slik oppgavetype er at jeg på nåværende tidspunkt ikke behersker koptisk, noe som vil være en forutsetning for å kunne ta for seg de enkelte utsagnene i Thomasevangeliet. Etter råd fra veileder Halvor Moxnes endte jeg derfor opp med å skulle ta for meg Thomasevangeliets sjanger og den forskningen som var gjort på dette området, men også her viste det seg at mine manglende språkkunnskaper (til tross for at jeg til daglig jobber som engelsklærer på grunnskolens ungdomstrinn) skulle være med å definere oppgaven min. Mye av forskningen som har blitt gjort og gjøres på tidlig kristne tekster gjøres av det anerkjente tyskspråklige miljøet og også på fransk. Dette er dessverre utenfor min kompetanse, så i samråd med veileder bestemte vi oss derfor for at jeg skulle konsentrere min forskning omkring det engelskspråklige forskningsmiljøet. Dette kan muligens sees på som en svakhet ved oppgaven, men jeg velger heller å se på som en begrensning jeg kan utnytte til å få større oversikt over den delen av det internasjonale forskningsmiljøet som tradisjonelt sett representerer de mest liberale synspunktene. Denne oppgavens problemstilling blir derfor:

”Hvorfor er sjanger så viktig i studiet av antikke tekster, og hva kan sjangeren fortelle oss om Thomasevangeliets plass i den tidlige kristendommen?”

”En redegjørelse for hvilken plass sjanger bør spille i vårt møte med antikke tekster og en forskningshistorisk skisse over den forskningen som er gjort på Thomasevangeliets sjanger i det engelskspråklige forskningsmiljøet.”

Da jeg sammen med professor Moxnes fikk på plass en overkommelig problemstilling sto jeg plutselig litt rådvill tilbake. Hva hadde egentlig sjangeren å si for vår forståelse av

Thomasevangeliets plass i den tidlige kristendommen? Til nå hadde jeg jo konsentrert meg om de ulike utsagnenes innhold og de historiske og kulturelle aspektene ved teksten. Jeg hadde til og med en klar formening om både når og hvor det var blitt til, selv om det skal innrømmes at hvem som sto bak teksten fortsatt var mer enn uklart. Jeg måtte altså lese Thomasevangeliet og forskningen som var gjort på nytt og med nye øyne. Jeg skal ikke lyve og si at dette var helt enkelt for meg og noen frustrerte øyeblikk må jeg nok innrømme at det var, men da jeg endelig begynte å få taket på dette nye perspektivet åpnet det virkelig øynene mine på nytt.

Jeg har alltid sett på meg selv som en som bestandig har sett det store bildet mens andre muligens har vært mer opptatt av detaljer. Jeg har alltid vært den som kunne lene meg tilbake og ta et overblikk over situasjonen når ting latet til å komme ut av fokus. Dette har kanskje også gjort sitt til at jeg i dag er lærer i grunnskolen og har min akademiske bakgrunn fra lærerutdanningen fremfor universitetsstudier. Allikevel gikk det nå plutselig opp for meg at jeg hadde mistet overblikket. Jeg hadde vært for opptatt av fragmentert kunnskap og detaljer i min søken etter å forstå Thomasevangeliet. Jeg hadde glemt å stille meg selv det essensielle spørsmålet jeg alltid ber elevene mine stille seg – Hvorfor? Hvorfor er ting slik de er og hvorfor hendte ting slik de gjorde? Jeg! Jeg som i ungdomsårene hadde den berømte plakaten fra *Platoon* hengende på gutterommet (den hvor Willem Dafoe går ned på kne og strekker armene over hodet mens skriften over bare spør *Why?*) og som til stadighet blir lettere forundret over at man kan gå en hel dag uten å stille seg spørsmål om hvorfor vi ikke rett og slett gjør verden til et bedre sted når vi har sjansen!

Hva var det så som åpnet øynene mine? Sjangerens betydning for vår forståelse av en tekst! Hittil hadde jeg lest Thomasevangeliet og lett etter historisk informasjon som kunne fortelle meg hvor og når det var skrevet. Jeg hadde lest meg gjennom minst tre ulike tolkninger av hvert eneste utsagn og jeg hadde tatt hundrevis av sider med notater, men jeg hadde glemt å spørre hvorfor. Ikke før jeg begynte å lese nærmere om hva ulike forskere som Kloppenborg og Kirk mente vi kunne oppnå ved en sjangerbestemmelse og hva vi risikerte ved ikke å gjøre det følte jeg at jeg virkelig begynte å forstå hvorfor Thomasevangeliet var skrevet i den formen det var. Hva som var så spesielt med at det var i formen av en utsagnsamling. At det var en sammenheng mellom form og innhold som var mer enn tilfeldig.

På flere måter ble ikke denne oppgaven som jeg hadde planlagt på forhånd. Ikke ble problemstillingen slik jeg hadde tenkt og ikke ble gjennomføringen slik jeg hadde tenkt. Dette

er en oppgave som har hatt en lang vei å gå før den ble klar. Lang både i form av at den har pendlet med meg mellom Elverum og Oslo, og at den har vært med på flyttelasset da jeg flyttet til min kones hjemby Stavanger med påfølgende pendling mellom mitt nye hjem og hovedstaden. Lang har også tiden den har hatt på seg til å bli ferdig vært. Den har nemlig ofte blitt ofret på veien mot nye jobber, familieforøkelse, flytting, dødsfall i familien og annet som har virket viktigere (og selvfølgelig også er det!) der og da. På mange måter kan man si at denne oppgaven har vært med meg lenger enn jeg skulle ønsket, men samtidig har det på sett og vis vært godt å ha den med seg også. I en slik prosess føler man på mange måter at man driver med noe som er viktig, eller om ikke annet holder høyt nivå i forhold til det andre gjør. Dette er kanskje egoistiske tanker som ikke er i tråd med den teksten jeg har studert, men like fullt har det vært reelle tanker, så på sett og vis skal det bli vemodig å levere den fra seg samtidig som det også skal være en sann glede.

Oppgavens siktemål

Problemstillingen for denne oppgaven er som nevnt:

”Hvorfor er sjanger så viktig i studiet av antikke tekster, og hva kan sjangeren fortelle oss om Thomasevangeliets plass i den tidlige kristendommen?”

Med oppgaveformuleringen:

”En redegjørelse for hvilken plass sjanger bør spille i vårt møte med antikke tekster og en forskningshistorisk skisse over den forskningen som er gjort på Thomasevangeliets sjanger i det engelskspråklige forskningsmiljøet.”

Oppgaven vil altså ta for seg to aspekter som til sammen skal lede mot en konklusjon om hvor forskere i det engelskspråklige forskningsmiljøet lokaliserer Thomasevangeliet på bakgrunn av sjanger. Oppgaven vil derfor først ta for seg viktigheten av å fokusere på sjangerspørsmålet (kapittel 2 *Sjanger – Hva og hvorfor*) for deretter å se nærmere på ulike relevante sjangere (kapittel 3 *Antikke sjangere*, og kapittel 4 *Etableringen av en ny sjanger*) før den i de to siste kapitlene (kapittel 5 *Thomasevangeliet og sjanger*, og kapittel 6 *Ulike typer utsagn*) retter fokuset mot sjangerbasert forskning på Thomasevangeliet. Hensikten med denne inndelingen er å først skape en forståelse av hvor grunnleggende viktig spørsmålet om sjanger er for forståelsen av en tekst og deretter gjøre rede for hvilke aktuelle sjangere man må se

Thomasevangeliet i forhold til før vi behandler Thomasevangeliet i særdeleshed. De to siste kapitlene er delt inn i en mer generell del hvor vi skal se på hvilke sjangere de ulike forskerne mener er mest relevante å sammenligne Thomasevangeliet med og hvilke funksjon disse vil ha for forståelsen av Thomasevangeliet som tekst, og en avsluttende del hvor de konkrete resultatene til de forskerne som har jobbet mest med Thomasevangeliet og sjanger presenteres utførende.

Som jeg var inne på finnes det mange linser å studere Thomasevangeliet med – Historiske, teologiske og litterære for å nevne noen, og mange fremragende forskere har bidratt sterkt til et stort korpus av forskning omkring Thomasevangeliet. På mange måter er det vemodig å ikke kunne presentere alle disse her, men denne oppgavens siktemål er den forskningen som er gjort på – og med bakgrunn i – Thomasevangeliets sjanger og derfor må de forskerne som ikke har benyttet seg av sjanger som et styrende prinsipp i forskningen på Thomasevangeliet derfor dessverre utelukkes fra denne oppgaven. Allikevel mener jeg at jeg har dekket de viktigste forskerne og resultatene knyttet til oppgavens problemstilling selv om jeg helt sikkert har utelatt noen andre ville tatt med og vice versa.

Forskerne som vektlegges

De viktigste forskerne denne oppgaven tar for seg er John S. Kloppenborg og Alan Kirk i forbindelse med viktigheten av sjanger, James M. Robinson i forbindelse med ulike sammenlignbare sjangere og Helmut Koester og Stephen Patterson mfl. i forbindelse med forskning knyttet direkte til Thomasevangeliet. Noen vil kanskje si at dette er et for snevert utvalg og at disse forskerne til en viss grad representerer noen av de samme tankene. Dette kan godt være, men i min gjennomgang av den forskningen som er gjort på Thomasevangeliet basert på sjanger er det disse forskerne som er de fremste, de mest grundige og de som tar sjangerspørsmålet mest seriøst. Så kan man jo alltid stille seg spørsmålet om det er fordi de har noen av de samme grunntankene at de forsker på en del av de samme temaene, eller om det er en sjangerbasert forskning på Thomasevangeliet som har gitt dem disse tankene. Det skal jeg la være opp til leseren å bedømme. Utvalget av forskere er fra min side er uansett bevisst.

Om begrepsbruk i oppgaven

Gjennom hele denne oppgaven vil det bli brukt to begreper som ikke nødvendigvis er selvforklarende og som også kan sees som noe omstridt. Jeg vil derfor forsøke å gi en kort redegjørelse her over disse to begrepene og hvorfor jeg har valgt disse fremfor andre.

Ord kontra *utsagn*: I norske tekster om Thomasevangeliet brukes disse begrepene ofte om hverandre og som oversettelse for det engelske begrepet ”*saying*”. Jeg har valgt å bruke *utsagn* siden det er det som brukes i sjangerbetegnelser (*utsagnsamlinger* og *utsagnevangelium*) samtidig som jeg oppfatter begrepet *ord* som mer tvetydig da dette også kan brukes om enkeltord.

Utsagnsamling kontra *utsagnevangelium*: Dette er to begreper som også ofte brukes om hverandre i samme betydning – en samling av utsagn knyttet til Jesus. Jeg har valgt å bruke *utsagnsamling* siden dette er det mest nøytrale begrepet da det også kan brukes om samlinger av utsagn uten denne tilknytningen til det kristne. Jeg har også valgt dette begrepet da det ikke kan forveksles med *evangeliebegrepet* som i dagligtalen er knyttet til narrative evangelier, og da særlig de kanoniske evangeliene Markus, Matteus, Lukas og Johannes.

Om sitering av primærkilden

Det finnes svært mange oversettelser av Thomasevangeliet i dag hvor noen er bedre enn andre. Det mest vanlige i internasjonale forskningsmiljøer, og da særlig i det engelskspråklige, er å benytte seg av noen få, særlig anerkjente så som Thomas O. Lambdins som vi finner bl.a. i *The Nag Hammadi Library* (ed. James M. Robinson). Jeg har allikevel valgt å benytte meg av en norsk oversettelse i denne oppgaven. Bakgrunnen for dette er at vi i Norge er så heldige å ha en fremragende ekspert på koptisk, Einar Thomassen, som i samarbeid med Halvor Moxnes står bak boken *Apokryfe evangelier* (i serien *Verdens Hellige Skrifter*). Her har Thomassen oversatt Thomasevangeliet fra grunnteksten på en fremragende måte, og jeg ser ingen grunn til å benytte en engelsk oversettelse når det finnes en så god en på norsk.

Bruken av forkortelser for å referere til utsagn i Thomasevangeliet kan gjøres på flere måter. Søren Giversen som var den første i Norden som forsket på Thomasevangeliet benyttet seg av den greske termen *logion*, mens Halvor Moxnes og Einar Thomassen kun refererer ved hjelp av tall. Jeg har valgt den metoden Stephen Patterson benytter i *The Gospel of Thomas and*

Jesus fra 1993 – Thom 1, Thom 2 osv. da jeg mener det er denne som er tydeligst og som står i minst fare for å misforståes. Estetisk sett er det også denne jeg mener fungerer best.

Om sitering generelt

I tillegg til primærkildene vil et vitenskapelig naturlig nok inneholde en del siteringer og referanser av- og til forskere og forskningsmateriell. I min oppgave har jeg valgt å gi referansene i fotnoter hvor det ikke er naturlig å flette det inn i teksten. Jeg føler at det blir mest ryddig og oversiktlig slik. Siteringer fra tekster har jeg som regel valgt å oversette mest mulig presist for ikke å bryte opp språket med for mange engelske sitater. De stedene hvor jeg allikevel har gjort dette er det enten fordi en oversettelse ikke ville uttrykt meningen presist nok. Dette er en metode jeg mener fungerer godt da den gir språket i oppgaven en god flyt samtidig som den tar hensyn til uoverensstemmelser mellom det norske og det engelske språket.

Thomasevangeliet i korte trekk

Selv om det kan virke noe underlig ved første øyekast har jeg valgt å bruke det første kapitlet til å gi en veldig kort og generell oversikt over Thomasevangeliet. Jeg ser det vel som lite sannsynlig at denne oppgaven vil bli lest av særlig mange utenom de helt spesielt interesserte, men hvis så skulle være tilfelle mener jeg et slikt kapittel kan være med på å gi en bedre forståelse av innholdet som følger. Kan hende er det noen som også kan nøye seg med å lese dette hvis de ønsker en fem minutters innføring i hva Thomasevangeliet egentlig er. Kanskje kan det også være med på å gjøre familie og venner interessert i Thomasevangeliet i noe større grad enn hva som er tilfellet i skrivende stund...

Thomasevangeliet - en utsagnsamling

Før vi går i gang med selve oppgaven har jeg valgt å gi en kort redegjørelse for hva Thomasevangeliet faktisk er. Selv om jeg nå har jobbet såpass lenge med dette stoffet at det er blitt som en naturlig del av min kunnskap om den tidlige kristendommen er jeg klar over at dette ikke gjelder for andre. Flere av mine beste venner mener til og med det grenser til sær kunnskap å vite noe om denne teksten i det hele tatt! Vel dem om det. Jeg vil uansett redegjøre for Thomasevangeliet her, om enn på en meget begrenset måte for at eventuelle lesere av denne oppgaven som ikke er særlig kjent med teksten fra før skal få et en kort oversikt. Mye av denne oversikten vil basere seg på Halvor Moxnes bidrag til Apokryfe evangelier i serien Verdens hellige skrifter, både fordi det er en av de beste oversiktene gitt på norsk og fordi det virket riktig da han har vært min veileder gjennom denne oppgaven.

I lang tid hadde forskere sett for seg at det skulle ha eksistert et såkalt *utsagnevangelium*, basert på det felles innholdet i Matteus og Lukas som ikke finnes i Markus. Man hadde lenge sett for seg at dette måtte ha hatt formen av ord eller utsagn attribuert til Jesus. Denne samlingen av utsagn hadde man døpt Q for det tyske ordet for kilde Quelle. Nå skal det sies at eksistensen av denne kilden ikke uten videre må regnes som selvfølgelig da den utelukkende eksisterer som en hypotese. Allikevel har dette blitt den ledende forklaringen på de fellestrekkene vi ser mellom de synoptiske evangeliene; Markus, Matteus og Lukas.

Men det var lenge et stort ankepunkt mot denne hypotesen – ingen visste om det noensinne hadde eksistert slike kristne utsagnsamlinger – ikke før i 1945 da to bønder som var ute å samlet torv til gjødsel¹ ved den egyptiske byen Nag Hammadi kom over 13 leirkrukker. Disse skulle vise seg å inneholde en mengde manuskripter på koptisk² av ulik art som de brakte med seg da de dro.

Uten å vite det hadde disse brødrene gjort et av de mest markante funnene av religiøse tekster i 20. århundre (ved siden av funnet av Dødehavsrullene bl.a.). Etter at en lokal prest hadde fått

¹ Og også sannsynligvis var ute på et hevtokt for å gjengjelde farens drap som det kommer fram av Elaine Pagels bok fra 1979 *De gnostiske evangelier* s. 13

² Koptisk er gamleegyptisk skrevet med greske bokstaver. Et språk som var særlig utbredt mellom 3. og 7. århundre før det ble fortrent av arabisk

se manuskriptene³ starte en historie verdig en Hollywoodfilm (eller kanskje bedre, en engelsk krimserie) med oppstyking av skriftene (hvor moren til de to brødrene faktisk brukte noen av papyrusfragmentene som brensel!⁴), smugling og uenighet blant forskere og bibliotek.⁵

Først etter lang tid skulle det vise seg at det som var blitt funnet så tilfeldig i sanden ved Nag Hammadi var et helt bibliotek av skrifter som kollektivt er kjent som Nag Hammadi-biblioteket. Av disse tekstene er det svært mange som kan defineres som gnostiske⁶, men man finner også tekster som *Republikken* av Platon. Allikevel er det én tekst fremfor noen som har pirret forskernes interesse siden det ble gjort allment kjent for verdens forskere – Thomasevangeliet. Ikke unaturlig kanskje da åpningsordene i Thomasevangeliet er:

”Dette er de hemmelige ord som den levende Jesus sa og Didymos Judas Thomas skrev ned.”

Og ikke nok med det: Dette skriftet, som etter hvert skulle få tittelen Thomasevangeliet, viste seg å være et lys levende eksempel på en kristen utsagnsamling slik man hadde sett for seg Q! Som Halvor Moxnes så treffende sier i det innledende essayet til Apokryfe evangelier: ”Funnet av Thomasevangeliet er et eksempel på noe som nesten aldri skjer, at det plutselig dukker opp en missing link i historien!”⁷

Det spektakulære ved Thomasevangeliet stoppet allikevel ikke der. Etter hvert viste det seg at teksten inneholdt både kjente og hittil ukjente utsagn attribuert til Jesus, og de utsagnene som allerede var kjent fra de synoptiske evangeliene (Q) fantes ofte i noen endrede former, og på tross av hva alle hadde forventet viste det seg at man hadde funnet deler av det tidligere!

Rundt århundreskiftet (ca. 1900) hadde forskerne Grenfell og Hunt gjort utgravninger ved Oxyrhynchus i Egypt da de hadde kommet over tre papyrusfragmenter på gresk⁸ som senere skulle vise seg å være deler av Thomasevangeliet.⁹ Disse forskerne hadde selvfølgelig ikke kunnet ane at det var deler av Thomasevangeliet de hadde i hendene og publiserte funnene sine som logia Iesou. Interessant nok var ikke alle utsagnene i samme rekkefølge som de i

³ Pagels '79 s. 14

⁴ Samme verk s. 13

⁵ Moxnes '01 s. xxi

⁶ Samme verk s. xxiii

⁷ Samme verk s. xxi

⁸ Kjent som POxy 1, 654 og 655

⁹ Moxnes '01 s. xxiii

som ble funnet ved Nag Hammadi. Mens det koptiske Thomasevangeliet stort sett dateres til omtrent 4.århundre¹⁰ blir disse greske fragmentene som regel datert til 2.århundre¹¹, og på grunn av dette regner mange forskere i dag med at disse fragmentene representerer den greske originalteksten til det koptiske Thomasevangeliet.¹²

Så hva er egentlig Thomasevangeliet? Det er først og fremst en samling utsagn. Dagens forskere opererer med 114 utsagn som det normale selv om teksten selv ikke deler de inn på denne måten.¹³ Disse utsagnene er innledet av en prolog (som vi så over) og avsluttes med ”Evangeliet etter Thomas”. Utsagnene er som regel i kort form og innledes av Jesus sa:... eller Disiplene spurte:... og Jesus svarte:... Noen av de mest distinkte trekkene ved Thomasevangeliet i forhold til de kanoniske evangeliene er at det helt mangler en narrativ – det er rett og slett en samling med utsagn – en utsagnsamling. Det mangler foruten en narrativ også referanser til pasjonshistorien og de kjente kristologiske titlene på Jesus vi kjenner så godt fra NT, som *Menneskesønnen*, *Guds sønn* og *Messias*. I Thomasevangeliet er han bare ”den levende Jesus”. Innholdet i Thomasevangeliet er i all hovedsak konsentrert rundt det å søke innsikt for å finne Himmelriket og det å separere seg fra verden. Vi skal selvfølgelig se nærmere på innholdet underveis i denne oppgaven, men i all korthet viser Thomasevangeliet oss en Jesus som mer later til å være en visdomslærer enn den skikkelsen vi gjenkjenner fra de kanoniske evangeliene.

Som nevnt over ble Thomasevangeliet funnet sammen med en rekke gnostiske tekster og mange forskere i dag er av den oppfatning at det er en gnostisk tekst, noe som skulle tilsi at det bare er et kuriøst skrift fra en periode etter den tidligste kristendommen. Allikevel er det lite i Thomasevangeliet som kan karakteriseres som typisk gnostisk¹⁴ selv om det presenterer en Jesus annerledes fra den vi kjenner.

La oss se nærmere på sjangerkunnskap har å bety for vår forståelse av Thomasevangeliet.

¹⁰ Moxnes '01 s. xxii

¹¹ Koester i *The Nag Hammadi Library in English*, ed. James M. Robinson '90 s. 124

¹² Moxnes '01 s. xxiii

¹³ Koester '90 s. 124

¹⁴ Moxnes '01 s. xxiii

Sjanger - hva og hvorfor

All tidlig forskning på kristne tekster var av naturlige årsaker hovedsaklig opptatt av de verkene vi finner i Bibelen, og så også med evangelieforskningen. Mens vi i dag snakker om forskning på apokryfe evangelier, evangeliekilder og utsagnsevangelier, var man tidligere i all hovedsak opptatt av de narrative evangeliene vi i dag betegner som de kanoniske evangeliene – evangeliene vi finner i NT. Selv om fokusering på de narrative evangeliene kan virke som et sidespor i forhold til det denne oppgaven skal ta for seg, må vi bruke noe tid på dette. Da all den tidligste forskningen på evangelier ble gjort på disse, vil det også bety at all forskningstradisjon og metodikk, også i forhold til ”vår” type evangelium, baserer seg på det arbeidet som ble gjort med de kanoniske evangeliene. Vi er avhengig av å forstå hvor vi er kommet fra for å forstå hvor vi er og for å kunne gå videre.

Bakgrunnen fra formkritikken

Mot slutten av 1800-tallet utviklet det seg en bevissthet omkring de litterære elementene innenfor bibelforskningen, og vi fikk en ny retning kalt *formkritikk*. Denne retningen er opptatt av å definere de mindre delene av en tekst ut i fra form, innhold og funksjon og relatere de til lignende elementer.¹⁵ Formkritikken er særlig opptatt av å bestemme de ulike sjangrenes *Sitz im Leben* – I hvilken sosial situasjon teksten ble til og brukt.¹⁶ Denne formen for eksegetisk konsentrerte seg som sagt hovedsakelig om de mindre litterære delene av bibeltekstene og dette var første gang bibelexegese hadde satt fokus på sjanger- og tekststruktur som noe mer vesentlig enn klassifisering for klassifikasjonens skyld.

Nytestamentlig forskning basert på formkritisk metode overså lenge viktige elementer knyttet til sjangerproblematikken da den fremfor fokusering på hele teksten som et uttrykk for sjanger konsentrerte seg i mye større grad om de mindre enhetene i teksten og emner som rekonstruksjon, redaksjonshistorien m.fl.¹⁷ Bakgrunnen for dette var en forståelse av at de narrative evangeliene vi finner i Bibelen ikke kunne klassifiseres som ekte litteratur, slik man da forsto begrepet, i det hele tatt.¹⁸ En forståelse som stammet i all hovedsak fra Franz Overbeck (1837 – 1905) som hadde redegjort for hvordan de narrative evangeliene ikke hadde

¹⁵ Hayes og Holladay '88 s. 83

¹⁶ Samme sted

¹⁷ Kloppenborg '87 s. 2

¹⁸ Samme verk s. 3

noen klare fellestrekk med annen kjent litteratur fra perioden, men virket å være en særegen form tatt i bruk av de tidlige kristne. Evangeliene ble ansett som *sui generis*, dvs. unike, eller med unike karakteristikk og ikke influert av klassiske sjangere.¹⁹ Han konkluderte dermed med at kristendommens litteratur vokste frem fra den muntlige tradisjonen og at man derfor ikke kunne tillegge sjangeren noen vekt da denne ikke var et produkt av evangelistene selv, men en nødvendig fortsettelse av den muntlige tradisjonen.²⁰ Dette var et teoretisk ståsted som ble den gjeldende normen for mange fremragende forskere²¹, og som preget form- kritisk tankegang i svært mange år som teorien om *Kleinlitteratur*.²²

Det Overbeck, Rudolf Bultmann, Martin Dibelius og andre brukte som grunnleggende premiss for sine teorier er tidlige kristne forsamlinger uten særlig kontakt med omverdenen. De anså nærmest evangelistene som nedskrivere av en tradisjon som startet hos de kristne og som ikke eksisterte før dette punktet. Dibelius legger premissene for dette synet når han sier følgende:

”The company of unlettered people which expected the end of the world any day had neither the capacity nor the inclination for the production of books, and we must not predicate a true literary activity in the Christian Church of the first two or three decades.”²³

Man anså evangelistene for å være samlere og arrangører av det muntlige materialet fremfor forfattere med et eget teologisk program.

Dette er en gren innenfor formkritikken som kalles *utviklingsmodellen*,²⁴ og i denne tar man utgangspunkt i at evangeliene var folkløse, eller folkelitteratur. Man anser at de narrative evangeliene har utviklet seg fra kultiske legender, narrativer og den tidlige kristne forkynnelsen. Markus skal så ha samlet disse tradisjonene og skapt sitt evangelium på bakgrunn av disse. Det er med dette som premisser at man anser Markus som en som naturlig viderefører en muntlig tradisjon og at det ikke kan være snakk om at vi finner tette litterære paralleller i antikkens tekstkorpus. Etter Markus organisering av den muntlige tradisjonen, mente forskerne så at denne særegne litterære formen utviklet seg videre til de andre

¹⁹ Kloppenborg 2000 s. 112

²⁰ Kloppenborg '87 s. 4

²¹ Så som Rudolf Bultmann og Martin Dibelius

²² Kloppenborg '87 s. 4 og 5. *Kleinlitteratur* i motsetning til *Hochlitteratur* som representerer bl.a. de klassiske greske verkene som Iliaden av Homer. Et godt begrep fra dagens samfunn kan være *populærlitteratur*.

²³ Kloppenborg '87 s. 6

²⁴ Anchor Bible vol. 2 D-G s. 1078

kanoniske evangeliene, og at det nå kunne defineres som en særegen sjanger – evangelier – uten paralleller i den antikke verden.²⁵ Dette synet på tidlig kristen litteratur holdt seg nærmest enerådende fram til 2. verdenskrig før det begynte å endre seg med introduksjonen av redaksjonskritikken på 1950-tallet.²⁶

Bakgrunnen fra redaksjonskritikken

De tidligste formene for redaksjonskritikk trakk et skarpt skille mellom *tradisjon* og *redaksjon*. Målet var å avdekke hva som kunne sies å være det opprinnelige materialet – tradisjonen, og hva som kunne ansees for å være senere tillegg av forfatteren – redaksjonen. Med denne formen for eksegesi tillot man forfatteren en mye sterkere rolle, og man kunne gjennom de redaksjonelle elementene i teksten synliggjøre den enkelte evangelists teologi.²⁷ Denne første formen for redaksjonskritikk kaller vi *diakronisk metode* siden den så på redaksjonen som en prosess av forandring over tid.²⁸

Etter hvert følte mange at denne formen for redaksjonskritikk hadde klare mangler. Den hadde en klar tendens til å nedvurdere de elementer som hadde blitt overlevert mer eller mindre i sin opprinnelige form mens den hadde en tendens til å overvurdere senere tillegg eller endringer skapt av redaktøren/ forfatteren. Som et forsøk på å imøtekomme disse manglene utviklet man det vi kaller for *synkroniske metoder*.²⁹

Denne metoden toner ned eller ser helt bort fra forfatterens intensjon siden man er overbevist om at denne er ugjenkallelig eller også irrelevant i forhold til tekstens budskap slik det fremstår i sin helhet. Man argumenterer for at teksten må sees som den helheten den representerer, uavhengig av enkeltelementenes historie og opprinnelse.³⁰

Kortfattet kan vi si at mens diakronisk redaksjonskritikk forsøker å se bakenfor teksten, forsøker synkronisk redaksjonskritikk å se på tekstens overflate slik den fremstår for oss.³¹

²⁵ Samme sted

²⁶ Kloppenborg 2000 s. 113

²⁷ Samme sted

²⁸ Diakronisk – adj. av diakroni: Språkstudium av språklige fenomeners utvikling ned gjennom tidene (motsatt av synkroni)

²⁹ Synkronisk – adj. av synkroni: Studiet av et språks tilstand på en bestemt tid, uten hensyn til dets historie (motsatt av diakroni)

³⁰ Kloppenborg 2000 s. 113

³¹ Samme verk s. 114

Redaksjonskritisk analyse ga grunn til å tro at evangeliene var bevisste komposisjoner hvor hvert hadde sin distinkte teologi og stil. Man kunne nå snakke om en Lukas - teologi til forskjell fra en Matteus – teologi.³² Redaksjons- kritikken som metode i eksegetisk arbeid brakte med seg et fokus på redaktørens intensjoner. Dette gjorde i sin tur at man åpnet for å trekke et klart skille mellom tradisjonen som kilde og redaktøren som tolker.³³ Sammen med senere studier av blant annet Galater- og Romerbrevet³⁴ som gir klare redegjørelser for disses innflytelse av hellenistisk litteratur åpnet mulighetene seg for et nærmere fokus på tekstenes sjanger. Gjennom dette arbeidet kunne man nå begynne å stille spørsmål om i hvilken grad evangeliene delte generiske konvensjoner med andre verker i sen – antikken og dermed hvordan evangeliene ville ha blitt ansett av samtiden.³⁵

Den analogiske forklaringsmodellen

I senere tid har den formkritiske utviklingsmodellen blitt utfordret av mange som utilstrekkelig. Strecker poengterer at ”evolusjonsmodellen kan ikke på en tilfredsstillende måte forklare evangemiesjangerens struktur og form”.³⁶ Som et forsøk på endring av fokus har derfor en ny retning innenfor formkritikken sett dagens lys, en metode vi kan betegne som ”analogiske forklaringsmetode”.³⁷ Denne tilnæringsmetoden søker å finne litterære paralleller til den narrative evangemiesjangeren i den samtidige litteraturen, enten i den hellenistiske litteraturen eller i den jødiske. Man søker etter ulike antikke sjangere som best kan antas å ha virket som strukturelle modeller for evangelistene. Det er fortsatt forkjempere for begge syn, men det later til at konsensus blant evangeliforskere går mot å anse at de narrative evangeliene har et klarere slektskap med den antikke biografien enn den tidlige formkritikken mente,³⁸ og i følge Strecker³⁹ går konsensus mot å lokalisere den nærmere innenfor den hellenistiske biografisjangeren, selv om også han påpeker at noe lenger enn det har man ikke kommet til enighet på noe som helst måte.

Som i mange andre forskningsdisipliner ser vi her hvordan to ulike metoder (i dette tilfellet formkritikk og redaksjonskritikk) jobber parallelt med å nå de samme målene. De har ulike måter å angripe problemene på og fokus er ofte forskjellig, men det er ikke i enten – eller

³² Samme verk s. 112

³³ Kloppenborg '87 s. 6

³⁴ Samme verk s. 8 og note 27

³⁵ Samme sted

³⁶ Strecker '97 s. 99

³⁷ Anchor Bible vol. 2 D-G s. 1079

³⁸ Samme sted

³⁹ Strecker '97 s. 111-112

problematikken vi kommer til en løsning, det er i både – og. Ved å høste av resultatene til både formkritikken og redaksjonskritikken vil man komme nærmere de klare svarene. For vår oppgave betyr dette at arbeidet med Thomasevangeliets sjanger både baserer seg på formkritisk og redaksjonskritisk tilnæringsmetode. Uten formkritikken hadde vi ikke hatt fokus på sjanger, og uten redaksjonskritikken ville vi mistet fokuset på teksten som en helhet.

Hvorfor er så dette fokuset på sjanger så viktig? Hvilken betydning har det for meg og deg, og Jesu samtidige, å forstå et verks sjanger? Og hva vil det bety for oss i dag om vi ikke helt har den samme oppfatningen av Thomasevangeliets sjanger som det forfatteren mente vi skulle hatt? Vil ikke innholdet bety alt? Kort sagt: *Er sjanger viktig for forståelsen av en tekst?*

Er sjanger viktig for forståelse?

Svært mange av dagens forskere har et forhold til sjangerbegrepet uten å legge for stor vekt på dette som en signifikant del av sine studier og analyser av tidlig kristne tekster. Man har som regel med noen innledende kommentarer om hvilken sjanger man ser for seg at teksten har, kanskje hva dette har å si for datering av teksten eller manuskriptet, før man raskt går videre til de viktige elementene som tolking av enkeltutsagn, teologisk eller historisk bestemmelse av en perikope eller detaljanalyse av særegne kommunikative vendinger forfatteren tar i bruk. Dette er selvfølgelig alle vesentlige analyser som vil være med på å gi oss et helhetlig bilde av tekstens innhold og budskap, men tar muligens ikke innover seg hvor viktig sjangerbestemmelse kan være. En vanlig praksis er dessverre at sjangerspørsmålet blir innbakt som en del av forskerens hypotese: Siden jeg er av den oppfatning at Thomasevangeliet er et syrisk - gnostisk verk fra 2. eller 3. århundre, søker jeg tekstens sjanger i denne tiden og i dette miljøet. Som vi skal se bør sjangerspørsmålet løftes til forgrunnen i stedet for å være en bi – geskjeft.

I sin bok *Excavating Q* fra 2000 sier Kloppenborg at ”å stille spørsmål om sjanger er ikke bare en ubetydelig øvelse i klassifisering, men er av fundamental betydning i evalueringen av hva slags diskurs verket representer”, og videre at ”bestemmelse av sjanger gir viktige ledetråder til hvilke interesser og mål man identifiserte seg med”⁴⁰ Kloppenborg mener altså at sjangerbestemmelse ikke bare må ligge til grunn for å forstå verket i sin samtid, men også for å forstå menneskene bak teksten.

⁴⁰ Kloppenborg 2000 s. 154

David E. Aune, i sin *The New Testament in Its Literary Environment*, sier på sin side at den originale betydningen en tekst hadde for både forfatteren og leseren er bundet sammen med sjangeren. ”Litterære sjangere er ikke bare nøytrale beholdere brukt som hjelpemiddel eller bekvemmelige måter å samle og presentere ulike typer skriftlig kommunikasjon. De er sosiale konvensjoner som gir kontekstuell mening til mindre enheter av språk og tekst de inneholder”.⁴¹ Her ser vi hvordan også Aune peker på et sosialt element i sjangerbestemmelsen.

Alan Kirk i sitt massive verk om Qs komposisjon er helt enig med Aune her og sammenligner en direkte studie av de mindre deler av en tekst fremfor å begynne med helheten (sjangeren og strukturen) med ”å fokusere på ord innenfor en setning framfor på setningens betydning som helhet”. Det er kun gjennom forståelse og plassering av strukturen som helhet at delene får riktig mening. Perikoper, og ikke minst utsagn, sett isolert fra den helhetlige teksten vil kunne få helt andre betydninger enn når de sees som en del av en større helhet plassert i riktig setting.⁴² Ja, han går faktisk så langt som til å si at selv om ”sjanger ikke alene bestemmer tekstens produksjon, utførelse og mottagelse, spiller den en så essensiell rolle at en analyse av en tekst som ikke tar tilstrekkelig hensyn til dette vil være i stor fare for å produsere upålitelige resultater”.⁴³

Så langt ser vi altså at sjangeren er en vesentlig del for vår forståelse av teksten som helhet og forfatterens intensjoner og selvidentifikasjon. Samtidig som de mindre delene av teksten kan misforstås hvis vi ikke tar tilstrekkelig hensyn til hvilken sjanger teksten representerer, men hvorfor er det sånn?

Kirk sier at all tekst og annen kommunikativ aktivitet oppstår og brukes innenfor gitte sosiale situasjoner.⁴⁴ En tekst blir til fordi produsenten ønsker å oppnå et mål – han har en kommunikativ intensjon – om å influere en gruppe mottakere tilhørende den samme sosiale situasjonen, og dette leder til at alle komposisjonelle avgjørelser er styrt av denne kommunikative intensjonen og produsentens ønske om å oppnå en bestemt effekt på mottakerne. Sjangere er mønstre for å strukturere denne kommunikasjonen.⁴⁵ Et godt eksempel på at en slik kommunikativ intensjon influerer teksten er denne oppgaven:

⁴¹ Aune '88 s. 13

⁴² Kirk '98 s. 66-67

⁴³ Samme verk s. 72

⁴⁴ Samme verk s. 68

⁴⁵ Samme verk s. 69

Oppbyggingen fra de grunnleggende elementene og siteringen av autoritetsfigurer er til sammen ment å skulle påvirke leseren til å akseptere argumentene som gis underveis for til slutt å akseptere konklusjonene som trekkes...

Ulike sjangere gir oss ulike forventninger til hva som vil møte oss i teksten, og brudd mellom budskap og sjanger kan medføre både tolkingsvansker og misforståelser. Når vi leser en avisartikkel vil vi forvente at det som står der er sant og velbegrunnet, mens når vi leser en reklame i den samme avisen vil vi ha helt andre forventninger. Vi vil ta det for gitt at en del av informasjonen er overdreven – i noen tilfeller også uriktig. Et kåseri skal gi et budskap gjennom ironisering, mens en argumentativ politisk tekst vil kunne inneholde mange av de samme tekstvendingene selv om budskapet kan være stikk motsatt. I så måte er sjanger et kulturelt betinget fenomen. Hver kultur har sine særegne sjangere som andre som har del i den kulturhorisonten vil forholde seg til på, i stor grad, samme måte. Det er særlig når vi står utenfor denne kulturhorisonten at vi støter på budskapsrelaterede tolkingsproblemer. Antikkens forfattere hadde sine klart definerte sjangere som gjorde målgruppen i stand til å forstå forfatterens budskap slik han hadde ment og det samme har vi. Det er lite trolig at en jøde fra Jesu samtid ville forstå for eksempel budskapene til Are Kalvø og Jan Erik Wold slik vi forstår dem i dag! En sjanger er altså svært delaktig i å legge premissene for hvordan en tekst vil bli møtt og forstått av målgruppen. Siden vi står utenfor den tidlige kristne kulturhorisonten må vi derfor studere og analysere ulike sjangere og ulike eksempler innenfor like sjangere for å kunne få et innblikk i tekstens kommunikative intensjon.

Det er ikke bare forfatteren eller produsenten av en tekst som bruker sin sjangerkunnskap for å nå ut til sitt publikum. Mottakerne av teksten bruker på samme tid sin egen sjangerkunnskap i sin forståelse av budskapet. Kirk mener at på samme måte som tekstprodusenten forsøker å oppnå sammenheng i teksten gjennom bruken av sjangerkonvensjoner, søker mottakeren/brukeren av teksten det samme. Ved hjelp av tekstens sjangerstruktur søker mottakeren forståelse av enkeltelementene i teksten. Man tolker innholdet ut fra strukturen det presenteres i.⁴⁶ Dette gjør, mener Kirk, at sjanger er et uunnværlig element i kommunikasjonstransaksjoner. De gir form til en tekst som muliggjør en effektiv kommunikasjon både for produsent og mottaker. ”En tekstprodusent velger og implementerer dermed ulike sjangerkonvensjoner for å oppnå de kommunikative målene sine.”⁴⁷

⁴⁶ Samme verk s. 71

⁴⁷ Samme verk s. 70

Men hadde de tidlige kristne noen sjangerkunnskap å motta teksten med? Særlig når vi må anta, som Dibelius, at størsteparten verken kunne lese eller skrive? Jo da, sier Aune, ”selv litterære stiler og konvensjoner brukt av den urbane, hellenistiske overklasse var ikke låst vekk i palasser”⁴⁸. De var åpne og tilgjengelige for alle – de ble jo fremført offentlig! ”Offentlig resitasjon av litterære verker var datidens underholdning.”⁴⁹ Vi ser her hvordan både mottaker og forfatter/ produsent forholder seg til sjanger, men hva vil det si for en forsker at han ikke forstår tekstens sjanger eller ikke tar nok hensyn til den?

Når forfatterens kommunikative intensjon er så nært knyttet til sjangerkonvensjonene han benytter seg av vil det være en stor fare for å misforstå forfatterens intensjon drastisk hvis vi ikke forstår hva de sjangerkonvensjonene han benytter seg av er ment å skulle fortelle oss. En forfatter skriver som regel for en bestemt gruppe mennesker som han forventer å kjenne bakgrunnen til og som besitter de samme referanserammene som han selv. Hvis det nå oppstår et brudd her, som for eksempel at mottakeren av teksten ikke er den forfatteren forventer, men en forsker fra 21. århundre, kan det oppstå tolkingsfeil. Som Kirk sier det: ”Hvis enten forfatteren gjør et så dårlig arbeid med dette (implementering av sjangerkonvensjoner), eller mottakeren ikke besitter den sjangerkunnskapen eller er så fjernt i tid/ sted fra den kulturelle konteksten vil man ikke oppleve en kommunikasjon”⁵⁰ (i hvert fall ikke den forventede kommunikasjon). Dette kommer igjen av forholdet mellom mottaker og forfatter. Alle mennesker besitter et vell av kunnskap, forventninger og erfaringer som gjør at vi tolker ting forskjellig. Som Kirk sier vil disse ulike erfaringen vi besitter ”gjøre at alle tekster er åpne for ulike tolkninger.”⁵¹ Det er mottakerens erfaringer som gir ham hans forståelse av teksten, det er derfor det blir så essensielt å kunne sette oss inn i sjangeren og hva den er ment å skulle formidle slik at vi ikke ender opp med å tolke tidlige kristne tekster ut fra våre egne referanserammer i stedet for de referanserammene forfatteren forventet at mottakeren besatt! Dette er for øvrig et vanlig problem i all kommunikasjon – mangel på felles referanserammer vanskeliggjør eller forvrenger budskapet. Dette problemet blir naturlig nok ikke mindre av at en tredje person (forskeren fra 21. århundre) kommer inn som et vitne til en kommunikasjon og deretter gir sine tolkninger av denne. Hvilke underforståtheter og nyanser i argumentasjonsrekkefølgen gikk ham hus forbi, og var det i så fall disse som var forfatterens

⁴⁸ Aune '88 s. 12

⁴⁹ Samme sted. Se også Kloppenborg 2000 s. 168 for en nærmere forklaring

⁵⁰ Samme verk s. 71-72

⁵¹ Samme sted

egentlige anliggende? Eller var forskeren så bevandret i datidens sosiale konvensjoner at budskapet ble tolket etter forfatterens intensjon?

Hvordan kan det så forventes at vi med våre referanserammer skal kunne hensette oss til tidligere tider og lese tekster med forfatterens intensjoner for øye? Hadde hver tekst og hver kommunikasjonssituasjon blitt bygd opp etter helt nye metoder ville dette vært uhyre vanskelig for oss, men også for de samtidige. For å sikre at mottakeren forstår budskapet tar en forfatter i bruk en kjent struktur – en kjent sjanger. Denne sjangeren velges ut fra hva som er best egnet til å formidle intensjonen, og i det ligger det at det fantes (og finnes) ulike sjangere som bedre formidler visse ting enn andre – nettopp fordi mottakeren av teksten vil ha en forventning om hvordan innholdet skal forstås på bakgrunn av sjangeren det presenteres i. Vår oppgave som forskere blir dermed å kunne identifisere hvilken sjanger forfatteren bruker og hvorfor. Det er uten denne forståelsen Kirk mener vi ikke kan oppnå pålitelige resultater i vår forskning på tidlig kristne tekster.

Hvordan bestemmer man sjanger?

Hvordan kan vi så bestemme sjanger? Hvilke trekk er det vi skal se etter for å bestemme hvilken sjanger en gitt tekst faller inn under, og hvilke prinsipper og elementer er styrende for sjangerbestemmelse?

Aune forteller oss at ”en litterær sjanger kan defineres som en gruppe tekster som viser en koherent og tilbakevendende konfigurasjon av litterære trekk omfattende form (struktur og stil), innhold og funksjon.”⁵² ”Litterære former på den annen side”, sier han, ”dog de viser lignende tilbakevendende litterære trekk, er hovedsakelig integrerte elementer av sjangeren de rammes inn av.” Her ser vi hvordan Aune for det første skiller mellom en *rammeverkssjanger* og *sjangertrekk innenfor rammeverket*. Dernest ser vi hvordan det ikke bare er rammeverket som konstituerer sjangerbegrepet, men også innholdet innenfor rammeverket og også hvilken funksjon sjangeren har.

Kirk snakker også om rammeverkssjanger. I følge ham er dette sjangerens hovedtrekk som gir seg til syne gjennom organiseringen av de mindre enhetene. ”Det er denne rammeverkssjangeren”, sier han, ”som i hovedsak gjør mottakeren i stand til å fortolke og

⁵² Aune '88 s. 13

dermed legger premissene for hvordan teksten skal mottas og forstås.⁵³ Kirk definerer også sjanger på bakgrunn av de tilbakevendende trekkene, men han trekker også inn kommunikasjonsbegrepet i sin ”definisjon”: ”Sjanger kan karakteriseres som symboliserte kommunikative strategier brukt i stadig tilbakevendende kommunikative situasjoner.”⁵⁴ ”Når det gjelder teksten selv”, sier Kirk, ”oppstår denne stadige tilbakevendingen i to kryssende dimensjoner: Typiske strukturer og motivkonstellasjoner – det vil si innen både form og innhold.”⁵⁵ Igjen ser vi hvordan sjangerbegrepet ikke kun er knyttet til den grammatikalske strukturen eller setningsoppbygging, men også til hva slags innhold som presenteres, i hvilken form det presenteres og hvordan dette innholdet er strukturert.

Kirk gir oss også oversikt over hva disse tilbakevendende trekk eller strategiene er:

- Strukturelle
- Grammatikalske
- Leksikalske
- Semantiske
- Rollekonfigurativer
- Gjentakende motiver

Kirk skiller som sagt mellom det han kaller strukturer og motiver. ”Bestemte motiver eller temaer”, sier han, ”kan assosieres på typiske måter og kan selv bli en sjangerindikator.”⁵⁶ Eksempelvis kan nevnes hvordan temaer som arbeid, giftermål, familie, vennskap, herre – tjener relasjoner og fattigdom kontra rikdom ofte er satt sammen innenfor visdomstekster. ”Strukturen på sin side”, sier han, ”hjelper med å konfigurere motivene og relatere individuelle motiver til teksten som helhet.”⁵⁷ Strukturen er tett knyttet opp i sjangerens kommunikative funksjon og for Kirk refererer den til:

- Tekstorganisering, så som typiske sekvenser og sammenstillinger
- Syntaktiske og grammatiske trekk brukt i forhold til sjangerens kommunikative funksjon, så som imperativer

⁵³ Kirk ’98 s. 77

⁵⁴ Samme verk s. 75

⁵⁵ Samme sted

⁵⁶ Samme sted

⁵⁷ Samme sted

- Stadig tilbakevendende mindre elementer, så som ordspråk, læresetninger og saligprisninger

For Kirk blir dermed sjangerbestemmelse et tofoldig prosjekt hvor målet er å se:

1. Innover på sjangerens stadig tilbakevendende formelle- og motiv- konfigurasjoner. og
2. Utover på den kommunikative sosiale situasjonen teksten brukes i.⁵⁸

”Når vi går i gang med sjangerbestemmelsen”, sier Kirk, ”bør man gi synkronisk analysemetode forrang over den diakroniske.”⁵⁹ Dette er fordi en tekst er bygget opp som en koherent helhet basert på sjangernormer, og fordi mottakerne, eller publikum, forholder seg til teksten på samme måte, som en helhet, når de gjør sine umiddelbare tolkninger basert på sjangerkjennskap og sjangerforventninger. Når vi så har fått en forståelse av de ulike struktureringene og redaktørens/ forfatterens bevisste bruk av disse, vil vi kunne få et mye større utbytte av å benytte også diakronisk analyse.⁶⁰ ”Gjennom denne metodiske rekkefølgen”, fortsetter Kirk, ”vil vi også kunne få øye på en komposisjonell plan innenfor mindre enheter tilhørende tradisjonelt materiale.”⁶¹ Dette vil igjen kunne si oss noe om både tradisjonshistorien og redaksjonshistorien til verket. Her ser vi hvordan synkroniske og diakroniske metoder ikke er motstridende men komplementære metoder og bør sees som små skritt mot et større mål – en full forståelse av en tekst.

Kloppenborg på sin side vektlegger et vesentlig poeng når han sier at ”sjangerbestemmelse først tar sikte på å avsløre de formelle prinsippene verket er organisert etter og dernest å plassere det og det særegne ved verket innenfor de tilgjengelige antikke sjangrene.”⁶² Dette er nettopp denne forståelseshorizonten mottakeren kan forventes å ha – de kjenner til ulike sjangere og er i stand til å gjenkjenne disse innenfor en ny tekst, og det er dette som legger premisene for hvordan de vil forstå teksten (og iboende i dette ligger jo også forfatterens intensjoner med teksten). Kloppenborg argumenterer for at ”teologiske vurderinger og den enkeltes forståelse av hva som er visdomsorientert, profetisk eller apokalyptisk ikke må få forrang i forhold til mer nøytrale litteraturkritiske indikatorer.”⁶³ Selv om man altså skal

⁵⁸ Samme verk s. 76

⁵⁹ Samme verk s. 73

⁶⁰ Samme sted.

⁶¹ Samme verk s. 74

⁶² Kloppenborg 2000 s. 163

⁶³ Samme verk s. 164

konsentrere seg både om tekstens struktur og innhold må man vokte seg vel for å plassere den i bås på bakgrunn av sin subjektive vurdering av hva innholdet representerer. Hvordan kan vi så oppnå en slik objektivitet? Som Kloppenborg påpeker er det viktig å relatere tekstene til de sjangrene vi vet var tilgjengelig i denne kulturen (eller vi må undersøke utenfor en gitt kultur hvis vi er usikre på dette også), og det er nettopp innenfor disse sjangrene vi finner svaret.

Hva vi kan oppnå gjennom sjangerbestemmelse

Innledningsvis er det viktig å poengtere at en fullstendig analyse av en tekst, en hvilken som helst tekst, ikke kan nå helhetlige og fullstendige konklusjoner basert på sjangerkunnskap og sjangerbestemmelse alene. Som all annen forskning er det summen av delene som utgjør en større helhet og spesielt gjelder dette for studiet av tidlige kristne tekster. Som vi skal se vil en grunnleggende sjangerbestemmelse kunne fortelle oss svært mye, men samtidig er det viktig å ha i bakhodet at den informasjonen vi får fra sjangeren må sees i forhold til hva annen type analyse kan gi oss. For å nyttiggjøre oss denne informasjonen trenger vi å se den i forhold til for eksempel det vi vet om teologi, geografi, sosiopolitiske forhold og annen historisk kunnskap. Det som er essensielt med sjangerbestemmelse derimot er som vi så ovenfor at uten denne vil kunne risikere å basere all annen informasjon og kunnskap på feilaktig grunnlag.

Så hva kan en sjangerbestemmelse fortelle oss om en tekst, dens forfatter og dens mottakere? Jeg vil påstå at vi gjennom en sjangerbestemmelse kan håpe å gjøre oss noen kvalifiserte tanker om:

- Hvilken omtrentlig datering vi kan gi teksten.
- Hvilket geografisk område vi kan forvente at teksten ble til i.
- Hvilken type gruppe som var ment å skulle være mottakere av denne teksten – hvilket miljø.
- Hva slags teologisk ståsted denne gruppen hadde.
- Hvilken funksjon teksten var ment å skulle fylle.

og

- Hvilken rolle personen(e) i teksten er ment å skulle ha.

Det er en relativt kjent sak at ulike sjangere opptrer til ulike tider i historien og innenfor ulike miljøer. Et godt eksempel på dette kan være dialogen mellom den oppstandne Jesus og

disiplene. Når en forsker kommer over et dokument som bærer disse sjangertrekkene kan man umiddelbart trekke en del konklusjoner.⁶⁴ For det første er det sannsynlig at denne teksten vil inneholde gnostisk teologi, dernest at den vil kunne dateres innenfor tidsperioden 150-300e.Kr. Hvordan vet man så dette? Som vi skal se under neste punkt er en viktig del av sjangerbestemmelse å relatere den gjeldende tekstens sjanger til andre eksemplarer av den samme sjangeren og sammenligne kunnskap om disse for å trekke konklusjoner. Det er ikke dermed sagt at man med 100 % sikkerhet både kan gjøre en datering og teologisk bestemmelse bare ut fra kjensgjerningen at det er en tekst i dialogform mellom en oppstanden Jesuskikkelse og en eller flere disipler, men med bakgrunn i sjangerkjennskap er dette en sannsynlig postulering. Det var nemlig denne sjangeren forfatterne rundt år 200e.Kr. i stor grad benyttet seg av for å formidle sitt gnostisk-kristne budskap. Og samtidig var det innenfor denne sjangeren mottakerne forventet å møte et gnostisk-kristent budskap!

Et annet eksempel på en relativ sikker sjangertolkning vil være hvis vi under en utgraving i Egypt kommer over et gravmonument med en biografisk inskripsjon. Med stor sannsynlighet vil vi da kunne si at vi har med å gjøre graven til en høyerestående embetsmann fra perioden mellom 3000 f. Kr og den romerske perioden, da denne formen for gravinskripsjoner bare er funnet i denne settingen⁶⁵ Igjen ser vi hvordan vi kan gjøre oss umiddelbare vurderinger basert på sjangerkjennskap og kjennskap til tilsvarende eksempler som forskere fra ulike disipliner har undersøkt ved å ta i bruk ulike metoder.

Som vi skal se senere i denne oppgaven har James M. Robinson postulert Qs og Thomasevangeliets sjanger som *λογοι σοφου* – de vises utsagn. Bakgrunnen og resultatene av dette skal vi komme nærmere tilbake til, men her kan nevnes at han definerer sjangerens teologiske tendens som det å gjenkjenne tekstens taler med den personifiserte Sophia og dernest å vise sjangerens teologiske potensial.⁶⁶ Her ser vi et klart eksempel på hvordan vi, hvis Robinson har rett, kan si noe om en teksts teologi hvis vi kan definere dets sjanger. Hvis det er slik at en bestemt sjanger tilsier forventninger om en viss type teologi, må vi anse det for naturlig at en forfatter som bruker denne typen sjanger har en kommunikativ intensjon om at mottakerne av teksten er ment å skulle forstå innholdet på bakgrunn av denne typen teologi.

⁶⁴ Selv om disse ved nærmere analyse kan vise seg å være feilaktige eller ufullstendige (jf. nødvendigheten av å ta i bruk verktøy fra flere disipliner for et helhetlig og troverdig bilde!)

⁶⁵ Aune '88 s. 28

⁶⁶ Robinson & Koester '71 s. 113

Helmut Koester følger Robinson og setter utsagnssjangeren inn i en sammenheng med andre tidlig kristne og jødiske tekster og gir dermed en klar indikasjon på at vi ved å lokalisere en tekst til denne sjangeren kan si noe om både dens teologiske intensjon og i hvilken tidsperiode vi kan forvente at teksten tilhører. Som vi senere skal se er dette en sjanger som i kristne tekster ikke har mange eksisterende eksempler, og dette kan være problematisk.⁶⁷ Et av de grunnleggende premissene for å få sikker kunnskap basert på sjanger er at vi har sammenligningsgrunnlag, og det blir derfor en vesentlig oppgave å søke sammenligningsgrunnlag også utenfor den kristne sfære. Et godt eksempel på dette kan være *Antiquities* av Josephus hvor han benytter en hellenistisk stil for å formidle jødernes historie. Her ser vi tydelig hvordan vi vil ha behov for både kunnskap om jødisk innhold så vel som hellenistiske sjangerkonvensjoner for og til fulle kunne forstå den tiltenkte kommunikasjonen mellom Josephus og hans publikum. ”Sammenlignende studier”, sier Aune, ”kan vise oss hvordan noen tekster kan hende blander innhold fra en kultur med en struktur og sjanger fra en annen, noe som kan lede oss mot en konklusjon at vi må søke tekstens opprinnelse i et miljø hvor denne sammenblanding/ syntesen var mulig.”⁶⁸

Kirk påpeker at det ikke bare er utradisjonelle koblinger mellom innhold og sjanger som kan gi oss vansker så vel som nyttig informasjon, men også nyvinninger i bruken av konvensjonelle motivkonfigurasjoner. ”Disse”, sier han, ”kan være en viktig indikator på en unik gruppes etos.”⁶⁹ ”Dette er fordi en tekst i seg selv vil, på bakgrunn av sin sjanger som en sosial relasjon mellom forfatter og mottaker, kunne fortelle oss noe om sosiale relasjoner og konflikter i mottakergruppens sosiopolitiske og historiske situasjon.”⁷⁰

Kloppenborg viser hvordan han på bakgrunn av Qs strukturelle oppbygging i forhold til andre eksemplarer av tilsvarende sjangere kan utlede at Qs forfatter/ redaktør sannsynligvis er en funksjonær som skriver til en gruppe som ikke nødvendigvis besitter 2. nivåskrivetrening.⁷¹ Dette igjen vil lede oss mot konklusjonen at Q ikke er blitt til blant en elitistisk gruppe av rike i byene. Dette er naturlig nok ikke en vedtatt sannhet, men basert på Kloppenborgs analyse av tekstens sjanger og litterære kvaliteter har han nå en grunnleggende hypotese. At man kan gjøre feilvurderinger allikevel er selvfølgelig ikke umulig, men dette vil det være større fare

⁶⁷ Strecker går så langt, i sin *The History of New Testament Literature*, s 26, som til å mene at det å søke sammenligninger utenfor det kristne tekstkorpus er en for omfattende oppgave til å kunne løses i hans posisjon

⁶⁸ Aune '88 s. 22

⁶⁹ Kirk '98 s. 77

⁷⁰ Samme verk s. 85

⁷¹ Kloppenborg 2000 s. 210-211

for hvis man begynner med en hypotese og leser alle sine funn inn i den i stedet for å basere seg på en faktisk sjangerbestemmelse.

Stephen Patterson legger i sin avhandling fra 1993 særlig vekt på de ulike litterære formene som er med på å danne sjangerstrukturen. Han påpeker at i møte med mange av de esoteriske utsagnene og perikopene som kan finnes i en tekst av en gitt sjanger, er det ikke alltid like lett å kunne utlegge noe om verken miljø eller trekk ved en potensiell gruppe bak teksten. Det han postulerer er derfor at vi i møte med sjangere som består av flere ulike utsagnstyper (litterært sett), vil det være mest fruktbart å begynne med det han kaller regelutsagn. For senere å tolke andre utsagnstyper på bakgrunn av disse. Vi ser nå tydelig at det å definere sjanger og sjangertrekk ikke bare handler om den helhetlige sjangeren, men også om de litterære og strukturelle trekkene innenfor sjangeren. Sjangerbestemmelse kan derfor sies å måtte tilpasses til den enkelte teksten, men et viktig stikkord er sammenheng - sammenhengen mellom tekstens litterære elementer og sammenhengen mellom ulike tekster.

Som tidligere nevnt kan sjanger også være med å gi oss nyttig informasjon om en teksts funksjon. Patterson framhever at et organisatorisk prinsipp innenfor en del tekster er det han kaller *ordassosiering*.⁷² Senere skal vi se hvordan han tenker seg dette i forhold til Thomas, men her bør det nevnes at dette kan være et strukturelt sjangertrekk som kan gi oss informasjon om tekstens funksjon. Patterson mener denne typen organisering kan være et tegn på at teksten skulle brukes oralt – den var ment å skulle framføres, for eksempel i en agora. Patterson kommer med andre mulige forklaringer også, men disse skal vi som sagt se nærmere på senere.

Et annet eksempel på sjangerbestemmelse som grunnleggende for en teksts funksjon er hvis vi kan definere en tekst til å tilhøre en sjanger hvis funksjon var liturgisk. Da kan vi trekke konklusjonen at teksten må ha vært ment å skulle brukes i en slik setting, og vi kan dermed også utlede noe om aktivitetene og dermed særegenheter ved brukerne av denne teksten, det vil si gruppen ”bak” teksten.⁷³

⁷² Patterson '93 s. 102. Ordassosiering er et organisatorisk prinsipp hvor et ord i et utsagn gir assosiasjoner til ord i et annet utsagn. Dette ble ofte brukt som en metode for å huske rekkefølgen på ulike utsagn og ble særlig brukt i forbindelse med muntlige fremføringer.

⁷³ Aune '88 s. 25

Sist, men ikke minst kan sjangerbestemmelse si noe om hvordan taleren i teksten er ment å skulle fremstå. Det vil naturlig nok være av vesentlig betydning for vår forståelse av en tekst, og gruppen som benyttet seg av denne teksten, om de forsto Jesus som Gud i menneskeskikkelse, en profet, en vismann eller politisk opprører! Kloppenborg påpeker hvordan Salomos Ordspråk presenterer Salomo som en vismann fremfor mange andre mulige fremstillinger av ham. ”Dette”, sier han, ”er ikke i kraft av teologiske vurderinger i teksten selv, men i kraft av hvilken sjanger denne teksten presenteres i”.⁷⁴ På samme måte skal vi senere se hvordan ulike forskere vurderer Jesu skikkelse i Thomas i lys av hvilken sjanger de mener teksten representeres.

Gjennom studiet av de antikke sjangrene vil vi se hva som kjennetegner dem og dermed i større grad kunne være med å bestemme riktig sjanger for ”vår” tekst. Det er først når vi er kommet så langt at vi kan begynne å skimte hva vi kan få ut av å sjangerbestemme en gitt tekst. For i disse tilgjengelige sjangrene vi kjenner til ligger det også en hel rekke premisser for hvor, når og av hvem de ble brukt og ikke minst i hvilke situasjoner de ble brukt. Når vi har undersøkt en tekst og funnet hvilke strukturelle prinsipper den baserer seg på, og ikke minst trukket opp konturene av rammeverksjangeren, sammenligner vi vår tekst med andre tekster fra antikken og kjente sjangerstrukturer fra denne perioden. Når vi så finner hvilken sjanger vår tekst korresponderer med i størst grad, ser vi nærmere på hva som kjennetegnet denne sjangeren. Var det en sjanger som i stor grad ble benyttet av eliten til forlystelse, var det en sjanger som er kjent fra asketiske miljøer, er det en sjanger vi forbinder med 3. århundrets gnostisk-kristne grupperinger eller er det en sjanger man ofte forbinder med offentlige fremføringer? Nå ser vi tydelig hvilke muligheter som åpner seg ved sjangerbestemmelse – det er mulig å skimte sosiale, teologiske og geografiske realiteter bakenfor teksten gjennom å forstå sjangeren som et kommunikativt redskap mellom forfatter og mottaker.

⁷⁴ Kloppenborg 2000 s. 381

Antikke sjangere

Antikkens litteratur besto selvfølgelig av svært mange, og svært ulike, sjangere. De mest kjente er sannsynligvis komediene og tragediene som vi selv i dag holder som noe av det mest høyverdige den greske sivilisasjonen har frembrakt. Biografiene er en annen antikk sjanger som vi omgir oss med i dag, og som samtidig var en av de mest utbredte sjangrene i antikken. Biografien er jo også sentral i NT – forskning i dag da mange anser de narrative evangeliene for å ha sine nærmeste slektninger i denne sjangeren.⁷⁵ Sammen med de brevene som vi både kjenner fra personlig korrespondanse, mer formelle utgaver og ikke minst fra Paulus er dette de sjangrene de fleste av oss forbinder med antikkens litteratur. Hva så med Thomasevangeliet? Kan vi trekke litterære paralleller til noen av de nevnte sjangrene her? Mest sannsynlig, nei, og det vil for denne oppgavens vedkommende da være lite hensiktsmessig å redegjøre for disse her. Hva er så de mest sannsynlige sjangrene vi kan sammenligne Thomasevangeliet med?

Thomasevangeliet er som vi så i innledningen et *utsagnsevangelium*, eller en *utsagnsamling*. Det tydeligste trekket i en slik utsagnsamling er at det ikke er noen narrativ ramme, men enkeltutsagn samlet etter hverandre og det vil derfor være naturlig å søke sammenlignbare sjangere ut fra dette kriteriet. Som vi også så i innledningen er det gjort lite konkret sjangerforskning basert på Thomas, og vi er dermed i stor grad avhengig av å støtte oss på den forskningen som er gjort på Q og dets sammenligning med antikke tekster. Her skal vi i det følgende se at både Kloppenborg⁷⁶ og Kirk⁷⁷ har gitt viktige bidrag.

Hvilke sjangere er sammenlignbare?

I sin doktoravhandling, *Formation of Q*, Forsøker Kloppenborg å vise hvordan Q er delt inn i tre ulike lag. Det viktigste for Kloppenborg blir å stadfeste det formative laget – hvordan Q først så ut, og med dette som utgangspunkt definere Qs tilblivelseshistorie. Vesentlige aspekter med hensyn til Thomasevangeliet er at det Kloppenborg definerer som det formative laget er basert på visdom og ikke apokalyptikk. Dette er vesentlig fordi dette av mange forskere anses for å være hovedforskjellen mellom de synoptiske evangeliene, og Q som vi

⁷⁵ Bowker '01 s. 300-301

⁷⁶ Kloppenborg '87

⁷⁷ Kirk '98

finner det bakenfor tekstene til Matteus og Lukas, og Thomas. Kloppenborg definerer også disse formene for utsagnsamlinger som instruksjonspreget. Han tillegger dermed sin søken etter sammenlignbare sjangere to ekstra prinsipper – Visdomsorientering og instruktiv oppbygging. Han søker dermed etter sammenlignbare sjangere basert på at de er utsagnsamlinger uten et narrativt rammeverk, at de presenterer sitt stoff som instruktivt og at de er knyttet til et visdomsinnehold. Kloppenborg finner tre sammenlignbare sjangere fra antikken⁷⁸:

- Instruksjonssamlinger fra Egypt og det nære Østen
- Hellenistiske gnomologia
- Chriasamlinger

Her ser vi umiddelbart at Kloppenborg ikke søker snevert geografisk og kulturelt sett, for som han sier er det viktig å se bredt når vi skal bestemme opprinnelsen og føringene som blir lagt på en utsagnsamling. Vi kan ikke bare lete i jødiske visdomsmiljøer, men må også se til hellenistiske tradisjoner.⁷⁹ Dette er jo å følge premissene som ble lagt frem i forrige kapittel om at det er essensielt ikke å lese for mange av sine egne hypoteser inn i premissene vi legger for sjangerbestemmelsen. Ved å søke bredt vil vi kunne unngå å miste potensielt viktig informasjon og sammenligningsgrunnlag. Kloppenborg baserer sitt standpunkt om ikke bare å søke innenfor jødiske miljøer med at ikke bare er Thomas og Q komponert på gresk, men det faktum at den sosiopolitiske situasjonen er både multikulturell og relativt åpen handelsmessig, etter Alexander den Stores felttog hadde gitt støtet til en hellenisering av området, gir styrke til troen om at alt som produseres av litteratur kan hente inspirasjon i minst tre ulike kulturtradisjoner: Gresk – romersk åndsliv, jødisk tradisjon og kulturell inspirasjon fra det nære Østen.⁸⁰

I følge Kloppenborg er det eldste kjente visdomsmaterialet vi kjenner til instruksjonssamlinger fra det nære Østen, datert så langt tilbake som 2000-3000 f. Kr. Dette er også, sier han, ”den mest stabile formen for slike samlinger og er relativt lett gjenkjennelig.”⁸¹ Greske visdomssamlinger derimot er preget av mye større variasjon.⁸² Dette forvanskes ytterligere ved at ”bruken av termene *gnome* og *chria* var notorisk upresis.”⁸³ Allikevel vil det

⁷⁸ Kloppenborg '87 s. 263

⁷⁹ Samme verk s. 263-264

⁸⁰ Samme sted

⁸¹ Samme verk s. 264

⁸² Samme verk s. 289

⁸³ Samme verk s. 291

være mulig å si noe definitivt om hver av disse sjangrene. Det vil være mulig å stadfeste hva vi kan sannsynliggjøre ved en gitt tekst ut fra hvilken av sjangrene forfatteren har valgt å presentere stoffet i og dermed hvordan den ville ha blitt forstått i sin samtid. La oss se nærmere på de tre sjangrene som både Kirk og Kloppenborg fremhever som mest sannsynlig for Qs sjanger.

Instruksjonssamlinger fra Egypt og det nære Østen

Instruksjonssjangeren er attestert både fra Egypt og fra det området vi kaller for det nære Østen. Kildene fra det sistnevnte området er de som er komponert på bl.a. babylonsk, arameisk, og hebraisk (dette er de vi finner i Bibelens GT). Den egyptiske sjangeren er uten tvil den mest enhetlige og stabile og vil derfor virke som utgangspunkt for denne gjennomgangen, mens vi vil se på andre i lys av forskjeller og særegenheter i forhold til den egyptiske.

Egyptisk instruksjon starter nær sagt alltid med en variant av ”begynnelsen av instruksjonen lagd av NN for hans sønn”, ”Og han sier:”.⁸⁴ Dette ser vi ikke hos andre instruksjoner i det nære Østen hvor tittel og prolog ofte er sammenføyd.⁸⁵ På samme måte som for andre antikke tekster, inkludert kristne tekster, var det et normalt trekk å designere NN som en maktperson eller en kjent vismann.⁸⁶ Samtidig er det viktig å påpeke at utsagnene i instruksjonssjangeren ikke er ment å skulle være skapt av denne vismannen, men heller være garantert som sanne gjennom hans autoritet. I den egyptiske instruksjonen var dette vismenn som man ville assosiert med kongen (Farao). Grunnen til dette var at et av hovedbudskapene i denne sjangeren er opprettholdelse av den kosmiske verdensordenen (Maat), og for egypterne hvilte denne verdensordenen på farao.⁸⁷ Det teologiske budskapet knyttet til denne sjangeren er altså opprettholdelse av verdensordenen gjennom overføring av kunnskap gjennom en vismann. I instruksjoner fra andre områder er naturlig nok ikke autoriteten hvilende på Farao. I stedet ser vi ofte at disse legger sin autoritet i lignende personer som den legendariske vise kongen Salomo (Ordspråkene), men også, og av kanskje større interesse for denne oppgaven, i Visdommen selv – Sophia.⁸⁸ Dette er både gjeldende i Ordspråkene og i Sirach.

⁸⁴ Samme verk s. 265

⁸⁵ Samme verk s. 276-277

⁸⁶ Dette kalles for pseudepigrافي og er en måte å gi verkene sine autoritet. Det var en svært utbredt praksis i antikken som på ingen måte ble ansett for å være noen form for forfalskning. Man anså det heller som en programmatisk erklæring om at ”jeg skriver i denne personens tradisjon” eller ”jeg kan trekke mine synspunkter tilbake til denne personen”.

⁸⁷ Kloppenborg '87 s. 273-274

⁸⁸ Samme verk s. 278

Et vanlig men ikke konstant trekk for instruksjonen er en prolog hvor motivene kan variere. Et av de enkleste motivene kan være at man skal lytte til og ta til seg det som blir sagt.⁸⁹ I de senere instruksjonene blir visdomsutsagn og ordspråk mer vanlig mens i de tidligste stadiene er det imperativet som er nær sagt enerådende.⁹⁰ Selv om visdomsutsagn og ordspråk trer fram som mer tilstedeværende i de senere eksemplene forblir imperativet dominant – dette er altså et av kjernetrekkene ved instruksjonssjangeren.

Kloppenborg peker på hvordan imperativene ofte blir satt sammen med andre type uttrykk for å styrke det. Eksemplet han gir for dette er følgende:

Do not be arrogant because of your knowledge, [imperative]
but confer with the ignorant man as with the learned, [imperative]
for the limit of skill has not been attained [motive]
and there is no craftsman who has (fully) attained his mastery. [motive]
Good speech is more hidden than malachite, [maxim⁹¹]
yet it is found in the possession of women slaves at the millstones. [maxim]⁹²

Her ser vi tydelig hvordan det ikke bare er imperativet alene som danner sjangerstrukturen, men at det i kombinasjon med andre typer uttrykk som motiver og læresetninger danner en mer helhetlig ramme basert på imperativet.

Når det gjelder organiseringen av teksten er det flere ulike varianter som lar seg stadfeste både i egyptisk instruksjon og i andre instruksjonssamlinger,⁹³ fra ingen form for klar struktur i det hele tatt (*Djedefhor*), via ordassosiering (*Ankhsheshonq*) og tematisk organisering (*Ptahhotep*) til kapitel organisering med velutviklet organisering også innenfor de enkelte enhetene (*P. Insinger*).⁹⁴ Som man ser er disse eksemplene alle hentet fra egyptiske instruksjoner. Dette er et uttrykk for at det er den, som tidligere nevnt, som er den mest stabile og som viser tydeligst strukturelle trekk i enkeltteksempler. Andre instruksjonssamlinger viser den samme variasjonen men ofte innenfor de enkelte verkene (så som Ordspråkene).⁹⁵

⁸⁹ Samme verk s. 266

⁹⁰ Samme verk s. 267

⁹¹ Maxim = læresetning

⁹² Ptahhotep 1 som det framgår i Kloppenborg '87 s. 267

⁹³ Samme verk s. 268 og 282

⁹⁴ Kloppenborg '87 s. 268-269

⁹⁵ Samme verk s. 282

Et viktig trekk å ta med er det faktum at noen av de yngste instruksjonene (fra ptolemeisk periode) blir påvirket av greske konvensjoner i den grad at visdomsutsagn utgjør halvparten av innholdet.⁹⁶ Igjen ser vi hvordan sjangere påvirkes av kontakt med omverdenen og på ingen måte er statiske enheter. Dette kan være med på å gjøre sjangerbestemmelse vanskelig, men det kan også være med på å gi klare indikatorer. Som alltid er det viktig å ha et stort nok referansemateriell tilgjengelig for å kunne gjenkjenne sjangertrekkene.

Et siste viktig strukturelt trekk er at i de senere instruksjonene ser vi en tendens til at de karakteristiske trekkene med å styrke imperativet ved bruk av motivsetninger og læresetninger forsvinner. Stadig oftere får vi visdomsutsagn alene, eller i kombinasjon med et forklarende element:

Do not trust a fool at any time in any undertaking.

The property of a wise man is lost through being left in the hand of a fool⁹⁷

Dette, sier Kloppenborg, er hovedsaklig grunnet influering av greske gnomologia som *Sententiae Menandri*.⁹⁸

Når det gjelder instruksjonens sosiale setting, eller *Sitz im Leben*, er denne veldig variert.⁹⁹ Mange ser ut til å ha vært brukt som undervisningsmateriale i skolesammenheng, og da gjerne for blivende funksjonærer og statsmenn.¹⁰⁰ De fleste er å finne i øvre middelklasse eller høyere, men det er også noen som later til å være skrevet for et generelt publikum.¹⁰¹ Særlig i instruksjonssamlinger utenfor Egypt ser vi hvordan sjangeren har gjennomgått en demokratisering i de senere periodene, og derigjennom virker å ha vært i bruk som ”instruksjon for samfunnet og særlig for de unge mennene i samfunnet”.¹⁰²

Et vesentlig trekk ved instruksjonssjangeren er at den sjelden eller aldri setter opp motstridende utsagn hvor det er meningen at mottakeren skal tolke seg fram til hva som er det

⁹⁶ Samme verk s. 269

⁹⁷ Fra Papyrus Insinger 12.12-13 som det fremgår av Kloppenborg '87 s. 271

⁹⁸ Kloppenborg '87 s. 270

⁹⁹ Samme verk s. 273

¹⁰⁰ Samme verk s. 272 og 282

¹⁰¹ Samme verk s. 272-273 og 283

¹⁰² McKane, Proverbs, 9. Som det fremgår av Kloppenborg '87 s. 283

riktige. Rådene eller instruksjonene bærer alltid preg av å være gitt i autoritativ form, noe som fremheves av den egyptiske ”far til sønn” formelen de i hovedsak er bygget rundt (selv om denne far/ sønn settingen er konstruert).¹⁰³

Thomasevangeliets relasjon til denne sjangeren er i visse henseender tydelig så som relateringen til en autoritetsfigur, en definert prolog (dog ikke helt i samme form), stor grad av imperativbruk og i koblingen mellom imperativer og andre litterære former. Ikke minst ser vi også i organiseringen av utsagnene en klar likhet. Som vi skal komme nærmere inn på senere er denne i Thomasevangeliet noe uklar men kan vise til spor av organisering basert på ordassosiering, og om vi sammenligner med den egyptiske instruksjonen ser vi at også denne kan ha disse trekkene. Det ved denne sjangeren som derimot ikke er forenlig med Thomasevangeliet er den egyptiske instruksjonens fokusering på opprettholdelse av Maat, verdensordenen. Mens den egyptiske instruksjonen ofte ble brukt til å virke konserverende på tidligere tiders kunnskap og synspunkter skal vi se at Thomasevangeliets innhold ofte bryter med dette prinsippet. Med andre ord har den egyptiske instruksjonen klare fellestrekk med det vi finner i Thomasevangeliet, men kan ikke sies å representere en identisk sjanger.

Hellenistiske visdomssamlinger

Mens vi så at instruksjonssjangeren var svært stabil over lang tid, er dette ikke tilfelle med greske visdomssamlinger.¹⁰⁴ Et viktig moment som Kloppenborg peker på innledningsvis er at vi blant de greske visdomssamlingene finner to hovedtyper av visdomsutsagn som begge har et potensial for å kunne brukes som instruksjon – *gnomai* og *chria*.¹⁰⁵ Et viktig skille mellom disse er ifølge *Theon av Alexandria* at *chria* ”alltid er tilskrevet personer, mens *gnomai* (eller *gnomiske utsagn*) ikke er det”.¹⁰⁶ Det vi allikevel må ha i bakhodet, påpeker Kloppenborg, er at disse begrepene, også i hellenistisk tid, var noe diffuse – faktisk notorisk sådan. Et eksempel som Kloppenborg bruker er at mens bl.a. ”*Sentences of Sextus* er overlevert som *gnomai* er en nærmest identisk strukturert samling av *Cleitarchus* titulert som *πραγματικαι χρεια*”¹⁰⁷. Allikevel, sier Kloppenborg, kan vi finne noe distinkt som skiller de to – ”*Gnomai* er i all hovedsak opptatt av å instruere, mens *chreia* i tillegg innehar biografiske elementer fra

¹⁰³ Samme verk s. 275-276

¹⁰⁴ Samme verk s. 289

¹⁰⁵ Samme verk s. 290-291. Kloppenborg peker også på at det finnes en tredje variant – *stephanoi* – men at disse kun ble brukt i underholdningsøyemed og derfor må utelukkes i hans studie av Q (og i vår studie av Thomas).

¹⁰⁶ Samme verk s. 291

¹⁰⁷ Samme sted

vismannens liv.”¹⁰⁸ Hvilke andre kjennetegn har vi så å gå etter? Tituleringen av disse samlingene gir oss ikke noe klart sjangertrekk da dette varierer veldig. I noen tilfeller er manuskriptene så fragmentert at det er umulig å skjelve en tittel. I andre tilfeller har disse utsagnsamlingene blitt inkorporert i større litterære verk, og har dermed mistet tittelen sin på denne måten (dette er jo tilfelle i Q-hypotesen), og i atter andre ser vi en tittel som ”ἄνομα NN eller χρεία NN”. Her ser vi altså at tittelen ikke gir noe definitivt å gå etter, men i likhet med instruksjonen tilskriver nær sagt alltid disse samlingene utsagnene til en vismann.¹⁰⁹ Bakgrunnen for dette er, som vi var inne på tidligere, at i den antikke verden hvilte ordets autoritet ikke i ordet selv, men hos hvilken autoritetsfigur vi kan tilskrive det.¹¹⁰ I motsetning til den egyptiske instruksjonen som ofte tilskrev ordene farao eller en høyere embetsmann, var det vanlig i disse greske visdomssamlingene å knytte ordene til ”filosofer, poeter eller ulike vismenn”.¹¹¹ Kloppenborg viser også til at noen Hermetiske samlinger ”legger ordene i munnen på guddommelige åpenbaringsfigurer”¹¹², så som bl.a. Hermes

Et trekk ved de hellenistiske visdomssamlingene kontra den egyptiske instruksjonen er forekomsten av multiple forfattere. Mens instruksjonssjangeren som oftest er stilet fra far til sønn, altså i singular form, er flere greske gnomologia og chriaesamlinger samlinger av utsagn fra ulike vismenn eller filosofer.¹¹³ Kloppenborg gjør et poeng av dette særlig i forhold til m’Abot¹¹⁴ som vi bl.a. skal se nærmere på i neste kapitel.

Hellenistiske gnomologia

Gnomologium er samlinger av individuelle gnomiske utsagn.¹¹⁵ Slike samlinger dukket først opp rundt 6. århundret f. Kr. og var i bruk gjennom hele den hellenistiske perioden. Gjennom denne perioden ble samlinger av gnomiske utsagn eller gnomologium hovedsakelig brukt i undervisningsøyemed selv om dette kunne variere fra grunnleggende skriveøvelser til mer spesialisert undervisning i de filosofiske skolene.¹¹⁶

¹⁰⁸ Samme verk s. 291-292

¹⁰⁹ Samme verk s. 292

¹¹⁰ Dette er ikke uvanlig i et samfunn hvor ens stand og slektskap ofte var viktigere enn ens handlinger. Et utsagn kunne være av høy kvalitet, men var det ikke tuftet på autoriteten til en høyerestående person eller guddom hadde det ingen autoritet i seg selv.

¹¹¹ Kloppenborg ’87 s. 293

¹¹² Samme sted

¹¹³ Kirk ’98 s. 116

¹¹⁴ Kloppenborg ’87 s. 294

¹¹⁵ Kirk ’98 s. 116

¹¹⁶ Kloppenborg ’87 s. 295

Som nevnt tidligere har ikke de hellenistiske visdomssamlingene noen enhetlig praksis når det gjelder titulering av verkene. Slik er det heller ikke med prologer, men her er det likevel verdifullt å betrakte noen av de ulike eksemplene¹¹⁷ man kan komme over.

- Oppfordring til å lytte og å ta til seg det som blir sagt (i likhet med instruksjonssjangeren). Denne formen opptrer ikke like ofte som i instruksjonen, men kan allikevel forekomme (eksempel: Hermetiske utsagnsamlinger)
- Et løfte til leseren om at ved å lytte eller huske det som blir sagt skal man oppnå noe (for eksempel forståelse). Denne formen møter oss bl.a. i *The Golden Sayings of Democritus*.
- En kort redegjørelse for hva teksten inneholder møter vi bl.a. i det som sannsynligvis er Axiopistus samling av Epicharmus utsagn.

Når det gjelder den litterære strukturen fremviser gnomologia stor variasjon. Vi møter både imperativer alene (som vi så i de senere instruksjonene preget av gresk påvirkning), relaterte imperativer i rekkefølge, imperativer sammenkoblet med motivutsagn og imperativer sammenkoblet med generelle visdomsutsagn.¹¹⁸ Vi ser også i noen tilfeller hvor gnomologiaet er organisert etter tema og at det struktureres ”antilogisk”, dvs. å sette opp motsatser for å klargjøre poenget ytterligere.¹¹⁹ Struktureringen av utsagnene i forhold til hverandre er også varierende, men blant de vanligste formene vi møter er alfabetisk organisering, ordassosiering og tematisk organisering.¹²⁰

Som nevnt tidligere møter vi oftest gnomologia i undervisningsøyemed. Gnomologiaenes *Sitz im Leben* må derfor kunne sies å defineres som undervisning av en gruppe siden de aldri er stilt til enkeltpersoner. Generelt sett omhandler de mer avanserte gnomologiaene temaer som ”fromhet overfor gudene, hedring av foreldre,..., sosial og seksuell sømmelighet og moderasjon...”¹²¹, men også sosiale relasjoner, familie og rikdom var vanlige temaer.¹²² Mange av disse samlingene ble også brukt som oppsummeringer av doktriner i filosofiske miljøer spesielt for de studentene som ikke klarte å følge de lengre avhandlingene, mens noen bar preg av en ordlyd og visdom ment for de innvidde (så som pytagoreernes *Symbola*).¹²³ Et

¹¹⁷ Samme verk s. 296-297

¹¹⁸ Samme verk s. 298

¹¹⁹ Kirk '98 s. 117

¹²⁰ Kloppenborg '87 s. 299 og Kirk '98 s. 116

¹²¹ Kloppenborg '87 s. 299

¹²² Kirk '98 s. 116

¹²³ Kloppenborg '87 s. 300

trekk som ikke er typisk for alle gnomologia, men som forekommer i en del tilfeller er at vismannen, hvis autoritet verket hviler på, kunne kobles til det guddommelige, enten i form av vismannens eget opphav (som Pythagoras som var regnet å ha guddommelig opphav) eller i form av relatering til åpenbarte ord (som oraklet i Delphi).¹²⁴

Kloppenborg peker også på at det i hovedsak er tre ulike måter for hvordan leseren er ment å skulle forholde seg til en slik sjanger, avhengig av innhold og litterær formulering:

”fittingness, lydighet og assimilasjon og gjennomtrengning og undersøkelse”. ”Forskjellen på de to sistnevnte”, sier Kloppenborg, ”er en gradforskjell.”¹²⁵ Mens den første av disse (lydighet og assimilasjon) er ment å skulle ”produsere de som ... skulle bli eksponenter for det etoset (visdomsetoset) og kilder til ny visdom”¹²⁶, er den siste (gjennomtrengning og undersøkelse) ”ment å gi leseren udødelighet hvis man oppnår forståelse.”¹²⁷

Også denne sjangeren viser tydelig sammenlignbare trekk med det vi finner i Thomasevangeliet. Særlig er det verdt å merke seg oppfordringen om å høre etter/ lytte til det som kommer som var vanlig i starten av en slik samling og løftet om at dette skal utløse noe spesielt for leseren/ mottakeren:

Thom 1

”Og han sa: Den som finner meningen med disse ord, skal ikke smake døden.”

Og ikke minst er bruken av begge potensielt knyttet til en autoritetsfigur med guddommelig opphav – I Thomasevangeliet er dette Jesus mens i kjente gnomologiaer er det for eksempel Pythagoras. Til sammen gir dette sterke indisier på at Thomasevangeliet kan knyttes til denne sjangeren.

Chriasamlinger

Den siste sjangeren vi skal se nærmere på er chriasamlingen. Som nevnt tidligere har denne mange likhetstrekk med gnomologia – sjangeren, og vi skal derfor ikke bruke tid på disse likhetene men i stedet peke på hva som skiller de.

¹²⁴ Samme verk s. 302

¹²⁵ Samme sted

¹²⁶ Samme verk s.306

¹²⁷ Her peker Kloppenborg på Thomasevangeliet som et eksempel på hermeneutikken ”gjennomtrengning og undersøkelse” i tillegg til *Symbola*.

Chriasamlingen ser, ifølge Kloppenborg, ”ut til å ha blitt skapt av *Metrokles fra Maroneia*¹²⁸, en kyniker fra det 4. århundre (f. Kr.)” Chriasamlingene ble ofte benyttet i kyniske kretser. Noen av kynismens idealer var fattigdom, hjemløshet og ensomhet, og noen av de fremste idealene var Sokrates og Herakles.¹²⁹ Enkelt - chria finner vi igjen i nesten alle andre sjangere, men de finner også sin plass i rene chriasamlinger.¹³⁰

I likhet med gnomologiaene og instruksjonene tilskrives chriaene kjente vismenn, men til forskjell fra de andre ser vi også ofte at samleren av chriaene tilkjennegis, som for eksempel Hecaton og Lucian fra Samosata.¹³¹

Chria kunne fremstå i ulike former, så som deklarerende chria (NN sa ...), som svar på spørsmål (De spurte NN om ..., og NN svarte ...) eller som et utrop som tilsvar på en situasjon.¹³² I mange av samlingene ser vi hvordan de ulike chriaene opptrer sammen, og danner mer komplekse enheter.¹³³

I struktureringen av de mindre enhetene i et verk skiller chriasamlingene seg noe fra instruksjonen og gnomologiaene. Det er sjeldnere vi finner en klar struktur i chriasamlingen. Det kan i perioder være en form for temaorganisering, og i andre perioder kan vi se tegn på ordassosiering.¹³⁴ ”Bakgrunnen for dette”, sier Kloppenborg, ”er chriaets natur.”¹³⁵ De er ment å skulle kunne stå alene, og baserer seg ikke på forutgående eller oppfølgende utsagn. Allikevel vil man ofte finne gnomiske utsagn innenfor chriasamlingene. Vi husker at Theons definisjon av et chria var at det var tilskrevet en person, og vi kan da observere hvordan noen chriasamlinger følger opp et chria med et gnomisk utsagn hvis forfatteren følte det trengte utbrodering eller forklaring.

Mens gnomologiaene ble brukt som skrivetrening i undervisningssammenheng, ble chriasamlingene ofte brukt som retorisk trening, selv om de i større grad ble sett på som

¹²⁸ Den samme Metrokles som det sies at skal ha blitt ”omvendt” til kynismen da Krates fra Theben promptet for ham for å vise at det var en ting av naturen, og at han dermed ikke lenger trengte å føle skam...

¹²⁹ Kloppenborg ’87 s. 308

¹³⁰ Kirk ’98 s. 119

¹³¹ Kloppenborg ’87 s. 306

¹³² Samme verk s. 309

¹³³ Samme verk s. 310

¹³⁴ Kirk ’98 s. 119

¹³⁵ Samme verk s. 120

filosofisk propaganda.¹³⁶ Når det gjelder de kyniske chriasamlingene spesielt kan vi se hvordan denne sjangeren ble benyttet til å fremheve de kyniske idealene, og til å lære opp nye filosofistudenter.¹³⁷ Her er det verdt å merke seg at mens instruksjonen fremhevet en visdom som tok til ordet for bevaring av verdensordenen (Maat) er de kyniske chriasamlingene i stor grad knyttet opp mot filosofer og visdomslære som sto i kontrast til det etablerte samfunnet.¹³⁸ Selv om det er i greske filosofiske miljøer vi vanligvis finner chriasamlinger ser vi også hvordan andre retninger har tatt i bruk denne sjangeren. Pirkhe Abot bruker denne sjangeren, og det later til at den er brukt i samme øyemed, undervisning, men vi ser også hvordan 'Abot ikke overtar de kyniske idealene (selv om rabbinsk lære er influert av kynisismen), men bruker chria – sjangeren til ”å fokusere på Torah – studier og dens verdier.”¹³⁹ Vi ser altså her tydelig hvordan en sjanger kan gå fra et miljø (gresk filosofi) til et annet (jødisk visdomslære) og til dels få et nytt innhold (kynisme kontra Torah – lære) samtidig som det grunnleggende fokuset (visdom) bevares. Det vil dermed også være tydelig hvordan denne type sjanger for tilhørerne ville bli forbundet med undervisning og visdomsfokus uansett om den ble brukt innenfor de greske filosofiske miljøene eller i jødiske kretser. Dette må sees som et vesentlig poeng når man sammenligner tekster for å kunne utlede noe sikkert om en teksts sosiale funksjon og bruksområde.

Avslutningsvis peker både Kirk og Kloppenborg på at i tillegg til å skulle være et fokus for visdomslære og memorering/ læring av de vises ord, var en del chriasamlinger formet som en begynnende biografi, og at studentene derfor også var ment å skulle lære noe om vismannen selv. Dette er særlig tydelig i de samlingene som har en utbroderende prolog.¹⁴⁰ Kirk peker på at ved å gi en fremstilling av vismannens liv og levnet viste man studentene med all tydelighet verdien av utsagnene (chriaene) hans.¹⁴¹

I chriasamlingene finner vi kanskje de fleste sammenfallende trekkene med Thomasevangeliet. Chriasamlingene bærer stort sett i seg alle de trekkene ved gnomologiaene som sammenfaller med Thomasevangeliet, men har i tillegg et klart fellestrekk – tilskrivningen til en enkeltperson. Samtidig er det verdt å merke seg at mens gnomologiaene og særlig instruksjonen ofte ble brukt for å stadfeste det etablerte er chriasamlingenes historie preget av

¹³⁶ Kloppenborg '87 s. 311-312

¹³⁷ Samme verk s. 312-313

¹³⁸ Samme verk s. 314

¹³⁹ Samme verk s. 313

¹⁴⁰ Samme verk s. 315

¹⁴¹ Kirk '98 s. 120

å bli brukt til å fremheve forandring og motstand mot det etablerte – et trekk vi senere skal se Thomasevangeliet bærer klart preg av. Avslutningsvis kan det også nevnes hvordan chriasamlingene ikke er konsentrert om en spesiell kultur, men kan gjenfinnes så vel i den jødiske som blant greske filosofer.

Det er ikke denne oppgavens intensjon å bestemme Thomasevangeliets sjanger, men jeg føler det er viktig med disse avklaringene for at teoriene og vurderingene til de forskerne vi skal se nærmere på i de gjenstående kapitlene ikke skal fremstå som for uklare. Det som definitivt klargjøres gjennom en sammenligning av trekk ved tidlige kristne utsagnsamlinger og andre antikke sjangere er at det finnes klare likheter. Jeg vil faktisk gå så langt som til å påstå at man ikke kan mene at denne type kristne tekster kan ha oppstått i et litterært vakuum, og dermed være fri for innflytelse fra andre kulturer – til det er likhetene med stadfestede antikke sjangere for stor.

Etableringen av en ny sjanger

Som vi har sett til nå er det flere punkter som fremstår som viktige i et arbeid med å lokalisere en tekst innenfor den tidligste kristendommen. Kort oppsummert kan det viktigste sies å være å definere en rammeverkssjanger på bakgrunn av ulike distinkte sjangertrekk og deretter å kunne definere tekstens slektskap med andre og lignende tekster. Først når disse stegene er gjennomgått kan man stille spørsmål om tekstens funksjon og miljø da det er dette beslektede tekster vil kunne hjelpe oss å definere. Dette er selvfølgelig en dynamisk prosess hvor fremgangsmåten ikke kan sies å være lineær, men heller vekselvirkende. Sagt på en annen måte betyr det at kunsten å sjangerbestemme en tekst krever kunnskap om andre tekster, både på det formelle stadiet som rammeverkssjanger, men også på den innholdsmessige siden. Vi kan ikke bestemme sjanger for deretter å finne et sett med like tekster, men gjennom kjennskap til ulike tekster kan vi finne sammenlignbare tekster med tilnærmet samme sjangertrekk for deretter å stadfeste en rammeverkssjanger og til slutt finne andre relevante og sammenlignbare tekster på bakgrunn av denne.

Utsagnsamlingenes plass innenfor en sjangerutvikling

I det foregående kapitlet så vi nærmere på potensielt relevante sjangere fra antikken som kunne danne et sammenligningsgrunnlag for Thomasevangeliet. I dette kapitlet skal vi stifte nærmere bekjentskap med et nytt begrep: *Sjangerutvikling*. Sjangerutvikling kan enklest forklares med den retning en gitt sjanger utvikler seg i over en viss tid. Selv om to tekster ikke nødvendigvis kan sies å tilhøre eksakt samme sjanger kan de sies å besitte så klare likheter i sjangertrekk at det må være et slektskap mellom dem. De kan altså sies å være innenfor samme sjangerutvikling, men representere ulike grader av utvikling. Her er vi ved kjernen i sjangerbestemmelse – det er de ulike tekstenes distinkte sjangertrekk som definerer forholdet dem i mellom og dermed om de deler sjanger eller, som vi skal se, kan gjenfinnes innenfor samme sjangerutvikling. Sjangerutviklingsaspektet bringer også med seg en interessant problemstilling for dateringen av en tekst basert på sjanger – Hvis en tekst kan lokaliseres innefor en gitt sjangerutvikling vil dette i seg selv kunne si noe om hvilket tidsperspektiv vi kan gå ut fra (et premiss ved en sjangerutvikling er at den finnes innenfor et visst tidsrom), men også når innefor dette tidsperspektivet. Er teksten et primitivt uttrykk for denne

sjangerutviklingen eller ser vi eksempler på en utvikling av sjangertrekkene som må kunne lokaliseres til et senere stadium?

Et annet aspekt ved en sjangerutvikling er vår forståelse av en sjangers røtter. Hvilken tradisjon representerer denne tekstens form? Hvilke teologiske eller filosofiske syn har brukt en form vi finner igjen innefor denne sjangerutviklingen til å fremme sine syn? Samtidig kan vi også ane noe om tankene i den aktuelle teksten ved å se på hvilket innhold som ble fremmet i senere og mer utviklede eksempler innenfor denne sjangerutviklingen.

Dette åpner uten tvil for nye tanker om Thomasevangeliet, men også for hele vår forståelse av den tidlige kristendommen. Oppstår den i et vakum og er alle de tidligste kristne tekstene *sui generis*, eller er det faktisk slik at de første kristne forfatterne tilpasset gjeldende tanker fra en eksisterende tradisjon gjennom bevisst sjangerbruk, og kan disse tankene dermed kunne sies å representere innholdet i denne tidlige kristendommen? Finnes det en sammenheng mellom de første kristnes forståelse av Jesus og det som skulle bli den kristne tros innhold og tidligere teologiske og filosofiske syn? Og, ikke minst, kommer dette til uttrykk gjennom de sjangrene de første kristne valgte å bruke for å formidle sitt budskap?

Den forskeren som i størst grad har lagt grunnlaget for forskning på tidlige kristne utsagnssamlinger basert på disses plass innenfor en sjangerutvikling er James M. Robinson, men før vi ser nærmere på hans resultater må vi gjøre rede for den forskningen han la til grunn for sine teorier.

Tidlig forskning på Qs visdomspreg

Et viktig poeng for å stadfeste en sjangerutvikling ble framsatt av Ruldof Bultmann i hans *History of the Synoptic Tradition* fra 1963. Han viste der til sammenhengen mellom "Herrens ord" og visdomsinnhold.¹⁴² Hans analyse brakte denne gruppen inn blant tidligere grupper av visdomsutsagn fra *Sirach* som Walter Baumgartner hadde undersøkt i 1914.¹⁴³ Dette førte til at Bultmann så sammenhenger mellom Jesus utsagn og jødisk *meshalim*.¹⁴⁴ Men da Bultmanns formkritiske analyse konsentrerte seg om de mindre enhetene i tekstene så han aldri nærmere på *rammeverkssjangeren* selv om han la merke til sammenhenger mellom

¹⁴² Robinson og Koester '71 s. 71

¹⁴³ Samme sted

¹⁴⁴ Samme sted

Sirach og diskursmaterialet hos synoptikerne.¹⁴⁵ Han så for seg at Q var blitt redigert til en viss grad på samme måte som *Sirach*, selv om han anså både *Didache* og *1 Enoch* som klarere paralleller basert på innholdet og grupperingen av dette.¹⁴⁶ I et senere arbeid¹⁴⁷ trekker han en rød tråd mellom tre punkter som skulle komme til å bli avgjørende for Robinsons senere stadfestelse av visdomssjangeren: Den gnostiske forløser – myten (1) og et Q-sitat (Luk. 11:49) (2) som siterer et jødisk ordspråk tillagt den personifiserte visdom Sophia (3). Dette var første uttalte tilfellet av en mulig sammenheng mellom tidlig kristne utsagnssamlinger, jødisk visdomslitteratur og gnostiske ideer. En sammenheng hvis kanskje mest overraskende element var at den ikke koblet de tidlige kristne utsagnsamlingene med lidelseskerygmaet i noen grad. Grunnlaget var dermed lagt for å kunne vise utsagnsamlingenes plass i en bredere litterær og teologisk tradisjon, og dermed kunne bevege oss ett skritt nærmere en forståelse av kristendommens tidligste stadier.

Den første til å fremme en teori om at de første kristne gruppene baserte sin tro og sin ”teologi” på Jesu egne ord, og ikke utelukkende på lidelseskerygmaet var Heinz Eduard Tödt (som baserte sin teori i hovedsak på funnene til Bultmann). I sin avhandling fra Heidelberg i 1956 fokuserte han på mangelen på utsagn om Menneskesønnens død og gjenoppstandelse i Q.¹⁴⁸ Tödt kom til den konklusjonen at det måtte finnes to sfærer innenfor den tidlige kristendommen: En som baserte seg på lidelseskerygmaet slik vi kjenner det, og en som, etter å ha opplevd at Menneskesønnen ikke returnerte som forespeilet, tok opp igjen læren slik den hadde fremstått i Jesu egne ord.¹⁴⁹ Han lanserte med dette også et viktig element i all senere Q-forskning, tanken om et Q-samfunn – en distinkt gruppe innenfor den tidlige kristne bevegelse.¹⁵⁰ Et viktig poeng til dette er at Tödt anser et slikt fokus på Jesus ord som en senere utvikling, noe bl.a. Kloppenborg, som vi har sett, ikke er enig i. Dette er også et element som er blitt overført til forskningen på Thomasevangeliet. Det er til syvende og sist gjennom avdekkingen av menneskene, de første kristne, bak teksten at vi kan danne oss et bilde av den tidligste kristendommen.

Samme året kom Ulrich Wilckens avhandling, også den fra Heidelberg, om Q. Hans konklusjon var at det særlig er i jødekristne grupperinger i Palestina hvor Jesus utsagn og taler

¹⁴⁵ Samme verk s. 71-72

¹⁴⁶ Kloppenborg ’87 s. 19-20

¹⁴⁷ Robinson og Koester ’71 s. 73

¹⁴⁸ Hist. Q res. s. xlix

¹⁴⁹ Samme verk s. l-li

¹⁵⁰ Samme verk s. li

ble bevart.¹⁵¹ Han fokuserte også på visdomsorienteringen i store deler av Q.¹⁵² Han pekte på hvordan den personifiserte Visdom opptrer i Q, og hvordan dette fører til at vi må forstå Jesus som hennes budbringer. Han trekker også paralleller til bl.a. 1 Enoch¹⁵³, Salomos Ordspråk og Sirach¹⁵⁴, og han legger samtidig vekt på hvordan oppstandelsen hadde gitt Jesus og hans ord eskatologisk autoritet.¹⁵⁵ Vi ser hvordan Wilckens på bakgrunn av struktur og innhold (sjangertrekk) kan fremme teorier om både geografiske og sosiale tilknytninger for en gruppe bak Q mens Tödt på sin side ser trekk av utvikling i de første kristnes teologi.

Til nå hadde det aldri vært noen tvil blant de forskerne som anerkjente Q om at skaperne av Q kjente til pasjonshistorien og var preget av den.¹⁵⁶ En av de første til å forsøke å se Q i sitt eget lys fremfor på bakgrunn av lidelseskerygmaet og den markanske pasjonsfortellingen var Siegfried Schulz.¹⁵⁷ Han er også blant de første som peker på en sammenheng mellom Q og Pirkhe Abot, men i stedet for å følge Wilckens i fokuset på visdom, konkluderer Schulz med at Q er et forsøk på en messiansk Torah og halakah.¹⁵⁸ Disse ulike teoriene hadde alle det til felles at de til en viss grad redefinerte Qs bakgrunn og intensjon, men det var ingen av dem som fremla en helhetlig teori basert på Qs sjanger. Det skulle derimot komme.

Logoi Sophon

James M. Robinson var på sabbatssemester i Heidelberg kort tid etter (1959-60) at Tödt og Wilckens hadde offentliggjort sine avhandlinger, og det var under denne perioden at tankene og ideene disse hadde fremsatt skulle materialisere seg i en klar teori. Robinsons bidrag til diskusjonen i Heidelberg, *λογoi σοφον* - *Logoi Sophon*, tok nemlig sikte på å vise ikke bare at Q hadde tanker til felles med en jødisk visdomstradisjon, men at Qs sjanger *var* visdom:

Hence I, participating in this Heidelberg discussion while on sabbatic leave in Heidelberg 1959-60, suggested that the literary *genre* of Q might be sapiential.¹⁵⁹

¹⁵¹ Kloppenborg '87 s. 24

¹⁵² Hist. Q res. s. li

¹⁵³ Samme sted

¹⁵⁴ Samme verk s. lii

¹⁵⁵ Kloppenborg '87 s. 24

¹⁵⁶ Samme verk s. 25

¹⁵⁷ Samme verk s.26

¹⁵⁸ Samme verk s. 26-27

¹⁵⁹ Hist. Q res. s. lii + n. 107

I sitt verk *Logoi Sophon* (de vises utsagn) ønsket Robinson å vise hvordan Q kan lokaliseres innenfor en *sjangerutvikling* i tidlig kristen tradisjon hvor ikke bare deler av innholdet, men hovedfokuset var visdom. Dette prosjektet var for Robinson essensielt da han mente en slik lokalisering ikke bare kunne sin noe om tekstens plass i tid og rom, men også om dens funksjon innenfor et miljø.

Logoi Sophon ble første gang gitt ut som en del av et festskrift til Rudolf Bultmann, og Robinson bygger i stor grad sin tese på funn Bultmann gjorde, og da særlig sammenhengen mellom *Herrens utsagn* og *visdom*.¹⁶⁰

Robinson tar altså sitt cue fra Bultmann som hadde gjenkjent en sammenheng mellom Jesus utsagn, jødisk visdom og gnostisk mytologi – en sammenheng som hvilte på begrepet *logoi*. Robinson bruker mye plass på å gi en utførlig forklaring på betydningen av begrepet og det beslektede *logia*, og ser disse opp i mot *evangelium*, tittelen som ofte står til slutt i tidlig kristne manuskripter (jmf. siste side i Thomasevangeliet – *peuaggelion pkata Thomas*).

Robinson mener vi, på bakgrunn av sammenligninger mellom det koptiske Thomasevangeliet og POxy – fragmentene¹⁶¹, kan konkludere med at prologen og Thom 1:

”Dette er de hemmelige ord (logoi) som den levende Jesus sa og Didymos Judas Thomas skrev ned.”

*“Og han sa: Den som finner meningen med disse ord (logoi), skal ikke smake døden.”*¹⁶² er den mest primitive ”tittelen” på Thomasevangeliet og at dette begrepet, siden det gjentas til stadighet både i Thomasevangeliet og i Q er et tydelig sjangertrekk for en utsagnsamling:

*”Hence one may seek in the term logoi the original designation for the gattung.”*¹⁶³

¹⁶⁰ Robinson og Koester '71 s. 71

¹⁶¹ Som attestert i POxy 654

¹⁶² POxy 654 leser: *“These are the [hidden] sayings [that] the living Jesus [sp]oke a[nd Judas who] is also Thomas [recorded.] And he said, “[Whoever finds the interpretat]ion of the[se] sayings will not taste [death].”* http://gnosis.org/naghamm/thomas_poxy.htm (09.04.2008, 23:59)

¹⁶³ Robinson og Koester '71 s. 79

Fra utsagnsamlinger til gnostiske dialoger

Robinson definerer dette logoi – begrepet som ord/ utsagn, eller nærmere bestemt “hemmelige utsagn”¹⁶⁴. Bruken av dette begrepet i utsagnssamlinger kommer for Robinson tydeligst fram i Thomasevangeliet hvor det settes i sammenheng med en frelseshandling eller gis kvaliteter utover det jordiske:

Thom 1

“Og han sa: Den som finner meningen med disse ord, skal ikke smake døden.”

Dette er en formulering vi også kjenner igjen fra Johannesevangeliet:

Joh 8:52

“... og du sier: Den som holder fast på mitt ord, skal aldri kjenne døden.”

og også i Thom 19 ser vi hvordan det å lytte til eller forstå Jesus logoi skal føre til noe mirakuløst:

“... Hvis dere blir mine disipler og lytter til mine ord, skal disse steinene tjene dere...”

Denne bruken av logoi – begrepet leder så Robinson framover til hva han anser for å være mer utviklede versjoner av dette samme sjangertrekket i tekster som *The book of Thomas the Contender* og *Pistis Sophia*.

Thomas the contender

*Now Thomas said to the lord, "Therefore I beg you to tell me what I ask you before your ascension, and when I hear from you about the hidden things, then I can speak about them. And it is obvious to me that the truth is difficult to perform before men."*¹⁶⁵

Pistis Sophia kap. 7

¹⁶⁴ Samme verk s. 80

¹⁶⁵ <http://www.gnosis.org/naghamm/bookt.html> (07.04.08, 11:57)

"... For many times have I said unto you that I have brought the power in you out of the twelve saviours who are in the Treasury of the Light. For which cause I have said unto you indeed from the beginning that ye are not of the world. I also am not of it. For all men who are in the world have gotten their souls out of [the power of] the rulers of the æons. But the power which is in you is from me; your souls belong to the height. ..." ¹⁶⁶

Robinson, som er av den oppfatning at Thomasevangeliet er en samling av utsagn som til en viss grad er gnostifisert, anser dette som en naturlig utvikling av en slik sjanger og viser oss denne sjangerutviklingens endepunkt før den absorberes av og omdannes til det som skulle bli den dominerende sjangeren for å uttrykke gnostiske ideer – *dialogen*, og da særlig dialoger mellom den oppstandne Jesus og disiplene. ¹⁶⁷

Robinson redegjorde på denne måten for et mulig definerende sjangertrekk ved samlinger av Jesus utsagn – de presenteres ved hjelp av betegnelsen *logoi*. Robinson var allikevel av den oppfatning at *logoi* – begrepet representerte noe enda mer definerende i forhold til utsagnssamlinger enn det å være et av flere sjangertrekk. Det var hans klare oppfatning at det representerte selve *betegnelsen* på en utsagnsamling, og at ved å følge bruken av dette begrepet gjennom sammenlignbare tekster kunne lokalisere utsagnsamlingene innenfor en større sjangerutvikling. En sjangerutvikling han hadde forsøkt vise at kulminerte i Pistis Sophia før den ble forlatt til fordel for dialogen i gnostiske kretser. For Robinson tilsa dette at innholdet presentert i en slik sjanger ville ha et gnostisk innhold eller et gnostisk potensial og at dette kunne sees i de ulike stadiene av sjangerutviklingen. ¹⁶⁸ Dette gnostiske potensialet ved Jesus utsagn var også det som, hvis vi følger Robinson, skulle lede til utsagnsamlingenes undergang innenfor den tidlige kristendommen.

Utsagnsamlinger og narrative evangelier

Robinson mente *logoi* burde være selve betegnelsen på utsagnsamlingssjangeren bl.a. ved å se nærmere på Didache og Matteusevangeliet. ¹⁶⁹ I Matteus fant han samlinger av utsagn som presentertes ved betegnelsen *logoi* også i en narrativ ramme (særlig Mat 7:28, 19:1 og 26:1). I disse tilfellene etterfølger defineringen av utsagnene som *logoi* selve utsagnene, men ellers

¹⁶⁶ <http://gnosis.org/library/pistis-sophia/ps011.htm> (07.04.08, 11:51)

¹⁶⁷ Robinson og Koester '71 s. 83-85

¹⁶⁸ Samme verk s. 84-85

¹⁶⁹ Samme verk s. 86-87

presenteres de med en variasjon av en standardformular – ”*Da Jesus hadde talt alle disse ord (logoi)*”.

Robinson peker på spor etter samlinger av utsagn ikke bare i Matteus men også i Lukas (særlig Luk 9:26 og 24:44), og han pekte på at dette måtte sees i sammenheng med hvordan Matteus og Lukas skriver Q inn den Markanske narrative rammen.¹⁷⁰ Også i Markus finner vi, ifølge Robinson, tydelige eksempler på visdomsutsagn tillagt Jesus representert ved betegnelsen *logoi*: Mark. 10:17-22 og 10:24 er eksempler på hvordan Jesus presenterer utsagn som gjør tilhørerne overrasket og som trenger forklaring.¹⁷¹ Igjen ser vi, i likhet med Thomas the Contender og Pistis Sophia, hvordan utsagn etterfølges av en forklarende del som er med på å hjelpe leseren/ tilhøreren å tolke utsagnet. I Mark. 4:12 forklares på samme måte en lignelse ved hjelp av Jes. 6:9. Det kan her være nyttig å notere seg at både Markus og Thomas i likhet med Lukas, Matteus, Didache, Pistis Sophia og pesharim benytter seg av ordvalg som ”Hør!”, ”Hør meg, alle blant dere, og forstå” og ”de som har ører, hør!” i forbindelse med visdomsutsagn presentert som *logoi* av Jesus eller som lignelser som er vanskelig å tyde.¹⁷² Dette er med på å vise sammenhengen mellom denne type utsagn, men er også for Robinson med på å karakterisere helt eller delvis disse tekstene som samlinger av utsagn.¹⁷³ Og dette er et av Robinsons poeng; utsagnssamlinger er å finne igjen i sin helhet i eksempler som Thomas, men vi kan også finne rester av dem i andre tekster, både i gnostiske dialoger og kanoniske narrativer. Robinson ser eksempler på dette både i Mark kap. 4, og også i berg-/sletteprekenen. Han mener dette er klare eksempler på hvordan de kanoniske evangeliene har tatt opp i seg samlinger av visdomsutsagn og plassert dem i en narrativ ramme samtidig som de bevarer *logoi* - betegnelsen.

Andre eksempler på hvordan grupper av utsagn ofte ble presentert gjennom betegnelsen *logoi* mener Robinson er 1 Clem. 46. 7-8, hvor *logoi* - formuleringen er etterfulgt av et ve-ord og to trusler, 1 Clem. 13. 2, hvor *logoi* - formuleringen etterfølges av en kjede på syv utsagn,¹⁷⁴ og Ptolemaeus’ brev til Flora hvor *Logoi* - formuleringen innleder en liste med utsagn fra Matteus.¹⁷⁵ Robinson viser også hvordan Justin bruker begrepet *logoi* om Jesu ord, mens han

¹⁷⁰ Robinson og Koester ’71 s. 87

¹⁷¹ Samme verk s. 89

¹⁷² Samme verk s. 89-90

¹⁷³ Samme verk s. 91

¹⁷⁴ Samme verk s. 98

¹⁷⁵ Robinson og Koester ’71 s. 99

ikke benytter det når det er snakk om sofister.¹⁷⁶ Her ser vi et skille mellom hvem et slikt begrep skulle benyttes om i ortodokse kretser, og det må lede oss til den konklusjonen at logoi - formuleringen var et kjent begrep som ble brukt til å benevne ”Herrens ord” og, i følge Justin, ikke skulle benyttes om ting han anså for å være i strid med det rette budskapet.¹⁷⁷ En annen som benytter seg av logoi - begrepet, om enn i en annen valør, er Paulus. I 1 Cor. 2:13 bruker han logoi om visdomslæren til sine motstandere i menigheten der.¹⁷⁸

Så langt har altså Robinson vist at når Jesus utsagn blir presentert som logoi er det en vanskelig tilgjengelig visdom som er tema – en visdom som ofte krever et forklarende tillegg, og at det finnes en sammenheng mellom tekster som Q (Lukas/ Matteus), Thomas, Markus, Thomas the Contender og Pistis Sophia i bruken av denne typen utsagn – Han har skissert en mulig bane for denne sjangerutviklingen fra Thomas/Q fram til Pistis Sophia, og han har funnet igjen deler av en slik sjanger i de kanoniske evangeliene, ”gjemt” innenfor en narrativ ramme. Han har også vist hvordan ikke bare enkeltutsagn, men også grupperinger av Jesus ord kunne ha betegnelsen logoi, og dermed at vi kan skimte ulike skrevne utsagnssamlinger bakenfor de vi kjenner til. Alt dette tilsier for Robinson at utsagnsamlinger ikke var en særegen senkristen konstruksjon, men var en kjent sjanger for de tidlige kristne. Et viktig poeng for Robinson var også å finne ut hva det var ved denne sjangerutviklingens tendens som førte til at den fikk sitt utløp i en gnostifisering av innholdet, fra generelle visdomsutsagn til hemmelige ord. Robinson søkte å finne sjangerutviklingens opphav.

Hittil har vi sett klare eksempler på hvorfor Robinson mener denne sjangerutviklingen bør betegnes som logoi, men hvorfor sophon?

Utsagnsamlingenes røtter i jødisk visdomslitteratur

Det var hovedsakelig to spørsmål Robinson nå stilte for å kunne gjenkjenne denne sjangerutviklingens røtter: Hvilken tendens i sjangerutviklingen var det som gjorde at utsagnsamlingene beveget seg i gnostisk retning, og i hvilke tidligere tradisjoner kunne man gjenfinne en lignende utsagnsform knyttet til visdomstemaer?

¹⁷⁶ Samme verk s. 100-101

¹⁷⁷ Samme verk s. 101

¹⁷⁸ Samme verk n. 57, s. 97

Svarene på disse spørsmålene begynte for Robinson med Bultmanns assosiering av *Sophia*, den personifiserte Visdommen fra jødisk visdomslitteratur, med Jesus.¹⁷⁹ Robinson gikk så deretter videre til å undersøke ulike samlinger av utsagn innenfor den jødiske visdomslitteraturen.

Det første Robinson gjorde var å ta for seg *Pirke Aboth* – seks kapitler fra *Misnah* vanligvis oversatt med *fedrenes kapitler*. Dette er en tekst som i stor grad følger formen til en utsagnsamling, særlig i starten.¹⁸⁰ Her har vi med å gjøre visdomsutsagn tillagt vise menn, og Robinson peker på at tittelen fedrenes kapitler er noe misvisende da de heller refererer til seg selv som utsagn fra en navngitt vismann.

Robinson fant også eksempler på denne sjangerutviklingen i *Testamentet etter de tolv patriarkene*, som i ikke mindre enn syv av tolv testamenter bærer en prolog - tittel som definerer det kommende materialet som *logoi*.¹⁸¹ En annen tekst som ligner på denne er *Adams apokalypsen*, en av tekstene fra Nag Hammadi, og denne teksten er for Robinson interessant fordi den viser en form for jødisk gnostisisme uten kristne elementer.¹⁸² Dette anså han som interessant fordi det viste en sammenheng mellom jødisk visdomslitteratur og gnostisisme som enten er forutgående for, eller parallelt med den tidligste kristendommen uten å gjøre bruk av den. Det gnostiske potensialet i en utsagnsamling kunne derfor ikke utelukkende knyttes til det kristne elementet, men kunne sees som en naturlig utvikling av tanker fra den jødiske visdomslitteraturen.

Men hva er det som tilsa et klart visdomsfokus innenfor jødisk litteratur? Robinson påpeker at vi vanligvis ikke bruker termen visdom i vår daglige benevning av utsagn med visdomsinhold fra jødisk litteratur. I stedet benytter vi oss av termen *ordspråk*.¹⁸³ Dette kommer av, sier Robinson, at Salomos visdomsutsagn etter hvert har fått tittelen *Salomos Ordspråk* selv om det tidligere bare ble omtalt som en visdomsbok. Grunnen for at den ble hetende Ordspråkene finner Robinson hos LXX fremhevelse av noen av undertitlene fremfor andre – ordspråk framfor utsagn. Det er i sistnevnte ”skjulte” titler, betegnende nok, at Robinson finner betegnelsen på den sjangerutviklingen som ga uttrykk til den skjulte eller

¹⁷⁹ Robinson og Koester '71 s. 104-105

¹⁸⁰ Samme sted

¹⁸¹ Samme verk s. 106

¹⁸² Samme verk s. 107

¹⁸³ Samme verk s. 109

vanskelig tilgjengelige kunnskapen vi finner igjen i Thomasevangeliet – *Logoi Sophon* – de vises utsagn.

Robinson noterer seg også at man bakenfor den jødiske visdomslitteraturen finner lignende samlinger av utsagn i Egypt og Mesopotamia. Robinson mener allikevel at selv om man kan trekke tråder fra Ordspråkene tilbake til den egyptiske Amen-em-Opets Visdom kan man ikke føre selve betegnelsen *logoi sophon* i den retning da de egyptiske samlingene var klare instruksjoner mer enn vise menns generelle utsagn.¹⁸⁴ Derimot ser Robinson det som sannsynlig at man kan gjenfinne en tydeligere sammenheng mellom *logoi sophon* ved å se til den mesopotamiske Ahikar – samlingen, en samling som særlig i syrisk versjon betegnes som Ahikars utsagn.¹⁸⁵

Her ser vi hvordan Robinson identifiserer denne sjangerutviklingen på bakgrunn av begrepsbruken framfor mer strukturelle eller innholdsmessige kriterier. Robinson forholder seg til et definerende sjangertrekk og unnviker ikke fra dette. For ham er det bare på denne måten vi kan følge en bestemt utvikling og gjenkjenne en sjangers iboende tendenser da vi kan få en forståelse av de røttene en tradisjon har og de premissene bruken av sentrale begreper hviler på.

De konklusjonene Robinson trekker etter å ha gjort rede for sjangerutviklingen *logoi sophon* er at de tidlige kristne utsagnsamlingene ikke er enestående tekster uten litterære paralleller, men må sees som et ledd i en større litterær sammenheng – en sjangerutvikling.

Utsagnsamlingen er et ledd i en sjangerutvikling som strakte seg fra jødisk visdomslitteratur og som til slutt ble overlatt til fordel for gnostiske dialoger på den ene siden og den ortodokse evangeliesjangeren på den andre. For Robinson representerer Q og Thomasevangeliet – de to kjente kristne utsagnsamlingene – to ulike eksempler på denne utviklingen. Mens Thomasevangeliet representerer en begynnende gnostifisering av tradisjonelt visdomsmateriale var Q ikke kommet så langt i en, for Robinson, naturlig utvikling basert på sjangerutviklingens tendenser. Etter hvert som den muntlige tradisjonen utsagnsamlinger baserte seg på måtte vike til fordel for de skrevne sjangere, forsvant så disse rene utsagnsamlingene – enten helt og holdent, eller de ble absorbert inn i nye sjangere. Robinsons syn er at Thomasevangeliets gnostiske tendens gjorde at det fant sitt publikum i gnostiske

¹⁸⁴ Robinson og Koester '71 s. 110-11

¹⁸⁵ Samme verk s. 111-112

kretser og til slutt ble overlatt til fordel for gnostiske dialoger (noe som vi kanskje kan se et eksempel på i the Book of Thomas the Contender). Q derimot mente Robinson at fant sin plass i ortodokse kretser kun gjennom Lukas og Matteus inkorporering av det i den markanske evangelie – sjangeren.

På bakgrunn av dette åpnet Robinson for at noe av Jesus egen forkynnelse var visdomsbasert, og ikke utelukkende apokalyptisk men at plasseringen av enkeltutsagn inn i utsagnsamlinger ga denne visdommen et gnostisk potensial som ledet til utsagnsamlingens bortgang blant kristne. Robinsons syn var at når den muntlige overleveringen hadde utspilt sin rolle var denne sjangerutviklingens rolle også over. Ortodokse kretser klarte seg med narrative evangelier mens gnostiske kretser tok i bruk dialoger mellom den oppstandne Jesus og disiplene som sin foretrukne form.

Koesters relokalisering av Heidelbergdiskusjonen til USA

På omtrent samme tid som Robinson var i Heidelberg bodde og virket også Helmut Koester der. Han var en elev av Bultmann og jobbet som Bornkamms assistent fra 1954-56.¹⁸⁶ Koester stiftet bekjentskap med Robinson i Heidelberg og selv om de sjelden jobbet direkte sammen var arbeidet deres så sammenfallende at de ga ut verket *Trajectories through Early Christianity* sammen; et verk som i tillegg til Robinsons Logoi Sophon inneholdt Koester velkjente verker *One Jesus and four primitive Gospels* og *Gnomai Diaphoroi*. I disse viser han, ved å bygge på Phillip Vielhauers syn om at de apokalyptiske ”menneskesønn” ordene i Q ikke kan føres tilbake til Jesus, at ”menneskesønn” ordene tilhører et sent stadium i Q’s utvikling, og at de skygger for Qs tidligere visdomsfokus.¹⁸⁷ Koester forfekter at forløperen til kristne samlinger er å finne i sjangerutviklingen logoi sophon, og at dennes bidrag var å bevare Jesu lære. Han anså det som høyst sannsynlig at disse samlingene hadde ville ha bestått av visdomsord, legal statements, profetiske ord og lignelser. Han mente videre at slike samlinger ennå ikke inneholdt verken pasjonsstoff, apokalyptikk eller kirkeregler.¹⁸⁸ Han fastslår at sjangerutviklingens opprinnelse er å finne i jødisk visdomstradisjon¹⁸⁹ og plasserer den dermed inn i en historisk litterær ramme. En slik plassering er med på å kunne trekke linjer både forover og bakover i historien, og det er gjennom dette vi kan håpe å skimte

¹⁸⁶ Robinson ‘00 s.lix

¹⁸⁷ Samme verk s. lx

¹⁸⁸ Samme verk s. lix

¹⁸⁹ Samme sted

svarene på de spørsmålene vi stiller ved å legge vekt på sjangeren til et verk fra denne perioden.

Koester stiller så et særs viktig spørsmål: Hva er den teologiske tendensen i slike logoi samlinger? Koesters syn er at mens Q bringer inn apokalyptikk og synoptikerne inkorporerte slike logoi samlinger i det paulinsk – hellenistiske kerygma, er Thomas i langt større grad knyttet til de interne prinsippene i denne sjangerutviklingen.¹⁹⁰ Gjennom dette ser vi klart hvordan Koester anser Thomas for å være en potensielt frittstående tradisjon i forhold til synoptikerne. En samling som har utviklet seg naturlig i forhold til sjangerutviklingens egenart, mens synoptikerne har fjernet seg fra denne til fordel for den narrative litterære rammen. Her ser vi tydelig et skille mellom Thomas og synoptikerne/ Q – Thomas på sin side benytter seg av den eksisterende litterære sjangeren for presentasjon av en vis manns lære, mens synoptikernes forståelse av budskapet ser ut til å være et helt annet, nemlig Jesus som den fremtidige ”menneskesønnen”. Koester fremholder at Thomas’ prinsipp er teologisk selv om det mangler referanser til pasjonshistorien og oppstandelsen. Troen, sier han, er basert på Jesu egne ord og forståelsen av at:

“...the kingdom is uniquely present in Jesus’ eschatological preaching and that eternal wisdom about man’s true self is disclosed in his words...”¹⁹¹

Her ser vi tydelig at Koesters forståelse av Thomas samsvarer med visdomssjangeren slik den er definert av Robinson. De interne prinsippene fremholder at ordene tillegges visdom i kraft av at den som de er tilegnet anses for å være vis/ besitte guddommelig visdom.

Koester var særlig opptatt av kildene bak Thomas og Q/ synoptikerne. Han mener ikke at Thomas er noe grunnleggende ”evangelium” som de andre henter sitt stoff i fra, men heller at det fantes felles kildemateriale som både Q og Thomas benyttet, men som de nyttigjorde seg på ulik måte. Q ga det en apokalyptisk ramme, mens Thomas forholdt seg klarere til sjangerutviklingen logoi sophon og presenterte det som eskatologisk lære gjennom Jesu(den vises) ord.

¹⁹⁰ Robinson ‘00 s. lix

¹⁹¹ Samme verk s. lxi

Denne revitalisering av forskningen, som i all hovedsak var knyttet til Q – med Thomas som et naturlig referansepunkt, var i stor grad tysk. Det var først gjennom Koesters relokalisering til Harvard, og i større grad Kloppenborgs avhandling fra Toronto i 1984 at fokuset flyttet til Amerika og det engelskspråklige forskningsmiljøet.¹⁹²

Kloppenborgs tese

Kloppenborg bygde på Lührmanns identifikasjon av Q-redaksjonen, Robinsons identifisering av visdomssjangeren og Koesters fokus på kildene bakenfor Q og Thomas.¹⁹³ Lührmann mente at man måtte se innslaget av visdomstradisjonen i Q som en del av den seneste redaksjonen, men Kloppenborg mente derimot at denne måtte sees som en del av tidligere Q materiale. Kloppenborg identifiserte seks ”visdomstaler” i Q som han mente allerede fantes i en skriftlig form før de ble endret i senere redaksjoner.

Alongside the large complexes which evince the motifs of judgement and polemic there are substantial units whose primary redactional intent is paraenetic, hortatory and instructional, and indeed compare favorably in their structure with the “instruction”, a widely attested sjanger of wisdom literature.¹⁹⁴

Dette er en tese flere har varianter av, deriblant Lührmann selv, Siegfried Schulz og Hans Dieter Betz.¹⁹⁵ Kloppenborg argumenterer i *The Formation of Q* for at visdomstalene, når de sees i litterær relasjon med de apokalyptiske elementene, er en del av Qs formative element:

The analyses of the blocks of material controlled by the motif of the preaching of judgement, and of the “wisdom speeches” in Q and the examination of the literary relation between these two strata, has led to the conclusion that a collection of sapiential speeches and admonitions was the formative element in Q.¹⁹⁶

Denne tesen har møtt mye motstand, og har til og med vært med på å trekke fokus vekk fra det vi kan se som nær konsensus for eksistensen til slike tidlige visdomssamlinger.

¹⁹² Robinson ‘00 s. lxi

¹⁹³ Samme sted

¹⁹⁴ Samme verk s. lxi

¹⁹⁵ Samme sted. De seks talene Kloppenborg argumenterer for er ikke å finne i sin helhet hos noen av de andre (de opererer gjerne med fire eller fem), men det er interessant å se at til tross for ulikhetene i disse studiene finner alle det sannsynlig at det eksisterte slike visdomssamlinger på et tidlig stadium.

¹⁹⁶ Kloppenborg ‘87 s. 244

Bakgrunnen for dette er i stor grad knyttet til den tidligere forståelsen av at den første perioden etter Jesu død var preget av apokalyptikk. Grunnlaget for dette synet var at man mente det var fraværet av den forventede tilbakekomsten og endetiden som gjorde at man måtte finne andre måter for å uttrykke budskapet på, og for å forholde seg til den normale hverdagen – det er denne perioden som tidligere ble forbundet med visdomsinnholdet i de tidlige kristne tekstene¹⁹⁷, men som vi har sett er dette ikke nødvendigvis riktig. Kan det tenkes at visdomsinnholdet er det tidligste, og dermed det som i størst grad samsvarer med Jesu egen lære? Hvis dette er tilfellet kan det faktisk være slik at Thomas og Qs tidlige stadier er nærmere sannheten om Jesus og hans lære enn de kanoniske evangeliene. Det er ikke mindre enn dette betydningen for visdomssjangerens plass i tidlig kristen litteratur kan være med å avdekke for oss!

Robinsons prosjekt var hele tiden å gjøre rede for en mulig sjangerutvikling man kunne lokalisere utsagnsamlingene innenfor, og å definere de kontrollerende elementene i denne utviklingen. Han konkluderte med at det i denne utviklingen, og dermed implisitt i utsagnsamlingene, var et gnostisk potensial som baserte seg på røtter i jødisk visdomslitteratur som vektla den personifiserte Visdommen – Sophia. En jødisk mytologisk figur som var overbringeren av skjult visdom.

Robinson selv gikk i Logoi Sophon aldri nærmere inn på Thomasevangeliet enn til å definere det som en utsagnsamling med gnostiske trekk som viste sjangerens begynnende utvikling mot de gnostiske dialogene. Allikevel er han en av de forskerne som har hatt størst betydning for den delen av Thomasevangelie – forskningen som legger vekt på sjangerspørsmålet. Mye av grunnen for dette er hans samarbeid med Helmut Koester, og Koesters årelange bidrag til forskningen på Thomasevangeliet (en forskning vi skal se mye nærmere på i de kommende kapitlene). Koester er også den personen som kan sies å ha brakt den sjangerorienterte forskningen på Thomasevangeliet fra det tyskspråklige til det engelskspråklige forskningsmiljøet.

Denne sjangerbaserte forskningen på Thomasevangeliet fikk nytt liv gjennom Kloppenborgs teorier om at det formative elementet i Q, og dermed muligens i den tidligste kristendommen, var visdom og ikke apokalyptikk. En teori som i stor grad sprang ut av det arbeidet Robinson og Koester hadde gjort selv om hans syn på visdommens forrang for apokalyptikken var i

¹⁹⁷ Robinson '00 s. lxiv

strid med Robinsons syn. Disse tre forskerne kan på mange måter sies å ha dannet et moderne grunnlag for den forskningen som gjøres på Qs og Thomasevangeliets sjanger i dag, og få, om noen, kommer utenom disses arbeid hvis man ønsker å arbeide seriøst med Thomasevangeliets sjanger, noe som vi skal se i de neste kapitlene hvor fokuset flyttes fra den mer generelle sjangerbaserte forskningen på utsagnsamlinger og over til den sjangerbaserte forskningen som er direkte knyttet til Thomasevangeliet.

Thomasevangeliet og sjanger

I de foregående kapitlene har vi sett hvor viktig sjangerbestemmelse er for vårt arbeid med tekster. Et av hovedpoengene som kom fram er at man som mottaker av en tekst vil tillegge det visse kvaliteter og funksjoner på bakgrunn av den sjangeren vi opplever at teksten representerer. Sjanger kan sies å være et instrument for å lette mottakerens forståelse av innholdet eller et middel for forfatteren til å sikre seg at budskapet når frem på sin tiltenkte måte. For å kunne si noe om hvordan en tekst ville ha blitt oppfattet av en mottakergruppe i sin samtid har vi også sett nærmere på relevante sjangere fra antikken og en mulig sjangerutvikling som strakte seg fra jødisk visdomslitteratur via utsagnsamlinger i et brytningspunkt og fram til gnostiske dialoger på den ene siden og de narrative evangeliene på den andre.

Til nå har oppgaven bevisst trukket få paralleller til Thomasevangeliet. Dette er gjort for å bygge opp en forståelse av hvilke referanserammer som ville møtt Thomasevangeliet i sin samtid og for å gi leseren av denne oppgaven noen av de samme rammene. I de gjenværende kapitlene derimot skal hovedfokuset ligge på Thomasevangeliet og på den forskningen som er gjort på dets sjanger. Hvilken sjanger er det Thomasevangeliet representerer, hvilke konklusjoner trekker forskerne om Thomasevangeliet på bakgrunn av sjangeren og hva mener de dette forteller oss om dets plass i den tidlige kristendommen? For å finne ut av det er det, som vi har sett, viktig først å gi en sjangerbestemmelse av verket som helhet. Hvilke konklusjoner trekker man så av denne sjangerbestemmelsen og hva har det å si for mottakernes forståelse av innholdet. Dette kapitlet vil vise at det finnes motstridende oppfatninger, både om hvilken sjanger Thomasevangeliet representerer og også hvilke konklusjoner det leder fram til. Allikevel vil det materialisere seg noen faktorer som de fleste av forskerne som har jobbet aktivt med Thomasevangeliets sjanger kan enes om. Ikke nødvendigvis enighet på detaljplan, men om noen av de større rammene. Ulike forskere vektlegger også arbeidet med sjanger ulikt. Som en naturlig forlengelse av dette vil det være noen forskeres resultater som presenteres nærmere enn andre i dette kapitlet. Dette er på ingen måte en subjektiv vurdering av hva som er de mest interessante forskningsresultatene, men et resultat av mengden materiell om emnet. Som det går fram av innledningen til denne oppgaven er det mange fremragende forskere som har arbeidet med Thomasevangeliet i løpet

av sin karriere som ikke nevnes her. Grunnen til dette er, som nevnt, at mange av disse rett og slett ikke har gjort sin forskning med utgangspunkt i sjangerbestemmelse og derfor ikke kan relatere sine resultater til dette emnet.

For å følge tankene om sjangerbestemmelse som ble fremsatt i kapitel 2 vil forskningen ikke presenteres kronologisk eller etter forsker, men vil i all hovedsak følge prinsippene om sjangerbestemmelse. Jeg vil derfor presentere ulike forskeres syn på rammeverkssjangeren før jeg går videre til komposisjon og organisering før vi skal se på de ulike funksjonene forskernes sjangerbestemmelse har for forståelsen av Thomasevangeliet.

Rammeverkssjanger

Rammeverkssjangeren er kanskje den delen av en sjangerbestemmelse som legger premissene i størst grad. Hvilke konklusjoner som trekkes av det første stadiet i en sjangerbestemmelse vil ofte være gjeldende for hvordan senere resultater tolkes – en bestemmelse av et verks rammeverkssjanger vil kunne lede forskeren til å tolke materiale i lys av denne sjangeren. Som vi skal se av forskernes resultater er den ikke minst med på å legge premissene for hvilken tradisjon vi kan lokalisere Thomasevangeliet i, noe som vi skal se har store implikasjoner både for forståelsen av de mindre enheter, men også for forståelsen av Jesus karakter for den tiltenkte leseren/ tilhøreren av Thomasevangeliet.

Helmut Koesters årelange bidrag til nytestamentlig forskning er godt kjent. Hans forskning på Thomasevangeliet spenner også over mange tiår med artikler og, som vi så i forrige kapitel, har han forfattet verker som *Gnomai Diaphoroi* og *One Jesus and four primitive gospels*, begge i *Trajectories through Early Christianity*, og *Ancient Christian Gospels*. Han har også bl.a. skrevet introduksjonen til Thomasevangeliet i *The Nag Hammadi Library in English*. Koester er professor Emeritus ved Harvard Divinity School og anses av mange, der i blant Menighetsfakultetets Oskar Skarsaune, for å være opphavsmannen til en såkalt Koester – skole i forskning på Q og Thomasevangeliet. En ”skole” som inkluderer John Kloppenborg og Stephen Patterson og som blant annet forfekter et tidlig visdomslag i Q. Han var også en av lærerne (sammen med George MacRae) som introduserte Elaine Pagels til tekstene som ble funnet ved Nag Hammadi og som kan sies å ha ledet henne inn mot dette segmentet av forskningen på den tidlige kristendommen,¹⁹⁸ og dermed, på sitt vis, delaktig i å gi oss et verk som *De gnostiske evangelier*.

¹⁹⁸ Pagels '03 s. 31-32

Som rammeverkssjanger definerer han Thomasevangeliet til å være en representant for sjangeren *utsagnsamling*, nærmere bestemt en samling utsagn som sirkulerte muntlig under Jesu autoritet.¹⁹⁹ Koesters hovedanliggende bl.a. i *One Jesus* er å finne kildene til de evangeliene vi besitter i dag. Derfor blir også hele tiden hans søken dominert av hvor original, eller hvor primitiv en sjanger og et innhold kan sies å være, og det er dermed ikke overraskende at han legger stor vekt på Thomasevangeliet i sin forskning når han slår fast at ”det er svært sannsynlig at primitive utsagnssamlinger var dominert av visdomsutsagn, regelutsagn, profetiske utsagn (inkludert ”Jeg – utsagn, saligprisninger og fordømmelser) og lignelser²⁰⁰ da han mener å finne igjen disse i Thomasevangeliet²⁰¹. Som vi så i forrige kapittel er Koester av den oppfatning at Thomasevangeliet er en del av den sjangerutviklingen Robinson gjorde rede for – *Logoi Sophon*, og dermed definerer Thomasevangeliet som en visdomsorientert tekst: ”Thomasevangeliet fortsetter den mest originale sjangerutviklingen i Jesustradisjonen – *Logoi Sophon*.”²⁰²

Stevan Davies, professor i religiøse studier ved Misericordia College i Pennsylvania, mener Thomasevangeliet representerer en av de tidligste og mest primitive kristne sjangrene – en liste bestående av enkeltutsagn – en utsagnsliste.²⁰³ Dette, sier han, er en form Thomasevangeliet deler med ulike, og tidlige, verker som Q og Ordspråkene.²⁰⁴ Davies anser denne utsagnslisten for å være en liste av orakler i chreia – form. Han definerer orakler som ”utsagn av en person som er regnet for å være besatt (possessed) av en guddommelig ånd”, noe som tilsier at ”disse utsagnene ble forstått å være utsagn av denne guddommelige ånden, og ikke av det menneskelige redskapet.”²⁰⁵ I likhet med Robinson og Koester mener han dette er en teksttype som befinner seg innenfor sjangerutviklingen *Logoi Sophon*, og som har sine røtter i jødisk visdomstradisjon.²⁰⁶ Kontra Robinson mener han at Thomas ikke kan sammenlignes med tekster som Clement og Justin da disse inkorporerer utsagnene inn i et annet rammeverk mens Thomasevangeliet bevarer utsagnene i en ren listeform.²⁰⁷ Davies finner, som Robinson og Koester, at Thomasevangeliet inneholder utsagnstyper som er typisk

¹⁹⁹ Koester '89 s. 38

²⁰⁰ Robinson og Koester '71 s. 138

²⁰¹ Samme verk s. 168-186

²⁰² Samme verk s. 135

²⁰³ Davies '05 s. xi

²⁰⁴ Samme verk s. 14

²⁰⁵ Samme verk s. 162

²⁰⁶ Samme verk s. 14

²⁰⁷ Samme sted

for denne visdomstradisjonen – ordspråk, lignelser og visdomsutsagn,²⁰⁸ og den gjentakende formularen ”Jesus sa” påpeker han er typisk for en visdomsorientert tekst.²⁰⁹

Stephen J. Patterson, professor i det nye testamentet ved Eden Teologiske Seminar i St. Louis, er på mange måter enig med Davies i at Thomasevangeliet på et helt fundamentalt plan er en liste²¹⁰ bygget opp av en rekke ulike utsagnstyper.²¹¹ Patterson anser alle disse utsagnene for formelt sett å tilhøre formen chria, men mener at de allikevel innehar ulike kvaliteter og representerer ulike funksjoner. Han definerer disse²¹² som regelutsagn, visdomsutsagn, lignelser, og ”andre utsagntyper”. Patterson sier videre at særegent for denne listeformen er at den ikke er strukturert slik at den bygger opp et argument gjennom teksten eller at den, slik en historiefortelling gjør, bygger en handling rundt et hendelsesforløp. I stedet er listen ”en samling av distinkte enheter som står alene og er meningsbærende i seg selv.”²¹³ Dette er et av trekkene vi kjenner igjen fra beskrivelsen av chriasamlingen i kapitel 3 om antikke sjangere, og Patterson mener da også at Thomasevangeliet er strukturert på en måte som kjennetegner chriasamlinger og hellenistiske gnomologia.²¹⁴

Stephen Patterson, på samme måte som Robinson og Koester, ser utenfor den kristne sfære for å finne paralleller til denne sjangeren og finner lignende eksempler både blant den jødiske visdomslitteraturen, egyptiske instruksjoner, gnomologia fra de greske filosofiske skolene og fra senere chriasamlinger hvor man presenterte innsikten og visdommen til fortidens lærere. Han påpeker også at samling av lister var en relativt vanlig aktivitet i religiøse og filosofiske miljøer i antikken. Dette er ikke unaturlig, fremholder han, da ”lister tilhører det mest basiske nivået av litterær aktivitet i kulturer hvor lesekyndighet er sjeldent”. Videre påpeker han at utsagnssamlinger var et fenomen som strakte seg over hele det nære Østen og var et hellenistisk, så vel som jødisk fenomen. Dette, mener Patterson, understreker viktigheten av å forstå Thomasevangeliet i en litterær kontekst som strekker seg fra samlinger fra det tidlige Israel, Egypt, Sumeria og Babylon til gnomologiaene vi kjenner fra de greske skolene og chreiasamlingene som ble brukt til å presentere innsikten og visdommen til store lærere.²¹⁵

²⁰⁸ Samme verk s. 6

²⁰⁹ Samme verks s. 38

²¹⁰ Patterson kap. 4 Genre s. 1, ennå ikke utgitt

²¹¹ Samme verk s. 6

²¹² Patterson '93 s. 128-157

²¹³ Patterson kap. 4 Genre s. 1, under arbeid

²¹⁴ Samme verk s. 5

²¹⁵ Patterson kap. 4 Genre s. 4-5, under arbeid

Organisering og komposisjon

Et av de første trekkene forskerne la merke til er den generelle mangelen på forventet sammenheng mellom utsagnene. Som vi var inne på i det første kapitlet later ikke Thomasevangeliet til å følge noen klar struktur, verken teologisk eller argumentativ, men hva vil dette i så fall ha å si for sjangeren? Eller er det slik at det finnes en struktur, men at den ikke er like tydelig som vi har blitt vant til å finne i kristne tekster med en mer fortellende stil?

Koester er en av de som peker på at det ikke later til å være noen overordnet plan bak Thomasevangeliets komposisjon, og at det later til at forfatteren mer enn en ”ekte” forfatter som komponerer teksten selv er en samler av utsagn fra eldre samlinger bestående av mindre enheter. Koester mener som vi har sett tidligere at Thomasevangeliet bærer preg av å være basert på slike kilder, enten muntlige eller skriftlige, noe han mente kunne antydes ut fra særlig to trekk ved samlingen: Først pekte han på at det innenfor grupperinger av utsagn kan skimtes organisatoriske trekk som kan forklares hvis de har kommet inn i Thomasevangeliet som helhetlige grupperinger fra andre samlinger. Dette er grupperinger av utsagn som ser ut til å høre sammen og som Koester ser for seg har funnet veien inn i Thomasevangeliet som helhetlige grupperinger framfor enkeltstående utsagn. Han viser også til hvordan rekkefølgen på utsagnene er noe forskjellig fra det koptiske Thomasevangeliet til POxy – fragmentene.²¹⁶ Til sammen tilsier dette for Koester at det finnes muligheter for ulike, og mer primitive kilder bakenfor Thomasevangeliet.

I stedet for å anse Thomasevangeliet som et svært spesielt og kanskje unikt dokument viste Koester hvordan en slik type organisering av utsagn har paralleller fra særlig jødisk visdomslitteratur som Ordspråkene. I den jødiske visdomslitteraturen, fremholdt han, er det samlinger av utsagn som sjelden er forbundet av noen klare litterære mønstre og som er nedtegnet uten noen form for narrativ kontekst. Disse er samlinger av enkeltutsagn hentet fra tradisjonelt materiale som er utvalgt etter behov, komponert og redigert. I disse samlingene er et av de få organisatoriske trekkene som kan skimtes ordassosiering. Ordassosiering er et organisatorisk prinsipp basert på at utsagnsrekkefølgen kommer av ord i de ulike utsagnene. For eksempel kan et utsagn hvor et sentralt tema er et hus etterfølges av et utsagn hvor tema er hytte som igjen kan etterfølges av et utsagn hvor tema er tak osv. Det kan også være en assosiering knyttet til lyder, noe som ville gjort at et utsagn hvor tema var hus kunne etterfølges av et hvor tema var mus.

²¹⁶ For eksempel har POxy1 utsagn 77b plassert mellom utsagn 30 og 31

Den klareste oversikten over mulig ordassosiering i Thomasevangeliet finner vi i Stephen Pattersons *The Gospel of Thomas and Jesus* fra 1993.²¹⁷ I innledningen til sin oversikt peker han på et viktig element i et slikt arbeid med Thomasevangeliet – forholdet mellom den originale greske komposisjonen som attestert i POxy - fragmentene og ”vårt” eksemplar – en senere koptisk oversettelse. I en slik oversettelseshistorie vil naturlig nok en del av ordassosieringen bli lidende eller rekkefølgen måtte forandres for å skape en ny ordassosiering. At sistnevnte ikke er tilfelle for Thomasevangeliet kan vi si med stor sikkerhet på bakgrunn av den store likheten i rekkefølgen mellom POxy – fragmentene og det koptiske manuskriptet fra Nag Hammadi. Patterson viser med stor overbevisning hvordan et stort antall av slike assosiasjonsord har overlevd oversettelsen, og han viser også hvordan det i noen tilfeller hvor denne klare assosieringen har forsvunnet er mulig å skimte greske assosiasjonsord bakenfor den koptiske teksten.

Eksempler på slike assosiasjonsord²¹⁸ fra Thomasevangeliet er:

Prologen

*”Dette er de hemmelige **ord** som den levende Jesus sa og Didymos Judas Thomas skrev ned.”*

og

Thom 1

*”Og han sa: Den som **finner** meningen med disse **ord**, skal ikke smake døden.”*

hvor assosiasjonsordet er ”ord” (λογος), mens det mellom Thom 1 og 2 er ”finner” (ευρισκειν) som er assosieringsordet:

Thom 2

*”Jesus sa: Den som leter, skal ikke slutte å lete før han har funnet; og når han **finner**, skal han bli rystet; og når han er blitt rystet, skal han undre seg, og han skal herske over altet.”*

²¹⁷ Patterson '93 s. 100-102

²¹⁸ Som det fremkommer av Patterson '93 s. 100

Patterson, som i stor grad har basert mange av sine hypoteser og ideer på funnene til Koester viser i sin avhandling fra 1993 at Thomasevangeliet i stor grad er strukturert rundt en slik ordassosiering, og han mener dette er det overordnede prinsippet for komposisjonen av Thomasevangeliet. Patterson ser to muligheter for en slik komposisjonsstrategi: Enten at det er en tekst som er ment å skulle benyttes til muntlige aktiviteter som offentlig fremføring i et agora eller lignende²¹⁹, eller at det er nedskrevet etter minne. Ordassosieringsprinsippet benyttes i stor grad for å kunne lære utenat utsagnsrekkefølgen slik at man husker hva som kommer ut fra hva man allerede har sagt, men dette kan selvfølgelig adapteres til nedskrivning fra hukommelse.

Stevan Davies mener at sistnevnte er en særlig sannsynlig hypotese. I forordet til 2003 utgaven av *The Gospel of Thomas and Christian Wisdom* fremlegger han en hypotese om at Thomasevangeliet er blitt til som en ad hoc liste, hvor omtrent ti personer i et rom, hvorav en er skrivekyndig, samarbeider om komponeringen av teksten. En person husker et eller flere sitat av Jesus som så blir nedskrevet. Andres hukommelse settes dermed i sving på bakgrunn av disse utsagnene og kommer på andre som de assosierer med de som allerede er nedskrevet. Dette er en teori få, hvis noen, har støttet fullt ut.

I sitt seneste arbeid (ennå ikke utgitt) åpner Patterson for en annen mulighet. Siden Thomasevangeliet fundamentalt er en liste, ligger det i dens natur at man kan hoppe fram og tilbake i den, noe som tilsier at listen som litterær sjanger i sin struktur er avhengig av *manglende sammenheng* mellom utsagnene heller enn en sammenheng.²²⁰ Hvis man har en sammenheng mellom utsagnene slik at de må leses i en viss rekkefølge eller kontekst vil man, ifølge Patterson, ikke kunne utnytte listesjangerens iboende egenskaper. Man kan se en slik sjanger som en verktøykasse hvor ulike utsagn kan trekkes fram ved behov i ulike situasjoner.²²¹ Allikevel er ikke en slik liste helt uten sammenheng, sier Patterson. Den er en liste av like ting – I Thomasevangeliets tilfelle er den en liste over utsagn av Jesus – og dette tilsier en bevisst grad av organisering.

Richard Valantasis, professor ved Candler School of Theology ved Emory universitet i Atlanta, er uenig med Patterson i dette synspunktet på hvordan Thomasevangeliet er ment å skulle leses. Det er hans oppfatning at Thomasevangeliet skal leses eller oppleves som en

²¹⁹ Patterson '93 s. 102

²²⁰ Patterson kap. 4 Genre s. 1-2, under arbeid

²²¹ Patterson '93 s. 122

enhetlig tekst.²²² Selv om Thomasevangeliet som en utsagnsamling ikke representerer en systematisk teologisk diskurs²²³ er det nettopp de stadige skiftende temaene og utsagntypene som utfordrer leseren/ tilhøreren til aktivt å søke mening og behandle informasjonen som gis. *Tilhører* (i stedet for leser) fordi Valantasis mener Thomasevangeliet representerer en sjanger som ble brukt i muntlig presentasjoner.²²⁴ Patterson på sin side mener de iboende kvalitetene i listeformen taler imot offentlig fremføringer av verket i sin helhet,²²⁵ men i stedet kunne brukes i debatter i det offentlige rom ved å benytte de utsagnene som passet til den aktuelle situasjonen eller i en klasseromsituasjon i en instruksjonskontekst.²²⁶ Her ser vi tydelig hvordan Patterson og Valantasis kan trekke konklusjoner om verkets *Sitz im Leben* på bakgrunn av en definering av rammeverkssjangeren og de organisatoriske trekkene. Samtidig ser vi også hvordan nyanseforskjeller i disse sjangerbestemmelsene utløser ulike konklusjoner i forhold til tekstens funksjon.

Ved første øyekast kan det sees som om Pattersons senere vurderinger utelukker de tidligere, men i mine øyne er ikke dette nødvendigvis tilfelle. Hvis vi følger Patterson i hans syn på at Thomasevangeliets struktur er basert på ordassosiering vil dette allikevel tilsi en grad av manglende sammenheng – særlig for en ny leser. Det er først når man benytter teksten aktivt at ordassosieringen gir mening, da den er ment å skulle fungere som en støtte for hukommelsen til den som skriver den ned etter minne eller skal bruke den muntlig. Patterson later heller aldri til å mene at det er teksten i sin helhet som var ment å skulle fremføres i det offentlige rom, men ut fra det materialet som er tilgjengelig i skrivende stund er dette fortsatt noe uklart.

Patterson mener uansett at uavhengig av hva som er tilfellet for Thomasevangeliet er det strukturert på en måte som var typisk for hellenistiske gnomologia og chriasamlinger. Patterson viser til at disse som oftest er en liste av enkeltutsagn komponert etter ordassosieringsmetoden, og at hele dokumentet innledes av en prolog etterfulgt av en oppfordring. Dette er jo også trekk vi har sett i gjennomgangen av de ulike instruksjonstypene i kapitlet *Antikke sjangre*.

²²² Valantasis '97 s. 12

²²³ Samme verk s. 6-7

²²⁴ Samme verk s. 7

²²⁵ Patterson kap. 4 Genre s. 1, under arbeid

²²⁶ Patterson '93 s. 122

En av forskerne som støtter Patterson i disse tankene er John Ma. Asgeirsson. I SBL part 1 fra 1998²²⁷ legger han vekt på at en slik oppfordring i tillegg til en prolog er klare trekk fra samtidige tekster med et visdomsfokus, og at dette tyder på at den som komponerte Thomasevangeliet var en forfatter med høy kompetanse, og at det ikke later til å være snakk om en tilfeldig samling.

Asgeirssons ideer blir bifalt av finske Risto Uro som viser til at Thomasevangeliets organisering er basert på metoder fra hellenistiske retorikkmanualer, og at dette kan være en indikator på at Thomasevangeliet er et produkt av utdannede menn og kvinner,²²⁸ og her kan vi tydelig se hvordan forskere som tar hensyn til sjangerbestemmelse og komposisjon ved hjelp av kunnskap om antikke tekster kan trekke mulige konklusjoner om så vel forfatteren som bruken av en tekst. Dette vil etter min mening med større sannsynlighet gi et riktig grunnlag for forståelsen av tekstens funksjon og hvilke mennesker som benyttet seg av denne teksten enn om man skulle gå rett på en studie av de enkelte utsagnene. Ved å ta hensyn til en teksts forhold til andre og lignende tekster i sin samtid vil vi i mye større grad kunne forstå teksten slik den var ment å skulle forstås i sin samtid.

Strukturens funksjon

Patterson mener dette sjangertrekket (enkeltutsagn innledet av en prolog etterfulgt av en oppfordring) er essensielt for hvordan Thomasevangeliet er ment å skulle forstås. Oppfordringen i starten av teksten gir mottakeren en indikasjon på hvilken hermeneutikk som ligger til grunn for forståelsen av verkets komposisjon og innhold

Thom 1

”Og han sa: Den som finner meningen med disse ord, skal ikke smake døden.”

Denne hermeneutikken, som ligger implisitt i sjangeren, lar oss, i følge Patterson, anta at taleren i teksten står helhjertet bak innholdet og at mottakeren er ment å skulle tro på hva som blir sagt, respondere på det og at innholdet og kravene som stilles i innholdet var ment å skulle tas seriøst.²²⁹ Hvis dette så er et sjangertrekk mottakeren er kjent med vil han eller hun respondere som forfatteren hadde tiltenkt. Igjen ser vi hvordan det gjennom sjangerbestemmelse og kjennskap til lignende tekster fra samme periode gir forskeren

²²⁷ s. 325

²²⁸ Uro '03 s. 116 samt note 56

²²⁹ Patterson '93 s. 122

grunnleggende og svært viktig kunnskap om hvordan teksten var ment å skulle forstås. Når vi kan stadfeste at en iboende funksjon ved denne sjangeren er at mottakeren var ment å skulle respondere seriøst på innholdet og faktisk forsøke å etterleve oppfordringer som gis i teksten gir dette oss en helt ny dimensjon i vårt arbeid med teksten. Med bakgrunn i denne forståelsen vil nå forholdet mellom klare oppfordringer i teksten og mottakernes liv gis en ny dimensjon. Vi kan altså, selvfølgelig med forbehold, slutte at oppfordringer i teksten vil kunne si noe konkret om livet til mottakeren – gjennom forståelsen av sjangerens funksjon kan vi altså utlede med relativ stor sikkerhet noe om menneskene som brukte teksten.

Sjangerbestemmelsen kan hjelpe oss til å gå *fra* tekstens innhold *til* sosial virkelighet.

En av forskerne som har sett klare sammenhenger mellom Thomasevangeliets oppfordring og Kloppenborgs tre ulike tilnæringsmetoder som vi presenterte i kapitlet om antikke sjangere - ”*fittingness, lydighet og assimilasjon og gjennomtrengning og undersøkelse*”²³⁰ er Richard Horsley. Han legger vekt på at Thomasevangeliets komposisjon med enkeltutsagn innledet av *en oppfordring om å søke for å finne*:

Thom. 1

”Og han sa: Den som finner meningen med disse ord, skal ikke smake døden.”

Thom. 2

”Jesus sa: den som leter, skal ikke slutte å lete før han har funnet; og når han finner, skal han bli rystet; og når han er blitt rystet, skal han undre seg, og han skal herske over altet.”

kan passe inn under to av Kloppenborgs metoder, nemlig assimilering og gjennomtrengning og undersøkelse. Patterson på sin side er stort sett enig med Horsley på dette området, og vektlegger at selv om hovedtilnæringsmåten skal være gjennomtrengning og undersøkelse, erstatter ikke dette behovet og ønsket om assimilasjon. Som vi husker fra kapitlet Antikke sjangere var det stor likhet mellom disse hermeneutiske tilnæringsmetodene, men mens assimileringen tok sikte på å produsere nye eksponenter for etoset som presenteres skulle metoden gjennomtrengning og undersøkelse lede fram til udødelighet for de som lyktes. For både Horsley og Patterson blir dermed hermeneutikken som ligger til grunn for Thomasevangeliet en som er ment å skulle lede mottakerne mot innsikt og udødelighet

²³⁰ Se avsnittet om *Hellenistiske gnomologia* i kapitlet *Antikke sjangre*

samtidig som de ble kilder til ny visdom og eksponenter for det etoset som teksten representerer.

Det vi allerede kan skimte ut fra en bevisst fokusering på de ytre sjangertrekkene som rammeverkssjanger, struktur og komposisjon er at blant de forskerne som i størst grad baserer sine funn om Thomasevangeliet på sjanger er det en rimelig stor grad av samstemmighet om en karakteristikk av at teksten har trekkene til en visdomssamling man finner paralleller til innenfor jødisk visdomstradisjon og hellenistiske miljøer så som filosofiske skoler. Hvis dette er tilfellet forteller det oss ikke bare at vi kan forvente å finne særegne kvaliteter ved Thomasevangeliet, men det betyr også at Thomasevangeliet ikke står alene i en unik tradisjon uten paralleller i den antikke verden. Med andre ord vil det, hvis disse forskerne har rett, finnes en referanseramme for mottakerne av Thomasevangeliet – En referanseramme forfatteren forventet at de skulle bruke i sin forståelse av innholdet, og det vil være med å definere hva slags innhold man kan forvente å finne.

Men dette sier oss ikke mye hvis vi ikke kjenner de iboende kvalitetene til denne visdomstradisjonen. Hva har det å si for mekanismene i teksten, for innholdet og mottakernes forventning til innholdet og for den endelige funksjonen til Thomasevangeliet blant mottakergruppen hvis de anså det for å tilhøre en kjent visdomstradisjon? Hvordan hjelper dette forskerne til å utlede noe om menneskene bak Thomasevangeliet, og dermed Thomasevangeliets plass i den tidlige kristendommen?

Ordets autoritet i visdomssjangeren

James M. Robinson viste i artikkelen Logoi Sophon, som vi så i foregående kapittel, hvordan visdomssjangerens tendens er å finne i bruken av utsagnet selv. I motsetning til narrative tekster som de kanoniske evangeliene er det ikke situasjonen som er det signifikante, men utsagnet i seg selv. Dette impliserer en rekke ting, men først og fremst det at den vismannen som utsagnet tilskrives²³¹ assosieres med *Visdommen selv*, i den jødiske visdomstradisjonen ansett som et *feminint aspekt ved Gud*. Denne forståelsen gir utsagnet selv en iboende autoritet utover situasjonen og personen det er tilegnet. Det gir en forståelse av at vismannen, og dermed Visdommen, til en hver tid er til stede i utsagnet og at en potensiell frelse finnes i

²³¹ Vi husker at et av de ytre trekkene ved denne sjangeren er at utsagnene eller samlingen som helhet nærmest alltid er tilskrevet en kjent vismann – i Thomasevangeliets tilfelle er selvfølgelig denne vismannen Jesus

tolkningen av utsagnet.²³² Vi kan her se hvordan Guds visdom kan overbringes mennesker, selv etter vismannens død, gjennom å inkorporeres i en spesiell sjanger!

Ut fra Robinsons funn kombinert med innholdet i generelle visdomsutsagn sluttet Helmut Koester at ”Den generelle tendensen til en utsagnsamling som har trekkene til en visdomsbok er i alle sine steg og stadier å presentere guddommelig visdom som sannheten om mennesket selv.”²³³ Dette kommer av, påpekte han, at ”visdomsutsagnene snakker om den menneskelige natur og skjebne og, utledet fra det, om verdens natur og hva slags forhold til verden man skal ha.”²³⁴ Hvis tekstens innhold gir forklaringer på hva menneskets natur og skjebne er vil dette igjen lede mottakeren mot en forståelse av hvordan man er ment å skulle organisere livet sitt og hvordan man bør oppføre seg for å, på best mulig vis, forholde seg til denne skjebnen. For Koester blir dermed en slik bok ”fundamentalt esoterisk og appellerende til en utvalgt gruppe”²³⁵ siden de som leser denne boken vil få del i kunnskap og innsikt som ikke blir andre til del. Det er også Koesters syn at eventuelle eskatologiske utsagn i en slik bok betyr innsikt i guddommelige verdier og at utsagn som vektlegger tradisjonell menneskelig erfaring og oppfordrer til riktig livsførsel var ment å skulle sees som en bekreftelse på et slikt eskatologisk budskap. Koester assosierer Jesus i Thomasevangeliet med denne personifiserte Visdommen.²³⁶ og Thomasevangeliets sjanger blir dermed et resultat av forståelsen av at utsagnene har mening i seg selv.²³⁷ Når enkeltutsagnets autoritet hviler på guddommelige premisser trengs det ingen narrativ. For Koester er det altså innholdet forfatteren ønsker å formidle og dennes forståelse av hvem Jesus var som legger premissene for hvilken sjanger som benyttes.

Selv om Koester, som Robinson, lokaliserer både Q og Thomasevangeliet innenfor sjangerutviklingen Logoi Sophon, mener han at Thomasevangeliet i mye større grad ser ut til å samstemme med utsagnsamlingens interne premisser.²³⁸ Mens Koester anså Q for å presentere en apokalyptisk Jesus, Menneskesønnen, mente han at Thomasevangeliet legger vekt på Jesus utsagn ”i den forståelse at autoriteten til visdomsordet hviler på antagelsen av at læreren er tilstede i utsagnet sitt.”²³⁹ Jesus er ikke den profeten han er i Q, men en

²³² Se kap. 2

²³³ Koester ’89 s. 43

²³⁴ Samme sted

²³⁵ Samme sted

²³⁶ Koester ’00 s. 157

²³⁷ Samme verk s. 158

²³⁸ Koester ’00 s. 158

²³⁹ Robinson og Koester ’71 s. 138-139

visdomslærer som taler med den guddommelige Visdommens autoritet. Dette mente han førte til en forståelse av at det fantes en direkte, ubrutt linje mellom Jesu lære og leseren. For Koester forfekter Thomasevangeliet frelse gjennom søken etter (og funn av) Faderens Rike i kunnskapen om seg selv rettledd av Jesu ord. Det er dermed Jesu *ord* som blir den frelsende faktoren for de som kan tolke budskapet,²⁴⁰ og ikke Jesus selv. Det er gjennom forståelsen av budskapet man skal oppnå Faderens Rike og udødeligheten som presenteres i starten av teksten.

Thom 1

”Og han sa: Den som finner meningen med disse ord, skal ikke smake døden.”

I Thomasevangeliet er Jesus ”den levende” som gir liv gjennom ordene og læren sin. Dette budskapet mente Koester kunne uttrykkes som ”å identifisere seg med denne guddommelige Visdommen og derigjennom med sitt guddommelige opphav og skjebne.”²⁴¹ Her kan vi se hvordan en gjennomtrengning og undersøkelses hermeneutikk leder mot forståelsen som igjen leder mot ønsket/ kravet om assimilasjon.

Stephen Patterson mener også bestemt å kunne si at Thomasevangeliet er del av en større visdomskontekst hvor et distinkt trekk er at utsagnene er tilegnet en vismann (og ofte at samlingen som helhet er tilegnet en annen autoritetsfigur²⁴²). At vismannen i Thomasevangeliet er en guddommelig person eller en person som er guddommelig inspirert er heller ikke unikt i en slik samling mener han. Både i jødiske og i hellenistiske miljøer ble vismenn ofte sett på som guddommelige eller som guddommelig inspirert.²⁴³ De taler med Visdommens stemme. For Patterson blir dermed Thomasevangeliet en manual for refleksjon hvor mennesker faktisk har potensial for åpenbaring gjennom denne refleksjonen. Dette er et syn som deles av mange eksemplarer av det utvidede instruksjonslitteratur - begrepet²⁴⁴ som Patterson anser Thomasevangeliet for å være en del av (et begrep inneholdende alle de sjangrene som ble presentert under kapitlet om antikke sjangre). For en slik refleksjonsmanual

²⁴⁰ Samme verk s. 175

²⁴¹ Koester '00 s. 158

²⁴² Jmf. kapitlet om antikke sjangre

²⁴³ I jødisk tradisjon finner vi for eksempel kong Salomo mens vi fra hellenistisk tradisjon kan nevne Pytagoras. Begge ble ansett som vismenn som var guddommelig inspirert eller av en guddommelig herkomst.

²⁴⁴ Slik vi har sett i de foregående kapitlene

er målet ikke å hedre vismannen eller hans liv, men imitasjon av ham og å leve etter hans ord eller lære, sier Patterson:²⁴⁵

Thom. 108

”Jesus sa: Den som drikker av min munn, blir som jeg, og jeg selv skal bli ham, og det som er skjult, skal bli åpenbart for ham.”

I følge Patterson er det på grunn av disse trekkene ved visdomssjangeren at tekster fra denne sjangeren ikke trenger noen opprinneshistorie. Man har ikke behov for å kjenne til Jesus som person eller skapning, da man tenker seg at utsagn bevart i denne sjangeren nå kan strømme like autentisk som fra Jesus selv. Hvis man gjennom oppfordringen i starten av teksten (lete og finne) har tilnærmet seg teksten ved ”gjennomtrengning og undersøkelse” og forstått budskapet, vel og merke.

De fleste forskerne i det engelskspråklige forskningsmiljøet som bevisst har jobbet med Thomasevangeliets sjanger ser altså klare sjangertrekk som samstemmer med andre tekster fra antikken. Felles for alle disse tekstene er at de gjennom en felles form presenterer utsagn som tilegnes en kjent vismann og at det implisitt i denne formen – denne sjangeren – ligger en forståelse av at utsagnene som presenteres har opphav i den guddommelige Visdommen. Hva kan så dette fortelle oss om Thomasevangeliets plass i den tidlige kristendommen, og hvordan skal vi se dette i forhold til den andre kristne utsagnsamlingen vi ”kjenner til” – Q? Som tidligere nevnt er jo Q preget av et apokalyptisk språk hvor vismannen – Jesus – gis kristologiske titler som Menneskesønnen, noe som ikke forekommer i Thomasevangeliet. Vil denne uoverensstemmelsen mellom disse tekstene gjøre det vanskelig for oss å si noe om hvilke av tekstene som er mest opprinnelige eller vil det faktisk kunne virke som en bestemmende indikator?

Datering av Thomasevangeliet – et spørsmål om sjanger?

John Kloppenborg har i sitt redaksjonskritiske arbeid med Q (særlig i hans verk *Formation of Q*) ment å finne at det formative laget var et uten apokalyptiske referanser til Jesus som Menneskesønnen. I forlengelsen av dette arbeidet har han også sett nærmere på

²⁴⁵ Patterson Kap 4 Genre , ennå ikke utgitt s. 7

Thomasevangeliet i lys av disse funnene. Han noterer seg at på samme måte som det han mener er et formativt visdomslag i Q, noe han for øvrig kaller Q¹, inneholder ikke Thomasevangeliet noen slike apokalyptiske referanser. Han poengterer at det finnes ett utsagn som benytter begrepet,

Thom. 86

”Jesus sa: Revene har hi, og fuglene har reder, men menneskesønnen har intet sted der han kan legge sitt hode og hvile ut.”

men der benyttes det kun som et synonym for menneske og ikke som en referanse til den jødisk-mytologiske figuren som skal komme med Dommen.

Denne mangelen på kristologiske referanser til Jesus i Thomasevangeliet er noe mange forskere anser for å være et viktig trekk. I Koesters arbeid med å definere de mest opprinnelige kildene til evangeliene og de kristne utsagnsamlingene påpekte han at selv om det er mange aspekter ved Q og Thomasevangeliet som samstemmer er det også en del som skiller dem. Det Koester anser for å være det klareste skille er denne manglende kristologien. Begge utsagnsamlingene karakteriseres av at de ikke taler om pasjonshistorien, men mens Q snakker om Jesus som Menneskesønnen, har Thomasevangeliet ingen slike benevninger. Dette ledet Koester til konklusjonen at utsagnssamlinger var åpne for varierende innhold og fokus, og at det som bestemmer den enkelte utsagnsamlingens teologiske tendens er hvilken kristologisk ramme den gis. For Koester er det nettopp referansene til Jesus som Menneskesønnen som gir Q en apokalyptisk ramme. Han anså også at Markus inneholder flere mindre samlinger av utsagn²⁴⁶ og at disse er gitt en ramme han kaller ”Korsets teologi” ved at de er innpasset i det Paulinske kerygma. I Thomasevangeliet derimot fant han ingen slik kristologisk ramme og konkluderte dermed med at det mest sannsynlig er mye mer i tråd med de interne prinsippene i utsagnssjangeren.²⁴⁷ Disse prinsippene som er redegjort for over er at autoriteten av visdomsordet er direkte til stede i læreren eller vismannen, og ikke hviler på forestillingen om en futuristisk eskatologi.

Etter at Kloppenborg ”beviste” at det tidligste og formative laget i Q var et hvor visdomsfokuset var tydeligst og de apokalyptiske referansene var fraværende har Koester

²⁴⁶ For eksempel Mark. 4 som er en samling lignelser

²⁴⁷ Robinson '00 s. lix

kommet til den konklusjonen at Thomasevangeliet representerer et tidlig stadium av utsagnstradisjonen innenfor den kristne litteraturen. En av hovedårsakene for denne konklusjonen er at han finner de aller fleste parallellene mellom Q og Thomasevangeliet på dette tidligste stadiet. Paralleller han også innledningsvis i sin forskning på Thomasevangeliet rettet søkelyset mot at lot til å bevare en mer opprinnelig form enn de som har funnet veien inn i de synoptiske evangeliene. Dette er også konklusjoner Stephen Patterson har trukket og han følger i stor grad Koester i synet på at de manglende referansene til Menneskesønnen tilsier en tidlig datering. Patterson legger i tillegg vekt på appelleringen til enkeltpersoner blant apostlene (Thomas og Jakob framfor Peter) i Thom tilsier et stadium før disse ble ansett som en helhetlig gruppe (noe han mener allerede er tilfelle i Apostlenes Gjerninger).²⁴⁸ Dette sistnevnte er nødvendigvis ikke et resultat av sjangeren, men som Patterson selv sier:

*”Together these factors (den personrelaterte apostelautoriteten, den primitive sjangeren og den manglende kristologien) suggests a date for Thomas in the vicinity of 70-80 C.E.”*²⁴⁹

Her skimter vi noe av kjernen i debatten om Thomasevangeliets tidlige eller sene datering, og dermed om dets signifikans for den tidlige kristendommen. Hvis Thomasevangeliet har flest paralleller med et lag av Q hvor visdomsorienteringen er fremtredene og apokalyptiske betegnelser er fraværende og vi samtidig kan stadfeste at dette visdomslaget er et tidligere stadium enn det apokalyptiske laget kan vi samtidig si noe om sannsynligheten for at Thomasevangeliet tilhører en tidligere tradisjon enn de apokalyptiske tankene i Q som igjen har influert de synoptiske evangeliene. I forlengelsen av dette kan vi dermed se det som sannsynlig at Thomasevangeliet ikke bare later til ikke å være influert av de synoptiske evangeliene men faktisk later til å tilhøre en sjanger og en tradisjon som finnes på et tidligere stadium enn de synoptiske evangeliene. Nå er dette på langt nær konsensus blant forskere på den tidlige kristendommen, ei heller blant alle de som ser Thomasevangeliet som et viktig dokument, men innenfor den engelskspråklige, og da særlig den amerikanske, nytestamentlige forskningen er det i dag allikevel mange som mener at Kloppenborgs tese om et tidlig visdomslag i Q er gyldig, og at deler av den tidligste kristendommen hadde et visdomsfokus lik den vi finner i den jødiske visdomstradisjonen og i hellenistiske miljøer, særlig er dette tilfellet blant de forskerne som har viet Thomasevangeliets sjanger mye oppmerksomhet.

²⁴⁸ Patterson '93 s. 116

²⁴⁹ Samme verk s. 120

Helmut Koester pekte allerede tidlig på at den tidligste kristendommen ikke var preget av en klar enhet, men av heterogenitet, og Richard Valantasis har senere trukket konklusjonen at den tidligste kristendommen var preget av et mangfold hvor ulike grupper fokuserte på ulike aspekter av Jesustradisjonen – Noen på visdomsutsagnene, noen på mirakelhistoriene eller på et apokalyptisk budskap med rot i en oppstandelse mens andre igjen forsto arven etter Jesus som en universell jødedom. Et av holdepunktene mange forskere, og da særlig de som holder Kloppenborgs tese for sannsynlig, peker på for å fastslå et slikt mangfold er den gruppen Paulus irettesetter i 1Kor. 1-4. En gruppe han karakteriserer ved å være opptatt av en visdom som ikke er i tråd med det evangeliet som forkynnes av ham selv og andre.

En heterogenitet blant de tidligste kristne og en mulig tidlig visdomsorientering som ble videreført fra både jødiske og hellenistiske miljøer virker altså som et mulig bakteppe for Thomasevangeliet, men det er på ingen måte fullt konsensus for denne teorien.

Blant motstanderne av denne teorien finner vi Menighetsfakultetets Oskar Skarsaune. I likhet med mange andre mer konservative forskere som bl.a. Bart Erhman²⁵⁰ er han sterkt kritisk til Kloppenborgs ”bevis” for et tidlig visdomslag i Q. Ikke bare er det for disse forskerne en tvilsom operasjon å definere ulike lag i en hypotetisk tekst, men Skarsaune mener også at Kloppenborgs teori er preget av sirkelargumentering²⁵¹ – Fordi det er et visdomslag må alle visdomsutsagn lokaliseres til dette laget mens alt apokalyptisk materiale må plasseres i et senere lag. For Skarsaune er Qs taushet om pasjonshistorien ikke knyttet til en bevegelse innenfor den tidlige kristendommen hvor Jesus død og oppstandelse ikke var en essensiell del av forståelsen, men til Qs sjanger.²⁵² Han mener det er uholdbart å definere en gruppes teologiske ståsted ut fra en enkelt tekst og for ham er det mye mer sannsynlig at en slik gruppe opererte med flere tekster som til sammen utgjorde deres teologiske ståsted.²⁵³ Q ville dermed vært en komposisjon som var laget for å bevare ett aspekt av Jesus – utsagnene, mens andre tekster ville fokusert på andre aspekter som pasjonshistorien.

Skarsaune, som mener Thomasevangeliet er basert på de kanoniske evangeliene og er en sekundær tekst som ikke bør tillegges for mye vekt i spørsmålet om kristendommens

²⁵⁰ I sin bok *Jesus Apocalyptic Prophet of the Millennium*

²⁵¹ Skarsaune '05 s. 151-152

²⁵² Samme verks s. 149

²⁵³ Skarsaune '05 s. 150

opprinnelse, peker på hvordan Lukas forteller om Jesus som underviser disiplene i tidsrommet mellom oppstandelsen og himmelfarten og hvordan dette kan samstemme med, og gi opphav til, introduksjonen til Thomasevangeliet som legger utsagnene i munnen på ”den levende” Jesus. Skarsaune identifiserer denne levende Jesus med den oppstandne Jesus som underviser disiplene.²⁵⁴ Dette legger dermed grunnlaget for Skarsaune i å definere Thomasevangeliets sjanger som en gnostisk dialog.²⁵⁵ Den konklusjonen Skarsaune trekker fra denne sjangerbestemmelsen er at Thomasevangeliets datering ikke kan finnes i det første århundret, men heller mot slutten av det andre århundret.²⁵⁶

Skarsaune peker på interessante problemstillinger i sin vurdering av Thomasevangeliet, men gjør, etter min vurdering, noen grunnleggende feil. I sin iver etter å stadfeste de kanoniske evangeliene og den apokalyptiske profeten Jesus forrang faller han i nettopp den fellen han beskylder forkjemperne for et tidlig visdomslag i Q å gå i, nemlig sirkelargumentasjonen. Etter min vurdering begår han to grunnleggende feil i sin argumentasjon (ikke dermed sagt at hans hypotese er feilaktig, men den hviler på feilaktig grunnlag). Han tar for det første det for gitt at om Thomasevangeliet viser tegn til gnostisk tankesett er det nødt til å tilhøre en senere periode enn de kanoniske evangeliene, og for det andre underbygger han ikke sin sjangerbestemmelse av Thomasevangeliet som en gnostisk dialog utover å referere til prologen hvor Jesus presenteres som ”den levende”. Med dette som bakgrunn havner han innenfor sirkelargumentasjonen hvor han definerer innholdet i Thomasevangeliet som gnostisk da det tilhører sjangeren gnostiske dialoger. Nå er det i utgangspunktet ingen grunnleggende feil å basere sine vurderinger av innholdet på sjangeren (og han skal ha all mulig kreditt for i det hele tatt å benytte sjanger som et grunnleggende kriterium), men når han tar så lett på rammeverkssjangeren og totalt avfeier flere tiår med forskning ved å plassere Thomasevangeliet innenfor en sjanger svært få, om noen, vil være enig med ham i for å kunne gi det et gnostisk stempel blir det både lettvent og lite forskningsbasert. Som Patterson peker på kan det sies å være et slektskap mellom Thomasevangeliet og gnostiske dialoger, men ikke av en slik art at det kan si oss noen ting om Thomasevangeliets sjanger.²⁵⁷

²⁵⁴ Samme verk s. 179

²⁵⁵ Samme verk s. 179 - 182

²⁵⁶ Samme verk s. 185

²⁵⁷ Patterson kap. 4 Genre s. 8-9, under arbeid

Det gnostiske aspektet

Den gnostiske siden av Thomasevangeliet har på mange måter vært det mest debatterte tema siden skriftet ble kjent for forskningsmiljøene på 1950-tallet, og det er innenfor denne diskusjonen de største uenighetene er å finne. Bakgrunnen for dette kan sies å være at ved å gi Thomasevangeliet en gnostisk merkelapp har man samtidig sagt at det er et senere skrift og dermed mindre relevant for den tidligste kristendommen – for det formative stadiet av denne verdensreligionens spede begynnelse.

Mens Stevan Davies fornekter nær sagt all definering av Thomasevangeliet med bakgrunn i gnostiske merkelapper,²⁵⁸ peker Koester på at Thomasevangeliet viser en del gnostifiserende trekk av vanlige visdomsutsagn, men at disse fremstår som en naturlig utvikling og at man dermed vanskelig kan stadfeste om dette er en senere utvikling eller et opprinnelig element.²⁵⁹ Han mener heller ikke at det finnes noen ”overbevisende trekk ved Thomasevangeliet som leder oss mot å forstå det i en post - oppstandelses situasjon.”²⁶⁰ Stephen Patterson vil på ingen måte definere Thomasevangeliet som et gnostisk skrift, men peker på at det kan være et visst slektskap med gnostiske dialoger. Allikevel, legger han til, er ikke dette av en slik art at det kan si noe substansielt om Thomasevangeliets sjanger. Thomasevangeliet deler vektleggingen av det skjulte – det esoteriske – men mangler dialogpreget, og utgir seg heller ikke for å være overlegen annen lære gitt av Jesus som de uinnvidde får ta del i – noe som kjennetegner de gnostiske dialogene.²⁶¹ Disse tankene og teoriene samstemmer i stor grad med Robinsons tanker om at Thomasevangeliet befinner seg på en utviklingslinje som leder mot de gnostiske dialogene, selv om han ikke er enig med Robinson i hvor ”gnostisk” Thomasevangeliet er.

Denne oppgavens omfang og siktemål tillater ikke et forsøk på å gi en full oversikt over forskningen som er gjort på Thomasevangeliets gnostiske trekk, men en kort oppsummering av hovedtrekkene i denne polariserte diskusjonen er på sin plass for å gi leseren en forståelse av hvilke fundamentale karakteristikker som ligger i spørsmålet om Thomasevangeliets gnostiske aspekt.

²⁵⁸ Davies ”The Gospel of Thomas and Christian Wisdom” – hele verket

²⁵⁹ Koester ’00 s. 158

²⁶⁰ Robinson og Koester ’71 s. 168

²⁶¹ Patterson kap. 4 Genre s. 8-9, under arbeid

I all hovedsak kan man dele denne diskusjonen i to: Er Thomasevangeliet gnostisk? Og på et mer grunnleggende plan: Betyr det at en tekst er gnostisk at den er sekundær i forhold til de kanoniske evangeliene? Når det gjelder det første spørsmålet er det sannsynligvis nesten like mange svar som det er forskere, og i noen utsagn kan man helt klart se en viss gnostisk tendens:

Thom 24

”Disiplene hans sa: Vis oss stedet hvor du er, for vi må søke det.

Han sa til dem: Den som har ører, skal høre! Lys fins inni et lysmenneske, og det opplyser hele verden. Om det ikke skinner, er verden mørk.”

Allikevel er det få, om noen, som vil påstå at Thomasevangeliet representerer en utviklet gnostisk skapelsesmyte slik den opptrer i verk fra 3-4. århundre. I det engelskspråklige forskningsmiljøet har det de siste 20 årene blitt presentert mange alternativer til en slik gnostisk merkelapp – April deConick forfekter at Thomasevangeliet representerer en form for tidlig kristen mystisisme, Richard Valantasis ser klare trekk fra en form for syrisk askese, Elaine Pagels anser, i sin bestselger *Beyond Belief*, Thomasevangeliet og Johannesevangeliet for å være tekster i debatt med hverandre mens de forskerne som tydeligst har tatt utgangspunkt i Thomasevangeliets sjanger – Helmut Koester og Stephen Patterson – anser Thomasevangeliets teologi for å ligge i et mellomstadium innefor en sjangerutvikling som strekker seg fra jødiske visdomstradisjoner til mer utviklede gnostiske tekster. Disse forfatterens syn på hvilken tradisjon man skal lokalisere Thomasevangeliet under har også stor innvirkning på hvilken plass innenfor den tidlige kristendommen de mener det kan gis. Og det er her spørsmålet om gnostisismens plass kommer inn.

I lang tid var det opplest og vedtatt at hvis man kunne gi en tekst en gnostisk merkelapp så man samtidig at denne teksten måtte være senere enn de kanoniske evangeliene siden man anså gnostiske tanker for å tilhøre en periode som strakte seg fra ca. 200-400, og riktignok er det denne perioden som er preget av de utviklede gnostiske skapelsesmytene slik de fremstår hos bl.a. Valentinus. Det senere forskning derimot har påpekt er at det også tidligere fantes visse gnostiske trekk ved tradisjoner vi ikke umiddelbart vil se på som gnostiske. Som vi har sett tidligere snakkes det til og med om at gnostiske tanker kan finnes før vår tidsregning i den jødiske mystisismen og visdomstradisjonen.

Hvorfor er så disse merkelappene så viktige? I bunn og grunn sier de noe om Thomasevangeliets (eller en hvilken som helst annen kristen teksts) forhold til de kanoniske evangeliene. Hvis en tekst kan bestemmes å ha oppstått senere enn de kanoniske evangeliene vil disses (de kanoniske) utbredelse sannsynliggjøre at teksten er basert på, eller i hvert fall kjente til, de kanoniske evangeliene. Hvis dette er tilfellet vil den gjeldene teksten kunne si oss noe om kristendommens utvikling, men ikke noe om opprinnelsen, og den blir da langt mindre vesentlig for forskerne. Hvis teksten derimot kan sies å ha oppstått uavhengig av de kanoniske evangeliene, eller til og med kanskje tidligere, vil tekstens verdi øke dramatisk. Dette igjen kommer av en nytestamentlig forskers ”hellige gral” – søken etter den historiske Jesus. Hvis en tekst kan si forskerne noe om hvordan de første kristne forsto Jesus kan man også til syvende og sist og kunne si noe om hvordan den opprinnelige kristendommen var og hvem den vestlige sivilisasjonens viktigste person egentlig var. Det er dette som gjør spørsmålet om Thomasevangeliets forhold til gnostiske tanker og de gnostiske tankenes plass i historien så viktig – kan det gi oss informasjon om Jesus som er mer presis enn de kanoniske evangeliene eller er det bare nok en tekst fra det 2.-3. århundret?

I dette kapitlet har vi sett hvordan ulike forskere definerer Thomasevangeliet til å tilhøre ulike sjangre. Vi har sett hvordan de både vektlegger og vurderer ulike aspekter ved teksten ulikt og trekker ulike konklusjoner basert på samme materiale. Vi har også sett hvilken betydning disse forskerne anser Thomasevangeliet for å ha for vår forståelse av den tidlige kristendommen. Det vi derimot ennå ikke har sett er hva disse forskerne mener vi kan lære om de kristne som benyttet seg av denne teksten. La oss nå se hva de forskerne som i størst grad har basert teoriene sine på Thomasevangeliets sjanger mener det kan fortelle oss om menneskene bak teksten – og for å gjøre det må vi se nærmere på selve teksten – på typer av utsagn og på utsagnene selv.

Ulike typer utsagn

Vi har til nå sett at de fleste forskerne innenfor det engelskspråklige forskningsmiljøet som i stor grad aktivt har tatt hensyn til og benyttet seg av sjangerbestemmelse i sitt arbeid med Thomasevangeliet knytter det til en samtidig og levende visdomstradisjon hvor det bærende elementet kan sies å være forståelsen av den guddommelige Visdoms tilstedeværelse i enkeltutsagnene. For Thomasevangeliet mener de derfor at dette vil tilsi at forfatterens intensjon var at mottakeren skulle identifisere Jesus med denne guddommelige Visdommen, at utsagnene tilegnet ham innehar en guddommelig kvalitet og at de dermed kan stå alene som autoritative utsagn. Mottakeren var altså forventet å skulle tro på innholdet i Thomasevangeliets utsagn og handle ut i fra dem. De skulle være determinerende for mottakerens forståelse av seg selv og for dennes verdensanskuelse og handlinger.

Som vi så innledningsvis i forrige kapitel tillå flere av forskerne de enkelte utsagnene ulike kvaliteter eller funksjoner. Utsagnene er for de fleste i chria – formen, men mer spesifikt snakket man om typer av utsagn så som visdomsutsagn, regelutsagn m.fl. I det påfølgende skal vi se hvordan særlig to av forskerne; Helmut Koester og Stephen Patterson benytter seg aktivt av dette sjangertrekket for å utlede nærmere informasjon om Thomasevangeliet og hvilke mennesker man kan skimte bakenfor teksten. Helmut Koesters resultater vil presenteres først da hans forskning i større grad dreier seg om å definere de karakteristiske trekkene ved Thomasevangeliet basert på sjanger og dermed kunne si noe om hvordan det var ment å skulle forstås – ikke de enkelte utsagnene nødvendigvis, men typene av utsagn som må regnes som et definerende sjangertrekk. Stephen Patterson bruker på mange måter denne forskningen til å gå et skritt videre – til en sosial konstruksjon av tekstens mottakere, og det vil derfor være naturlig at det er hans forskning som avslutter denne oppgaven. Det må påpekes at de aller fleste forskningsresultater knyttet til Thomasevangeliet har sine forkjempere og motstandere, og at Koesters og Pattersons resultater derfor ikke må forstås som konsensus, men de har allikevel såpass framtrede roller i det engelskspråklige forskningsmiljøet knyttet til Thomasevangeliet at de både er vesentlige i seg selv, men også som grunnlag for mange andre forskere. Hovedgrunnen til at det er disse to som presenteres i det som på mange måter må regnes som denne oppgavens hoveddel er at det fremfor noen andre er disse to som kan relaterer sine forskningsresultater direkte til en metode basert på sjangerbestemmelse og som bruker sjangerelementet gjennom hele prosessen.

Helmut Koester – Søken etter den ideelle leser

Allerede i *One Jesus and four primitive Gospels* viste Koester hvordan han aktivt tok i bruk en iboende forståelse av sjangerens viktighet for hva vi kan utlede av de ulike utsagnstypene han mente å finne i Thomasevangeliet.

De utsagnstypene han fant delte han inn i fem kategorier basert på innholdet. Disse fem kalte han:

1. Profetiske og apokalyptiske utsagn
2. Lignelser
3. Jeg – utsagn
4. Visdomsutsagn og ordspråk
og
5. Felleskapsregler

Apokalyptiske og profetiske utsagn

For ham var det de apokalyptiske og profetiske utsagnene som ”klarest reflekterte de ulike fasene i kirkens eskatologi”²⁶² og som ville være mest nyttig for å bestemme utsagnenes ”Sitz im Leben”.²⁶³ Dette på tross av at han reflekterte over at denne typen utsagn kunne anses for å være minst typisk for Thomasevangeliets sjanger, men de som er mest typiske, visdomsutsagnene, finner han å være svært vanskelig å både tidfeste i en tradisjon og bestemme opphavet til da de er av en mer allmenn karakter.²⁶⁴ De utsagnene han spesielt noterte seg som fraværende var utsagn knyttet til pasjonshistorien og regler for et strukturert kirkeliv.²⁶⁵

For Koester er det klart at det karakteristiske ved de apokalyptiske utsagnene er at de er preget av begrepene *Riket*, *Faderens Rike* og *Himmelriket* og representerer en form for realisert eskatologi.²⁶⁶

Thom 27²⁶⁷

²⁶² Robinson og Koester '71 s. 168

²⁶³ Samme sted

²⁶⁴ Samme verk s. 168-169

²⁶⁵ Samme verk s. 138

²⁶⁶ Samme verk s. 172

²⁶⁷ Og andre som 3, 22, 49 og 107

”Jesus sa: Hvis dere ikke faster når det gjelder verden, vil dere ikke finne riket; hvis dere ikke holder sabbaten som en sabbat, vil dere ikke se Faderen.”

Thom 96²⁶⁸

”Jesus sa: Faderens rike ligner en kvinne som tok litt surdeig, skjulte den i deigen og laget store brød av den. Den som har ører, skal høre!”

Thom 54²⁶⁹

”Salig er de fattige, for himmelens rike er deres.”

Denne frelsestilstanden er potensielt nåværende og ikke utelukkende futuristisk slik vi kjenner fra de kanoniske evangeliene.

Koester er av den oppfatning at de profetiske utsagnene fungerer på samme måte, og i form av saligprisninger framheves de troende som de enslige.

Thom 49

”Jesus sa: Salige er de ensomme og de utvalgte, for dere skal finne riket. For dere kommer fra det og skal på nytt vende tilbake dit.”

For Koester er dette et gnostiserende element som virker å være en direkte fortsettelse av de eskatologiske utsagnene til Jesus, men nå ”er ikke åpenbaringen av Riket lenger noen eskatologisk hendelse, men er å finne i forståelsen av Jesu ord.”²⁷⁰ For Koester blir altså det distinkte ved Thomasevangeliet som uttrykt i de apokalyptiske og profetiske utsagnene at Jesus taler med røsten til den guddommelige Visdommen, og at det kunngjøres at Riket er til stede i Jesus og i en selv,²⁷¹ og i ens egen gjenkjennelse av seg selv.²⁷²

Thom 3

”Jesus sa: Om de som leder dere, sier: Se, riket er i himmelen, så vil himmelens fugler komme før dere. Om de sier: Riket er i havet, så vil fiskene komme før dere. Men riket er inne

²⁶⁸ Og andre som 57, 76, og 99

²⁶⁹ I tillegg til 20 og 114

²⁷⁰ Robinson og Koester ’71 s. 175

²⁷¹ Koester ’89 s. 42

²⁷² Koester ’00 s. 158

i dere, og det er utenfor dere. Når dere erkjenner dere selv, skal dere selv bli erkjent. Da skal dere innse at dere er den levende Fars sønner. Men om dere ikke erkjenner dere selv, da lever dere i fattigdom, og dere er fattigdommen.”

Lignelser

Også i arbeidet med lignelsene mener han å se de samme tendensene. Koester, som er opptatt av de bakenforliggende kildene og forholdet mellom Thomasevangeliet og Q, påpeker at Thomasevangeliet har paralleller til halvparten av de 12 lignelsene i Q²⁷³, og at det er sannsynlig på bakgrunn av dette at Thomasevangeliet og Q har hatt tilgang på felles kilder som han påpekte må ha ligget nærme historiefortellingen i den muntlige tradisjonen.²⁷⁴ For Koester åpner dette muligheten for at alle lignelsene i Thomasevangeliet kan assosieres direkte med Jesus selv,²⁷⁵ særlig siden de her i liten grad er gitt allegoriske utdypninger.²⁷⁶

Thom 9

”Jesus sa: En såmann gikk ut, fylte sin hånd og strødde ut såkorn. Noe av kornet falt på veien; fuglene kom og plukket det opp. Noe falt på klippen; det slo ikke rot i jorden og ingen aks skjøt opp. Noe igjen falt blant torner; frøene ble kvalt, og ormen åt dem. Men noe falt i god jord, og den lot god frukt spire frem; den jorden gav seksti foll og hundre og tyve foll.”

Kontra Mark 4:3-20 (her kun den allegoriske utdypningen i Mark 4:14-20)

”... Såmannen sår Ordet. De ved veien er slike som ordet blir sådd i, men når de har hørt det, kommer straks Satan og tar bort ordet som ble sådd i dem. På samme måte er det med dem som ble sådd på steingrunn: Det er de som straks tar imot ordet med glede når de hører det. Men de har ingen rot og holder ut bare en tid. Når de møter trengsel eller forfølgelse for ordets skyld, faller de straks fra. Andre igjen er de som blir sådd blant tornebusker; de hører ordet, men dette livs bekymringer, rikdommens bedrag og lysten på alle andre ting kveler ordet, så det ikke bærer frukt. Men de som ble sådd i den gode jord, er de som hører ordet, tar imot det og bærer frukt: noen tretti foll, noen seksti foll og noen hundre foll”

²⁷³ Som lignelsen om surdeigen (Matt 13:33, Luk 13:20-21 og Thom 96), lignelsen om det store gjestebudet (Matt 22:1-10, Luk 14:15-24 og Thom 64) og lignelsen om sennepsfrøet (Matt 13:31-32, Mark 4:30-32, Luk 13:18-19 og Thom 20)

²⁷⁴ Koester '90 s. 99

²⁷⁵ Koester og Robinson '71 s. 175

²⁷⁶ Koester '89 s. 42

I Thomasevangeliet finner Koester lignelsenes innhold og intensjon til å være knyttet til viktigheten av å oppdage sin egen guddommelige identitet²⁷⁷ eller, sagt på en annen måte, sin egen skjebne.²⁷⁸ For Koester blir dermed lignelsene i Thomasevangeliet ikke ment å skulle være eskatologiske. I stedet er de visdomslignelser hvis intensjon for mottakeren var å rettlede denne mot å finne den mystiske skatten i Jesu ord og i seg selv.²⁷⁹

Thom 8

”Og han sa: Mennesket ligner en klok fisker som kastet sitt garn i sjøen og trakk det opp igjen fullt av småfisk. Blant dem fant den kloke fiskeren én stor, vakker fisk. Han kastet alle småfiskene ut i sjøen igjen; uten å betenke seg valgte han den store fisken. Den som har ører, skal høre!”

Jeg – utsagnene

Utsagnene i 1.pers. singular – Jeg – utsagnene er for Koester noe av det som klart skiller Thomasevangeliet fra de kanoniske evangeliene. Han har funnet at jeg – utsagnene i Thomasevangeliet ikke snakker om Jesus fremtidige frelserrolle, men om en nåtidig frelse i ham selv gjennom ordene han ytrer. Han sammenliknes med den guddommelige Visdommen.²⁸⁰

Thom 28

”Jesus sa: Jeg stilte meg midt i verden, og i kjødet viste jeg meg for dem. Jeg fant dem alle drukne. Ingen blant dem fant jeg tørste, og min sjel ble bedrøvet over menneskenes sønner; for de er blinde i hjertet og ser ikke. For tomme er de kommet inn i verden, og like tomme søker de å forlate den. Men nå er de drukne. Når de rister av seg vinen vil de angre.”

For Koester er dette et distinkt trekk da han i sammenlikning med de kanoniske evangeliene fant Jeg – ordene til å inneha ulike funksjoner. Mens Jeg – formuleringene i de synoptiske evangeliene blir brukt for å vise Jesus som en apokalyptisk profet,

Mark 14:21

²⁷⁷ Koester '00 s. 157

²⁷⁸ Koester '89 s. 42

²⁷⁹ Koester og Robinson '71 s. 175-176

²⁸⁰ Koester '00 s. 158

”For Menneskesønnen går bort, som det er skrevet om ham; men ve det menneske som forråder ham. Det hadde vært bedre for det mennesket om han aldri var født.”

og i Johannesevangeliet benyttes som en gjenkjennelsesformular,

Joh 10:7-9

”Da sa Jesus: Sannelig, sannelig, jeg sier dere: Jeg er døren inn til sauene. Alle de som er kommet før meg, er tyver og røvere, men sauene har ikke hørt på dem. Jeg er døren...”

bruker Thomasevangeliet dem i en åpenbaringskontekst.²⁸¹

Thom 10

”Jesus sa: Jeg har brakt ild over verden, og se, jeg våker over den til den flammer opp.”

For Koester får dette følgen at mens de kanoniske evangeliene knytter Jesu ord til en historisk figur, knytter Thomasevangeliet ham til det guddommelige.²⁸² Noe som skulle tilsi en annen forståelse av Jesus, og en annen hermeneutisk tilnærming til stoffet.

Visdomsutsagn og ordspråk

Koester fremholder at mange av visdomsutsagnene og ordspråkene i Thomasevangeliet gir uttrykk for generelle sannheter og at de også inneholder generelle oppfordringer, noe som for ham gjør dem lite egnet til å være et formativt element i en analyse.²⁸³

For eksempel Thom 32

”Jesus sa: En by som er bygd på toppen av et fjell, høyt oppe og godt befestet, kan ikke falle og heller ikke skjules.”

Og Thom 34

”Jesus sa: Når en blind leder en blind, faller de begge i grøften.”

²⁸¹ Koester og Robinson '71 s. 179

²⁸² Samme sted

²⁸³ Samme verk s. 180-181

Allikevel er han av den oppfatning at det var visse trekk som kunne defineres som mer eller mindre distinkte for Thomasevangeliet. Koester mener at visdomsutsagnene i Thomasevangeliet i all hovedsak uttrykker sannheten om Gud og essensen i det menneskelige jeg. De snakker om menneskets natur og skjebne og, utledet fra det, om verdens natur og hva slags forhold til verden man skal ha.²⁸⁴ Koester påpeker at visdomsutsagnene i seg selv mangler ett hvert eskatologisk perspektiv,²⁸⁵ men at utsagn som er ment å påvirke til riktig livsførsel i forhold til den teologien som advokeres kan tolkes som en bekreftelse på Thomasevangeliets eskatologiske budskap.²⁸⁶ Et trekk Koester mener kjennetegner visdomsutsagnene i Thomasevangeliet er at de gjentatte ganger oppfordrer til å gjenkjenne seg selv,²⁸⁷

Thom 110

”Jesus sa: Den som finner verden og blir rik, skal gi avkall på verden.”

Og 111

”... Sier ikke Jesus: Den som finner seg selv, ham er verden ikke verdig?”

mens et annet er de mange henvisningene til at man skal ”søke og finne”

Thom 92

”Jesus sa: Let, så skal dere finne. Men det dere spurte meg om før, og som jeg ikke fortalte, nå ønsker jeg å si det, men dere spør ikke om det.”

Og Thom 94

”Jesus sa: Den som leter, skal finne, og den som banker på, for ham skal det lukkes opp.”

Thom 2

”Jesus sa: Den som leter, skal ikke slutte å lete før han har funnet; og når han finner, skal han bli rystet; og når han er blitt rystet, skal han undre seg, og han skal herske over altet.”

²⁸⁴ Koester '90 s. 81

²⁸⁵ Koester '00 s. 157

²⁸⁶ Koester '89 s. 43

²⁸⁷ Samme verk s. 42

Koester ser særlig sistnevnte som karakteristisk for utviklingen fra visdomsteologi til gnostisk teologi som Robinson hadde redegjort for i Logoi Sophon.²⁸⁸ Koester la også merke til at Thomasevangeliet ikke er en traktat som presenterer alle visdomsutsagnene i den konvensjonelle formen man ofte ser dem i, men av og til som utsagn som går på tvers av det som regnes som vanlig og klokt

For eksempel Thom 95

”Jesus sa: Hvis dere har penger, så lån dem ikke ut mot renter, men gi dem til en dere ikke vil få dem tilbake fra.”

For Koester viser disse utsagnene en guddommelig Visdom som ber menneskene følge henne for å finne sannhet og frelse.²⁸⁹ I all hovedsak mente Koester at visdomsutsagnene i Thomasevangeliet viser hva som er fundamentalt for mennesker og deres oppførsel, noe som var velkjent fra andre jødiske og kristne utsagnssamlinger.²⁹⁰

Felleskapsregler

Den siste utsangstypen Koester behandlet i One Jesus var regelutsagnene eller det han kalte felleskapsregler. Det er innenfor denne typen av utsagn Koester mener å kunne se det klareste og mest grunnleggende bruddet med de synoptiske evangeliene (og Q). Mens både de synoptiske evangeliene, brevene og Didache fremhever regler som skal virke samlende og gjøre de kristne i stand til å leve i denne verden og skal hjelpe til med regulering av det kristne liv og felleskap, legger Thomasevangeliets regelutsagn vekt på oppbruddet fra den kjødelige familie og verden for øvrig²⁹¹

For eksempel Thom 110

”Jesus sa: Den som finner verden og blir rik, skal gi avkall på verden”

Thom 14

”... Når dere går inn i et land og vandrer i traktene der, og de tar imot dere, så spis det som settes frem for dere og helbred de syke blant dem. ...”

²⁸⁸ Koester og Robinson '71 s. 184

²⁸⁹ Koester '90 s. 82

²⁹⁰ Samme verk s. 81

²⁹¹ Koester og Robinson '71 s. 184

Og Thom 55

”Jesus sa: Den som ikke hater sin far og sin mor, kan ikke bli min disippel. Og den som ikke hater sine brødre og søstre og ikke bærer sitt kors som jeg, kan ikke bli meg verdig.”

Dette leder Koester til den konklusjonen at mens Qs regelutsagn er for fellesskapet og samfunnsdannelse, er Thomasevangeliets regelutsagn myntet på de omvandrende.²⁹² Det er til en viss grad dette fokuset på omvandring som for Koester kontrollerer Thomasevangeliets forståelse av livet som kristen.²⁹³ Fokuset er ikke den kristnes liv i denne verden i påvente av en fremtidig frelseshendelse, men praktisk, intellektuell og følelsesmessig isolering fra denne verden som et grunnleggende virkemiddel for å nå frelsen selv. En annen tydelig forskjell mellom reglene vi finner i de synoptiske evangeliene og regelutsagnene i Thomasevangeliet ligger, i følge Koester, i hvordan synoptikerne til en viss grad baserer seg på jødiske idealer mens Thomasevangeliet representerer et radikalt skille fra disse.²⁹⁴ Thomasevangeliet viser en kritisk holdning og uttrykker klare negative formuleringer knyttet til den jødiske loven og etablert praksis som faste, bønn og almisse²⁹⁵

Thom 14

”Jesus sa til dem: Om dere faster, vil dere pådra dere synd; om dere ber, vil dere bli fordømt; om dere gir almisser tar dere skade på ånden. ...”

Og Thom 53

”Disiplene sa til ham: Er omskjæring nyttig eller ikke?

Han sa til dem: hvis den var nyttig, ville fedre avle barn omskåret fra deres mor. Men den sanne omskjæringen i ånden, den er blitt til nytte fullt og helt.”

I stedet presenterer Thomasevangeliet et radikalt etos hvor det er gjennom kjennskap til eller kunnskap om seg selv og verden man finner den troendes plass i verden²⁹⁶

Thom 5

²⁹² Koester og Robinson '71 s. 184-185

²⁹³ Samme verk s. 140

²⁹⁴ Samme verk s. 184-185

²⁹⁵ Koester '89 s. 42

²⁹⁶ Koester '90 s. 127

”Jesus sa: Kjenn det som er rett foran deg; da skal det som er skjult, åpenbares for deg. For intet er skjult som ikke skal åpenbares.”

For Koester forfekter Thomasevangeliet en sosial radikalitet som forkaster de vanlige verdiene som en tilværelse med hus og hjem til fordel for en omvandrende og til dels asketisk tilværelse.²⁹⁷ I forbindelse med dette henviser Koester til at ifølge bl.a. Didache var de første autoritetspersonene i Jesusbevegelsen *omvandrende profeter og lærere* i imitasjon av Jesu jordiske virke. Dette i motsetning til *biskopen* som Ignatius kjempet for og som skulle bli den ledende autoritetsposisjonen i den fremvoksende ortodokse storkirken, mens profeten ble den ledende innenfor Montanismen og læreren i gnostisismen.²⁹⁸ På bakgrunn av dette har Richard Valantasis fremmet en teori om at Thomasevangeliet var en del av en levende diskurs med Ignatius og Johannesevangeliet, noe som har ledet ham til å datere Thomasevangeliet til perioden 100-110 v.t.²⁹⁹

For Koester blir budskapet i utsagnene i Thomasevangeliet at man skal identifisere seg med den guddommelige Visdommen og sitt eget guddommelige opphav og forstå at frelse ligger i forståelsen av Jesu ord. For den som har forstått disse skal avstå fra den materielle verden og ta opp en omvandrende livsstil i søken etter kjennskap om seg selv og verden slik at man kan frelses fra denne tilværelsen nå, ikke i fremtiden. Noen av disse tankene er ikke fremmed i Q heller, men, påpeker Koester, i Thomasevangeliet er avståelsen fra verden også knyttet til et skille mellom kropp og sjel³⁰⁰

Thom 112

”Jesus sa: Ve det kjød som er avhengig av sjelen; ve den sjel som er avhengig av kjødet.”

Han oppfatter det også som at dette budskapet er stilet til en begrenset gruppe, og ikke Jesusbevegelsen som helhet.³⁰¹

²⁹⁷ Koester '90 s. 127-128

²⁹⁸ Koester og Robinson '71 s. 124

²⁹⁹ Valantasis '97 s. 18-20, Thomasevangeliets forhold til Johannesevangeliet er også et grunnleggende tema for E. Pagels i hennes *Beyond Belief*

³⁰⁰ Koester '00 s. 158

³⁰¹ Koester '00 s. 158

For Koester er dette budskapet fundamentalt esoterisk og han mener at termen gnostisk er på sin plass.³⁰² Koester mener denne gnostifiseringen blant annet kommer til uttrykk i visdomsutsagnene, og for ham virker denne bevegelsen fra en visdomsteologi mot en gnostisk teologi ikke som en sekundær heresi, men som en naturlig utvikling i tråd med de interne prinsippene for sjangerutviklingen Logoi Sophon, som definert av James M. Robinson. Det blir dermed vanskelig å bestemme om disse gnostiske tendensene var en del av det tidligste stadiet av Thomas - materialet eller om det er et senere tillegg.³⁰³

For Koester er forståelsen av utsagnene tilskrevet Jesus som presenteres i Thomasevangeliet nært beslektet med den tidligste versjonen av Q og dets radikale etos med vekt på omvandring, men han anser ikke Thomasevangeliet for å være basert på Q. For Koester må denne likheten sees i sammenheng med et tidligere stadium av utsagnstradisjonen,³⁰⁴ og han er av den oppfatning at Thomasevangeliets religiøse perspektiv kan ha hørt hjemme i 1. århundre v.t.³⁰⁵

Koesters resultater

Koesters resultater av sin forskning på Thomasevangeliet basert på sjanger leder hele tiden mot hva slags livsanskuelse og teologisk ståsted leseren/ mottakeren var ment å skulle inneha. På mange måter definerer Koester den ideelle leser av Thomasevangeliet. De viktigste funnene hans er at Thomasevangeliet karakteriseres av en realisert eskatologi, kontra den mer futuristiske vi finner i de kanoniske evangeliene. Frelsen kan sies å være en nåværende tilstand og finnes i forståelsen av Jesus utsagn – en forståelse Koester mener ligger i å kjenne seg selv og erkjenne hvem man er. Det er gjennom visdommen som presenteres i utsagnene og i forståelsen av disse at frelsen i Thomasevangeliet må søkes. Jesus skal i Thomasevangeliet forstås som den guddommelige Visdommen og ikke som en apokalyptisk profet, noe som var et kjent sjangertrekk fra andre antikke sjangere.

Stephen Patterson derimot har et annet utgangspunkt da han i større grad søker å finne hva som ville ha kjennetegnet livet til disse mottakerne av Thomasevangeliet.

Stephen Patterson – en sosial konstruksjon

³⁰² Samme sted

³⁰³ Samme sted

³⁰⁴ Samme verk s. 156

³⁰⁵ Koester '90 s. 84

Stephen Patterson bygger på formkritiske metoder i sin forståelse av at ulike utsagnstyper har ulik nytteverdi i søken etter kunnskap om sosiale forhold bakenfor teksten. I følge ham er visdomsutsagn ofte for diffuse til å gi sikker kunnskap om en gruppes verdier og etos. Bare regelutsagnene er klare nok som et utgangspunkt i så måte. ”De går, som vi må anta, direkte på oppførsel for gruppen bakenfor Thomasevangeliet.”³⁰⁶ For ”etoset og oppførselen en religiøst motivert gruppe velger å omfavne er nært knyttet til måten de ser seg selv i forhold til verden rundt seg.”³⁰⁷ Ved hjelp av regelutsagn kan vi ane hvordan mottakeren var ment å skulle se verden, og derigjennom kan vi bli i stand til å si noe om mottakeren selv.

Regelutsagnene blir dermed for Patterson de utsagnene som sier noe konkret om hvilke handlinger og holdninger som regnes som positive eller negative for miljøet rundt Thomasevangeliet, og som fremstår som autoritative.³⁰⁸ For Patterson kan man først gå videre til visdomsmaterialet og de mer esoteriske utsagnene når man har redegjort for den grunnleggende tendensen i regelutsagnene.

Som vi har sett er Koester enig i at ikke alle typer utsagn kan gi like stor grad av pålitelig informasjon, men han tar først for seg profetiske og apokalyptiske utsagn siden disse er veldig distinkte i Thomasevangeliet, og han peker også, i likhet med Patterson, på at det er problematisk å utlede noe sikkert fra visdomsutsagn.³⁰⁹ Samtidig åpner han for at en del typer av regelutsagnene ligger nære den mest primitive utsagnsformen.³¹⁰ Her kan vi altså tydelig se hvordan de to forskerne i det engelskspråklige forskningsmiljøet som har jobbet mest med Thomasevangeliets sjanger er både enige og uenige om hvordan vi skal bruke de distinkte sjangertrekkene for å utlede noe klarere om Thomasevangeliets natur. Dette er en naturlig forlengelse av de utgangspunktene og målene disse to forskerne har. Mens Koester søken ligger mer på det teologiske planet og han, som tidligere nevnt, kan sies å søke den ideelle leser, er Patterson mer opptatt av hvilken sosial struktur vi kan utlede. Det blir ikke bare naturlig, men også riktig at disse to forskerne anser ulike utsagnstyper for å ha størst nytteverdi for den forskningen de gjør. Hvilke sosiale strukturer eller kjennetegn mener så Patterson at vi kan skimte i Thomasevangeliet og på hvilken måte kan dette hjelpe oss til å si noe om hvem menneskene bak teksten er?

³⁰⁶ Patterson '93 s. 125

³⁰⁷ Samme verk s. 126

³⁰⁸ Samme verk s. 126

³⁰⁹ Robinson og Koester '71 s. 168-169

³¹⁰ Samme verk s. 139

I sin søken etter ”de Thomaskristne” definerer Patterson syv punkter³¹¹ han mener er grunnleggende for forståelsen av deres sosiale vesen. Punkter han finner til å være de sentrale ved å se på hva slags temaer som presenteres i, for ham, de mest sentrale utsagnstypene - regelutsagnene:

- *Omreisende og hjemløs*
- *Kutting av familiebånd*
- *Selvpålagt fattigdom og tigging*
- *Relativisering av fromhet og renhet*
- *Nedvurdering av maktstrukturer*
- *Minimal organisering*
- *Kvinnelige disipler*

Patterson tar for seg hvert av disse punktene på bakgrunn av de ulike typene av utsagn nevnt tidligere. Han bygger opp denne analysen ut fra en forståelse av at ulike utsagnstyper kan presenteres i en hierarkisk struktur med de som har størst nytteverdi først for deretter å ta for seg de andre typene etter hvert. For Patterson blir det å gjenkjenne at ulike temaer opptrer i ulike utsagnstyper viktig. Først da mener han man kan si at de representerer definerende trekk ved teksten som helhet, noe som igjen vil være vesentlig for mottakeren av teksten, da disse ulike utsagnstypene forsterker hverandre.

Utsagnene til Patterson i hans prioriterte rekkefølge med den viktigste typen først:

1. *Regelutsagn eller regler for fellesskapet*
2. *Visdomsutsagn*
3. *Lignelser*
4. *MONAXOC utsagn*
5. *Andre typer utsagn*

Vi ser av denne oppstillingen at Patterson går grundig til verks for å få et innblikk i den sosiale verden til Thomasevangeliet. Faktisk er Stephen Patterson den som i størst grad, og ikke minst mest grundig arbeider med Thomasevangeliet ut fra et sjangerperspektiv. Nå er det

³¹¹ Patterson '93 s. 128-157

i og for seg ikke så underlig at det akkurat er Patterson, dyktig som han er, som er blant de aller fremste på dette feltet, men heller det at det er så få forskere som aktivt benytter seg av denne muligheten til virkelig å komme til bunns i materialet ut fra en, i hvert fall mer enn mange andre, objektiv analyse av sjangerens funksjon for Thomasevangeliets mange ulike interessante siktemål.

Omreisende og hjemløs

Patterson påpeker at Gerd Theissen i 1973 brukte sosiologiske prinsipper i sin forskning på de tidligste gruppene av kristne og kom til den konklusjonen at den aller tidligste Jesusbevegelsen var preget av omvandrende grupper av radikale predikanter, noe han kalte ”wanderradikalismus”.³¹² Han nevner også at Burton Mack har redegjort for hvordan tidligere forskning har karakterisert disse ”vandrerne” som apokalyptiske predikanter, men at dette ikke kan stemme hvis vi godtar Kloppenborgs tese om at den tidligste Jesusbevegelsen var preget av en visdomsorientering.³¹³ For Patterson, som det var for Gerd Theissen, er den omvandrende livsstilen det som i størst grad definerer innholdet i Thomasevangeliet og miljøet blant de tidligste kristne. Som et av de tydeligste eksemplene på det viser han til Thom 42³¹⁴:

”Jesus sa: Vær mennesker som går forbi!”

Til tross for mange forskeres ulike forsøk på å oversette dette med forskjellige betydning som resultat³¹⁵, er det for Patterson relativt klart. For ham betyr det at de Thomaskristne skulle være omvandrerere. Som en støtte for dette synet peker han på det andre regelutsagnet som faller inn under denne kategorien – Thom 14:

”... Når dere går inn i et land og vandrer i traktene der, og de tar imot dere, så spis det som settes frem for dere og helbred de syke blant dem...”

Her ser Patterson det som en tydelig bekreftelse på at de Thomaskristne var omvandrerere. Det ville ikke være noen grunn for å gi reglene som presenteres dette tillegget hvis det ikke var for at mottakerne av teksten ofte ville befinne seg i en lignende situasjon.

³¹² Patterson '93 s.156

³¹³ Samme verk s. 131-132

³¹⁴ Samme verk s. 131

³¹⁵ For en nærmere redegjørelse for dette se samme verk s. 129-130

Patterson påpeker at dette utsagnet også er å finne i Q, og at Gerd Theissen forbandt det med omvandrende apokalyptiske predikanter. Mot dette referer han Burton Mack (*Kingdom that didn't come*) som mener at Qs utgave sannsynligvis er stilet til de som var ment å skulle ta imot omvandrerne og støtte disse. Patterson mener det er sannsynlig at Mack har rett og at det i den tidligste Jesusbevegelsen eksisterte to typer kristne: De omvandrende og de som hadde dannet begynnende kristne samfunn i mer faste bosetninger.³¹⁶

Patterson finner også igjen dette temaet i visdomsutsagnet Thom 86³¹⁷

”Jesus sa: Revene har hi, og fuglene har reder, men menneskesønnen har intet sted der han kan legge sitt hode og hvile ut.”

Han ser dette som en bekreftelse på denne omvandrende livsstilen og som en støtteerklæring til en hard og vanskelig livsstil.

Her kan vi se noe av poenget til Patterson om at hvis vi skulle begynt med visdomsutsagnene ville vi ha lite å gå etter da disse ofte er diffuse, mens nå som regelutsagnene er definert blir det lettere å plassere dem og de gir klarere mening. Som tidligere påpekt har noe av problemet med forskningen på Thomasevangeliet vært at mange leser sine hypoteser inn i materialet i stedet for vice versa, men ved å behandle utsagnene i en sjangerbasert analyse slik Patterson her gjør har man et mye mer objektivt grunnlag å basere vurderingene på.

Patterson konkluderer med at Thomasevangeliet viser en positivitet i forhold til omvandring og hjemløshet, noe Koester også konkluderer med: ”Det elementet, som til en viss grad, kontrollerer Thomasevangeliets forståelse av livet som kristen er vandring”.³¹⁸

Kutting av familiebånd

Den neste gruppen av regelutsagn Patterson tar for seg er de som er knyttet til kutting av familiebånd. Det utsagnet som for Patterson tydeligst representerer denne gruppen er Thom 55:

³¹⁶ Patterson '93 s. 132-133

³¹⁷ Samme sted s. 133

³¹⁸ Robinson og Koester '71 s. 140

”Jesus sa: Den som ikke hater sin far og sin mor, kan ikke bli min disippel. Og den som ikke hater sine brødre og søstre og ikke bærer sitt kors som jeg, kan ikke bli meg verdig.”

Men også Thom 101 og Thom 99 faller inn under samme kategori:³¹⁹

Thom 101

”Jesus sa: Den som ikke hater sin far og sin mor slik jeg gjør, kan ikke bli min disippel. Og den som ikke elsker sin far og sin mor slik jeg gjør, kan ikke bli min disippel. For min mor ..., men min sanne mor gav meg liv.”

Thom 99

”Disiplene sa: Dine brødre og din mor står utenfor.

Han sa til dem: De her, som gjør min Fars vilje, er mine brødre og min mor. Det er de som skal gå inn i min Fars rike.”

Mens flere, deriblant John Dominic Crossan, har pekt på en mulig gnostisk tendens i Thom 101, peker Patterson på at dette må sees i lys av den generelle anti-kosmiske stemningen i Thomasevangeliet og ikke som noen form for utviklet gnostisk mytologi. Han peker også på hvordan disse utsagnene, når de sees som en gruppe av regelutsagn, ikke taler utelukkende negativt om alle former for familiestrukturer, men advokerer en ny - definering av sine familiære bånd.³²⁰ Når Thom 99 snakker om *” De her, som gjør min Fars vilje ”*, snakkes det i følge Patterson om de Thomaskristne.³²¹ Det er dermed disse som er omvandrenes nye familie – en familie bygget på et felles etos, ikke på tradisjonelle familiebånd.

Det visdomsutsagnet som for Patterson klarest bekrefter dette synet er Thom 31:

”Jesus sa: Ingen profet er velkommen i sin hjemby, ingen lege helbreder dem som kjenner ham.”

Dette kan virke noe søkt ved første øyekast, men Patterson er overbevisende i sin vurdering av at det skal tolkes dit hen at en person som har kuttet båndene til familien sin og dermed,

³¹⁹ Patterson '93 s. 134-135

³²⁰ Her ser vi hvordan Patterson er på linje med Valantasis i dette synet.

³²¹ Patterson '93 s. 135

kan hende, satt familien i en vanskelig økonomisk eller sosial situasjon, ikke ville vært særlig velkommen blant dem lenger.³²²

Patterson spekulerer også i om Thom 58 og 68 burde lokaliseres under dette punktet:

Thom 58

”Jesus sa: Salig er det menneske som har lidd; han har funnet livet.”

Thom 68

”Jesus sa: Salig er dere når de hater og forfølger dere. Hvor dere er blitt forfulgt, vil intet sted bli funnet.”

Bakgrunnen for denne spekulasjonen er en families sannsynlige motstand mot at et familiemedlem skal forlate dem til fordel for en omvandrende tilværelse. Her trekker Patterson paralleller til verket *Acts of Paul and Thecla* hvor denne motstanden later til å være svært sterk (Theclas mor ber myndighetene om å drepe henne som en advarsel til andre i samme situasjon).

Patterson finner også eksempler på dette sosiale perspektivet i den utsagnsgruppen han kaller *andre typer utsagn*. Et av disse er det profetiske utsagnet i Thom 105:

”Jesus sa: Den som kjenner sin far og sin mor, skal bli kalt sønn av en hore.”

Patterson vurderer dette som en karakteristikk av de som ikke kutter familiebandene og tar opp rollen Thomasevangeliet forfekter.³²³

Her later det til at Patterson, til tross for den ellers så grundige stilen, unnlater å ta opp til vurdering en annen mulighet; at dette er et utsagn hvor vi kan fornemme en underliggende forståelse av en gnostisk skapelsesmytologi – de som ikke har forstått eller akseptert at de er barn av den øverste gud i Lyset er dermed barn av horen, eller skjøgen, som er denne jordens skaper – *Demiurgen*.

³²² Patterson '93 s. 135

³²³ Samme verk s. 136

Et annet utsagn han mener faller inn under denne kategorien er Thom 16:

”Jesus sa: Kanskje tror menneskene at jeg er kommet for å stifte fred på jorden; de vet ikke at jeg er kommet for å så splid på jorden: ild, sverd, krig. For det skal være fem i ett hus: Tre vil være mot to, og to mot tre, far mot sønn og sønn mot far. Og de skal stå oppreist og være alene.”

Nok en gang ser vi hvor åpent for tolkning flere av utsagnene i Thomasevangeliet kan være, men som kan virke klarere i lys av en forutgående analyse av regelutsagn. Ved å lese dette som en del av et etos om å ny-definere familiebånd gir det langt klarere mening enn om man skulle lese det som et frittstående utsagn. Selv om man i ulike tilfeller skulle være uenig med Patterson i hans vurderinger av utsagnene er det etter min mening vanskelig å motstride riktigheten (og viktigheten) av å ta det hensynet til verkets sjanger og definerende sjangertrekk han gjør.

Selvpålagt fattigdom og tigging

På samme måte som Patterson fant Thom 14 til å reflektere en omvandrende tilværelse, ser han også tegn på hvordan disse livnærte seg i dette utsagnet:

Thom 14

”... Når dere går inn i et land og vandrer i traktene der, og de tar imot dere, så spis det som settes frem for dere og helbred de syke blant dem...”

Patterson ser dette som et tydelig eksempel på hvordan disse omvandrerne skulle leve av det som ble tilbudt dem.³²⁴ Sammen med Thom 95:

”Jesus sa: Hvis dere har penger, så lån dem ikke ut mot renter, men gi dem til en dere ikke vil få dem tilbake fra.”

ser Patterson et sosialt bilde av personer som levde i en selvpålagt fattigdom og som livnærte seg gjennom en form for tigging.³²⁵ Denne formen for tigging kan allikevel ikke sammenlignes med for eksempel spedalske som ba om en slant til livets opphold. Heller kan

³²⁴ Patterson '93 s. 137-138

³²⁵ Patterson '93 s. 137-138

den sammenlignes med den formen for tigging som buddhistmunker i Thailands klostre bedriver, hvor all mat fås gjennom en form for forventet innsamling blant de som bor i området.

Patterson mener Thom 100 er et regelutsagn som gir støtte for at disse omvandrerne ble støttet av fastboende og at disse hadde en form for tilknytning eller kanskje omsorg for de omvandrende:

Thom 100

De viste Jesus et gullstykke og sa til ham: Keiserens folk krever skatter av oss.

Han sa til dem: Gi keiserne hva keiserens er, gi Gud hva Guds er, og det som er mitt, gi det til meg.

For Patterson viser Jesus holdning at han forventer, ja nærmest forlanger, at de som kommer til ham og klager på for høye skatter heller skal konsentrere seg om å støtte ham og hans like (de som Thomasevangeliet rettes mot – jmf. assimilasjons - hermeneutikken vi tidligere har nevnt). For Patterson representerer *hva keiserens er* statlige skatter, *hva Guds er* tempelskatten og *det som er mitt* denne forventede støtten til omvandrerne som gjennom selvpålagt fattigdom følger i Jesus fotspor.³²⁶

Som sagt så representerer disse kategoriene ikke distinkte sjangertrekk ved Thomasevangeliet om vi ikke kan gjenfinne de i ulike utsagnskategorier, og for Patterson er det liten tvil om at flere av visdomsutsagnene gir støtte til disse regelutsagnene:

Thom 54

Jesus sa: Salig er de fattige, for himmelens rike er deres.

Dette er for Patterson det som klarest uttrykker sin direkte støtte til et liv i fattigdom, mens utsagn som Thom 69 og Thom 78 gir støtte til resultatene av en slik livsstil:

Thom 69

”... Salig er de sultne, for magen skal fylles for dem som hungrer.”

³²⁶ Samme verk s. 137

Thom 78

”Jesus sa: Hvorfor dro dere ut på markene? For å se et siv som svaier i vinden? For å se et menneske kledd i fine klær, som deres konger og stormenn? Disse er kledd i fine klær, men sannheten kan de ikke kjenne.”

Det vi ikke må glemme er den rammeverkssjangeren Patterson gir Thomasevangeliet og de funksjonene han (i likhet med bl.a. Koester) tillegger denne. Hvis vi følger hans argument vil dette tilsi ikke bare at man får støtte for en slik livsstil, men at den holdes fram som den riktige av en vismann som snakker med røsten til den guddommelige Vidsdommen! Også blant lignelsene i Thomasevangeliet finner Patterson støtte og underbyggende argumenter for at de Thomaskristne skulle føre en livsstil preget av selvpålagt fattigdom:

Thom 63

Jesus sa: Det var en rik mann med store eiendommer. Han sa: Jeg vil bruke min formue til å så, høste, plante og til å fylle mine forrådskamre med grøde, så jeg ikke mangler noe. Slik var tankene i hans hjerte; og i den samme natt døde han. Den som har ører, skal høre!”

Thom 64

”Jesus sa: En mann skulle ha gjester. Da han hadde tilbredt måltidet, sendte han tjeneren sin for å invitere gjestene. Han gikk til den første og sa til ham: Min herre inviterer deg. Mannen sa: Jeg har fordringer hos noen handelsmenn; de kommer til meg i kveld, jeg må være der og gi dem beskjed. Jeg ber meg unnskyldt for selskapet.

Han gikk til en annen og sa til ham: Min herre har invitert deg. Denne sa til ham: Jeg har kjøpt et hus og må være der hele dagen. Jeg har ikke tid.

Han gikk til en annen og sa til ham: Min herre inviterer deg. Denne sa til ham: Jeg har en venn som skal gifte seg, og jeg skal gjøre i stand festen. Jeg kan ikke komme. Jeg ber meg unnskyldt for selskapet.

Han gikk til en annen og sa til ham: Min herre inviterer deg. Han sa til ham: Jeg har kjøpt en bondegård og er på vei for å innkreve leien. Jeg kan ikke komme. Jeg ber meg unnskyldt.

Tjeneren kom tilbake og sa til sin herre: De du har invitert til selskapet, har bedt seg unnskyldt.

Herren sa til tjeneren: Gå ut på veiene, ta med deg dem du finner og la dem komme i selskapet.

Kjøpmenn og kremmere skal ikke komme inn der min Far bor.”

For Patterson snakker begge disse lignelsene³²⁷ om hvor negativt det er å være opptatt av penger, og gir derfor samme støtte til en selvpålagt fattigdom som det visdomsutsagnene gjør.³²⁸

Hvorfor skulle så de Thomaskristne påta seg denne frivillige fattigdommen? Svaret på dette mener Patterson å finne i lignelsene som omhandler ”den skjulte skatten” som Thom 76:

”Jesus sa: Faderens rike ligner en kjøpmann som hadde en varebeholdning og fant en perle. Denne kjøpmannen var klok. Han solgte varene, men kjøpte perlen selv. Søk også dere en skatt som ikke forgår, men består, der hvor møllen ikke slipper til for å ete, og der heller ingen orm tærer.

For Patterson er dette et tydelig eksempel på hvordan Thomasevangeliet forfekter et syn som taler for å gi avkall på penger og andre materielle verdier til fordel for noe mye viktigere – erkjennelsen av seg selv og verden. Dette kommer ikke minst klart fram i Thom 110 i følge Patterson:

Thom 110

”Jesus sa: Den som finner verden og blir rik, skal gi avkall på verden.”

Det er den som erkjenner hva verden er som blir virkelig rik.³²⁹

Relativisering av fromhet og renhet

³²⁷ Patterson føyer også til Thom 65: *”Han sa: En hederlig mann eide en vingård. Han leide den ut til forpaktere, for at de skulle arbeide på gården og gi ham avlingen. Så sendte mannen tjeneren sin for at forpakterne skulle gi ham vingårdens avling. De grep tjeneren og slo ham så han nesten strøk med. Tjeneren gikk og fortalte dette til sin herre. Herren sa: Kanskje visste de ikke hvem han var. Han sendte en annen tjener, men forpakterne slo ham også. Da sendte herren sønnen sin. Han sa: Kanskje kommer de til å ha respekt for min sønn. Da forpakterne skjønte at han var arvingen til vingården, grep de tak i ham og drepte ham. De som har ører, skal høre!”* til denne listen med ”herren” som antagonist. Dette synes jeg, i beste fall, er problematisk, og Patterson viser da også til uenighet mellom ham selv og John Dominic Crossan i dette tilfellet (hvor Crossan fremholder den mer tradisjonelle lesningen med forpakterne som de onde). For en nærmere redegjørelse for Pattersons syn se Patterson ’93 s. 142

³²⁸ Patterson ’93 s. 142-145

³²⁹ Patterson ’93 s. 145

Tidligere så vi hvordan Patterson pekte på den anti-kosmiske stemningen i Thomasevangeliet som et definerende trekk. Et annet kjennetegn han mener er typisk er den relativiseringen av tradisjonelle (jødiske) skikker og religiøs praksis.³³⁰

Thom 14

”Jesus sa til dem: Om dere faster, vil dere pådra dere synd; om dere ber, vil dere bli fordømt; om dere gir almisser tar dere skade på ånden. Når dere går inn i et land og vandrer i traktene der, og de tar imot dere, så spis det som settes frem for dere og helbred de syke blant dem. For det som går inn i munnen, kan ikke gjøre dere urene; men det som kommer ut av munnen, det gjør dere urene.”

Thom 89

”Jesus sa: Hvorfor vasker dere koppen på utsiden? Forstår dere ikke at han som har skapt innsiden, også har skapt utsiden?”

Og Thom 53

”Disiplene sa til ham: Er omskjæring nyttig eller ikke?

Han sa til dem: Hvis den var nyttig, ville fedre avle barn omskåret fra deres mor. Men den sanne omskjæring i ånden, den er blitt til nytte fullt og helt.”

Dette radikale synet på religiøs praksis har for Patterson bakgrunn i Thom 6:

”Disiplene hans spurte: Vil du at vi skal faste? Og hvordan skal vi be? Skal vi gi almisser? Og hvilke regler for maten skal vi følge?

Jesus sa: Lyv ikke, og gjør ikke det dere hater. For alt er åpenbart for himmelens ansikt; intet er skjult som ikke skal åpenbares, og det som er tildekket, skal bli avslørt.”

For Patterson forfekter Thomasevangeliet en generell motstand mot hykleri samtidig so det viser en klar holdning til at det ikke er de ytre handlingene, men den indre motivasjonen og overbevisningen som er det viktige.³³¹

³³⁰ Samme verk s. 147-148

³³¹ Patterson '93 s. 147

Kan hende er det denne type holdning til religiøs praksis og moral mange i dagens sekulariserte samfunn finner så tiltalende ved Thomasevangeliet og dets bilde av Jesus?

Nedvurdering av maktstrukturer

Dette er et av Pattersons svakere punkter i en ellers grundig sjangerbasert konstruksjon av Thomasevangeliets (og dermed de Thomaskristnes) sosiale etos. Det virker i hans gjennomgang som om det å finne utsagn som passer med kategorien er en vanskelig oppgave. Det eneste regelutsagnet han later til å kunne peke på er Thom 100 (keiserens mynt) som vi allerede har sett behandlet under ”frivillig fattigdom” og ”omvandring”. Her mener Patterson at det, på tross av utsagnets noe uklare mening, kan sees som Jesus oppfordrer den enkelte til å vurdere om de skal betale skatt, noe som sannsynligvis ikke ville falt i god jord hos de romerske myndighetene.³³²

Som støttende utsagn til dette trekker han frem Thom 71:

”Jesus sa: Jeg skal ødelegge dette huset, og ingen vil kunne bygge det opp igjen.”

Igjen ser Patterson den uklare meningen som grunnlag for å behandle dette utsagnet med forsiktighet, men han foreslår noen ulike muligheter hvor Jesus som snakker om ødeleggelsen av Templet fremstår som den mest sannsynlige for ham, men også motstand mot et Herodiansk ”hus” ser han som en mulighet.³³³

Det Patterson mener disse utsagnene representerer er at det finnes uttrykk for en motstand mot myndighetsautoriteter i Thomasevangeliet (en motstand han sammenlikner med kynikernes³³⁴). Dette kan så være, men jeg føler ikke at Patterson argumenterer for eller eksemplifiserer dette på en overbevisende måte.

Minimal organisering

Et punkt av mye større interesse for hvilken praktisk form det sosiale etoset i Thomasevangeliet ga seg utslag i er spørsmålet om gruppeorganisering. Var de Thomaskristne en homogen gruppe med en godt organisert menighetsstruktur, eller en mer løs

³³² Samme verk s. 148-150

³³³ Samme verk s. 150

³³⁴ For øvrig en gruppe som ofte trekkes fram for å gi paralleller til Thomasevangeliets verdensanskuelse

gruppering av individer? Under punktet om ”Omvandring og hjemløshet” pekte Patterson på trekk som skulle tilsi det siste, men finnes det noen regelutsagn som sier noe klarere om dette?

Patterson peker på at det faktisk er svært lite materiale i regelutsagnene som går direkte på organisering av gruppen. Dette kan på én måte sees som problematisk, men på en annen måte kan det, i følge Patterson, sees som veldig betegnende.³³⁵ Thomasevangeliet sier lite om organisering og organisasjonsstruktur nettopp fordi det ikke var et tema – det var ingen organisasjonsstruktur!

Patterson anerkjenner at et argument basert på en teksts stillhet omkring et emne er lite konkluderende, men peker på Thom 12 som et regelutsagn som underbygger argumentet:

”Disiplene sa til Jesus: Vi vet at du vil forlate oss; hvem skal da være vår leder?”

Jesus sa: Hvor dere enn befinner dere, ska dere gå til Jakob den rettferdige, som himmelen og jorden er blitt til for.”

For Patterson er dette utsagnet signifikant fordi det antyder at de Thomaskristne er en spredd gruppe (som kan oppsøke Jakob for veiledning). Sett i sammenheng med en omvandrende livsstil basert på tiggning trekker Patterson den konklusjonen at ”det ikke er noe Thomas – samfunn *per se*, men en løst strukturert bevegelse av omvandrerere.”³³⁶

Patterson finner denne konklusjonen til å underbygges av en egen kategori av utsagn - *MONAXOC utsagn*.³³⁷ Fremst av disse setter han Thom 49:

”Jesus sa: Salige er de ensomme og de utvalgte, for dere skal finne riket. For dere kommer fra det og skal på nytt vende tilbake dit.”

Men også Thom 16 og 30 mener Patterson er klare eksempler:

³³⁵ Patterson ’93 s. 151

³³⁶ Samme verk s. 151

³³⁷ *MONAXOC* eller *μοναχος* er som oftest ansett for å stamme fra *μωος* = alene og oversettes gjerne med *de som er alene* (gjerne frivillig ensomhet). Det er dette ordet som ligger til grunn for ordet munk i det norske språket og monastery i det engelske. For vårt vedkommende henspiller begrepet på en gruppe utsagn i Thomasevangeliet som inneholder dette ordet og som priser de som står/ er alene uten familiære eller andre tilknytninger.

Thom 16

”Jesus sa: Kanskje tror menneskene at jeg er kommet for å stifte fred på jorden; de vet ikke at jeg er kommet for å så splid på jorden: ild, sverd, krig. For det skal være fem i ett hus: Tre vil være mot to, og to mot tre, far mot sønn og sønn mot far. Og de skal stå oppreist og være alene.

Thom 30

”Jesus sa: Hvor det er tre guder, er de guder; hvor det er to eller én, er jeg med ham.”

For Patterson definerer dette noe av det som skiller det sterkeste fra det bildet av de tidligste kristne som presenteres i de kanoniske evangeliene – den organiserte gruppen eller samfunnet av de kristne. I Thomasevangeliet finner Patterson at det er den individuelle som står i fokus og at det er ”denne måten å leve på som settes høyest i Thomasevangeliet, ikke et sterkt organisert samfunn.”³³⁸

Kvinnelige disipler

Thom 114

”Simon Peter sa til ham: Maria må forlate oss, for kvinner er ikke livet verdig.

Jesus sa: Se, jeg skal lede henne og gjøre henne mannlig, slik at også hun blir en levende ånd som er lik med dere menn. For hver kvinne som gjør seg mannlig, vil komme inn i himmelens rike.”

Her ser vi det klassiske eksemplet på hvor lite umiddelbart innlysende Thomasevangeliets utsagn kan være. Allikevel, sier Patterson, gir det oss grunnleggende informasjon om én ting – det fantes kvinnelige disipler blant de Thomaskristne.

Patterson forsøker i tillegg til dette å forklare selve utsagnet basert på historisk-kritiske faktorer. Disse forklaringene strekker seg fra at vi i Thom 114 ser en begynnende gnostisk forståelse av at kvinner representerer begjær og noe verdslig som må omdannes for at de skal kunne returnere til det perfekte stadiet før Adams (og Evas) fall,³³⁹ til at kvinner gjennom askese skulle nærme seg det mannlige ved så harde fysiske påkjenninger at kvinnelige egenskaper som bryster og menstruasjon forsvant.³⁴⁰ Han ser også muligheten for at en kvinne

³³⁸ Patterson '93 s. 153

³³⁹ Patterson '93 s. 154

³⁴⁰ Samme verk s. 154-155

som skulle leve et omvandrende liv på landsbygda kunne ha behov for å kle seg ut som en mann for å unngå overfall og voldtekt.³⁴¹

Dette er et så vanskelig utsagn å tolke at å skulle si noe konkret om Pattersons vurderinger er vanskelig utover det faktum at så vidt forskjellige muligheter som han skisserer på mange måter tilsier at man kanskje bør la tolkningen være åpen og fokusere på det ene punktet som later til å være underforstått – eksistensen av kvinner blant de tiltenkte mottakerne av Thomasevangeliet, noe som igjen skulle tilsi at det fantes kvinnelige Thomaskristne.

Pattersons resultater

Ved å ta utgangspunkt i en sjangerbestemmelse og deretter definere distinkte sjangertrekk ved denne kom Patterson fram til at den beste måten for å kunne konstruere de sosiale mekanismene som er styrende innen Thomasevangeliet var å ta utgangspunkt i regelutsagnene for deretter å se om de ble underbygd av andre typer utsagn. Til grunn for et slikt prosjekt la han at et iboende trekk ved Thomasevangeliets sjanger er at det som står der ikke bare skal forventes å være sant, men at det er stemmen til den guddommelige Visdommen som taler gjennom Jesus og at mottakeren som tar til seg informasjonen er forventet å ta den så alvorlig at det vil definere hvordan denne vil oppføre seg.

Det Patterson kom fram til kan best kalles en sosial beskrivelse av de Thomaskristne, og kan oppsummeres som følger: De Thomaskristne later til å ha vært en gruppe omvandrende sosialt radikale Jesustilhengere. Karakteristisk for denne gruppen var at de anså oppbrytningen av velkjente familiestrukturer til fordel for livet som en enslig omvandrende som livnærte seg ved hjelp av tigging som positivt. De levde i en selvpålagt fattigdom ut fra den forståelse at det er gjennom avskrivelse av materielle verdier og søken etter de virkelige verdier man kan finne Himmelriket. Disse omvandrerne var sannsynligvis ikke de eneste kristne, men levde i en form for symbiose med en annen gruppe – de fastboende som dannet kristne samfunn og skulle støtte opp om de som vandret omkring. Det var muligens disse fastboende som livnærte de omvandrende da det virker som de baserte næringsgrunnlaget sitt på tigging eller almisser fra mennesker de besøkte.

Denne gruppen omvandrende kristne later også til å ha hatt et relativistisk forhold til religiøse skikker og handlinger, hvor hovedtanken ser ut til å ha vært at det ikke er de ytr handlinger

³⁴¹ Samme verk s. 155

som teller, men den indre motivasjonen for den. Sist, men ikke minst, later det til at denne kristne bevegelsen har inkludert kvinner men at det feminine ikke ble ansett som noe positivt.

Denne gruppen av kristne står i kontrast til de vi møter i Apostlenes gjerninger hvor det største fokuset ligger på dannelsene av lokale menigheter - altså fastboende kristne. Dette er ingen enestående konklusjon Patterson trekker da også Gerd Theissen og Helmut Koester anser de kristne som presenteres i de tidligste utsagnsamlingene som omvandrende og ikke bofaste.

Det som skiller Patterson fra Theissen er først og fremst to ting: Patterson tar utgangspunkt i sjangeren til Thomasevangeliet og baserer hele sin redegjørelse på dette, og han anser Thomasevangeliet for å ha en mye større signifikans for den tidlige kristne bevegelsen enn det Theissen mente som så Thomasevangeliet som en senere gnostisk tekst.

Skillet mellom Patterson og Koester derimot går på formålet med arbeidet. Mens vi kan si at Koester søker det karakteristiske ved Thomasevangeliet og derigjennom den karakteristiske eller ideelle leser/ mottaker, er Pattersons prosjekt en sosial konstruksjon av disse mottakerne - hvem var de Thomaskristne? Det som forener Koester og Patterson og skiller dem fra forskere som Theissen er at de bevisst har tatt i bruk sjangerbestemmelse som en grunnleggende del av sin forskning på Thomasevangeliet og dermed er de mest relevante for denne oppgavens fokus.

Avslutning

Da var vi altså i mål. Eller var vi det? Denne oppgaven gikk jo i all hovedsak ut på å gi en oversikt over den forskningen som er gjort på Thomasevangeliet knyttet til sjanger. Dette målet føler jeg vi har nådd over disse 100+ sidene, men hvilke resultater står vi så igjen med? Er dette et område breddfullt av forskning med klare og konsise resultater å vise til, eller er det noe som skurrer?

Det manglende sjangerfokuset

Fra starten av var det en ting som slo meg mer enn noe annet – Hvorfor brukte forskerne så liten plass og tid på sjangeren? Det virket nærmest som dette var et glemt tema for de aller fleste, og det eneste jeg fant av substans var ikke knyttet til Thomasevangeliet men til Q. Kunne det være at sjangeren egentlig ikke var særlig relevant? Var det nok å stadfeste at Thomasevangeliet var en utsagnsamling for deretter å gå videre til den aktuelle forskerens siktemål, det være seg teologisk forklaring av ulike utsagn, geografisk lokalisering ut fra historiske detaljer i teksten eller datering på bakgrunn av tekstens påståtte gnostiske innhold? Dette virket merkelig, men etter hvert som jeg fortsatte å lese all den litteraturen jeg kom over ble jeg mer og mer sikker i min sak – Dette var virkelig et forsømt kapittel i forskningen på Thomasevangeliet!

Gjennom arbeidet med bøkene til John Kloppenborg og Allan Kirk, fremsto det stadig tydeligere hvor vesentlig det var for å oppnå pålitelige resultater å ta nødvendig hensyn til sjangeren. Ikke nok med det – Det ble etter hvert stående for meg som utenkelig at man skulle kunne få et riktig syn på Thomasevangeliet som helhet uten å basere forskning sin på en grunnleggende sjangerbestemmelse av teksten som helhet. Som Kirk så treffende sier det at selv om sjanger alene ikke bestemmer tekstens produksjon, utførelse og mottagelse, spiller den en så essensiell rolle at en analyse av en tekst som ikke tar tilstrekkelig hensyn til dette vil være i stor fare for å produsere upålitelige resultater.³⁴²

Nå er det jo ikke slik at all forskning på kristne tekster mangler dette aspektet. Som vi har sett særlig i kapittel 4 – Etableringen av en ny sjanger, har man i lang tid vært seg bevisste dette spørsmålet. Allikevel virker det som om denne forståelsen har druknet litt i alle andre viktige

³⁴² jmf. Kap. 2

spørsmål knyttet til Thomasevangeliet, noe som for meg la vekt til tankene mine om at det ennå ikke er kommet et definitivt verk på Thomasevangeliet! Vi kan kanskje si at vi er i en andre fase av forskningen på Thomasevangeliet, hvor den første fasen var knyttet til oversettelse og forhold til de synoptiske evangeliene og denne andre fasen er en hvor alle sentrale spørsmål undersøkes ett for ett. Med Stephen Pattersons verk under utarbeidelse som jeg har vært så heldig å få tilsendt et kapitel av, kan det være lov å håpe på at vi står foran en tredje fase. En fase hvor man begynner å se resultatene av all forskningen som er gjort i sammenheng, og deretter får en oppblomstring av forskning som har til hensikt å se Thomasevangeliet som et helhetlig verk og komme til konklusjoner om alle dets aspekter, ikke bare fragmentert kunnskap. Nå er det forskere som allerede har gjort forsøk på dette, så som Stephen Patterson, men vi er fortsatt i startgropa for en slik orientering av forskningen på Thomasevangeliet og det skal bli svært spennende å se hvilke resultater det vil få i de neste ti årene.

Som jeg var inne på i innledning er det mange fremragende forskere på Thomasevangeliet som ikke er tatt i betraktning til denne oppgaven fordi de ikke kan relatere forskningen sin til sjangerspørsmålet. Dette manglende fokuset på sjanger blant disse forskerne i det engelskspråklige forskningsmiljøet som er i noen tilfeller naturlig, mens i andre er rett og slett synd de ikke har viet dette viktige elementet tid og plass. Jeg skulle for eksempel gjerne hatt med en forsker som Elaine Pagels, da hun har kommet til noen svært interessante konklusjoner samtidig som hun er en av dem som har bidratt mest til å gjøre Thomasevangeliet kjent for allmennheten. Allikevel har jeg ment det riktig å snevre det inn så mye som jeg har gjort for å utelukkende konsentrere meg om de som har benyttet sjanger som grunnleggende i sitt arbeide med Thomasevangeliet. Noe annet ville etter min mening være å gå på akkord med oppgavens problemstilling og siktemål.

Sjanger som en klassifiserende eller sammenlignende øvelse?

Før jeg begynte med denne oppgaven var jeg av den oppfatning at det å bestemme et verks sjanger kunne defineres som det å finne faste sjangertrekk, og deretter sette det i bås med andre og like tekster. Fortsatt ser jeg denne siden av sjangerbestemmelse som vesentlig, men etter hvert har det i større grad blitt klart at sjangerspørsmålet er basert på så mye mer. I kapitel 2, 3 og 4 ser vi tydelig hvordan sjangerbestemmelse er en søken blant relevante tekster. Som en arkeolog som har en teori om omtrentlig hvor han bør grave, er sjangerbestemmelse et dypdykk i tekster vi mener er relevante for den aktuelle teksten vi

studerer. Dette krever ikke bare tålmodighet, men også en stor grad av kunnskap om både litterære trekk og konvensjoner, oversikt over et enormt tekstkorpus og ikke minst omfattende kulturkunnskap. Bare gjennom å forene disse kunnskapsområdene kan man få en grunnleggende forståelse av hvordan samtidens mottakere ville ha forstått budskapet i teksten. Dette har nemlig vært et av de klareste poengene for meg – Uten inngående sjangerkunnskap kan vi ikke gjøre oss forhåpninger om å skulle forstå teksten slik den var ment å skulle forståes! Når vi både i tid og rom er fjernet fra tekstmottakernes forståelseshorisont må vi forsøke å gjenskape denne gjennom sjangerkunnskap (som igjen krever kunnskap om kultur og sosiale strukturer). Sjangerkunnskap blir derfor både en klassifiserende disiplin og en sammenlignende øvelse, men fremfor alt blir det et grunnleggende forskningselement som hviler på en bredde av kunnskap om litteratur, kultur og sosiale forhold.

Hva sjanger kan gi oss?

Det mest interessante for meg i arbeidet med denne oppgaven var å se all den grunnleggende informasjonen vi kan utlede av en tekst ”bare” ved å bestemme dets sjanger. I denne oppgaven har vi sett hvordan en mulig klassifisering av Thomasevangeliet som en chriasamling åpner for at det mest sannsynlig ville ha vært influert av tanker både fra jødiske miljøer, men også fra hellenistiske miljøer – kan hende fra greske filosofiske skoler som den vi finner blant kynikerne. Er dette så en nødvendighet hvis vi bestemmer Thomasevangeliets sjanger til å være en chriasamling? Nei, det er det nødvendigvis ikke, men absolutt mest sannsynlig. Dette har vi sett på bakgrunn av hvorfor en forfatter velger å bruke en bestemt sjanger – Det er ikke for å strukturere tankene sine bedre eller fordi det var forventet av ham, men fordi det var denne organiseringsformen av teksten som på best mulig vis fikk formidlet det budskapet han var ute etter å formidle. Det er nemlig ikke bare forfatteren som besitter sjangerkunnskap. Denne kunnskapen finnes også, bevisst eller ubevisst, hos mottakeren av teksten – Mottakeren forbinder teksten med noe bestemt på bakgrunn av sjangeren innholdet presenteres i. Avhengig av hvilken sjanger det er man møter vil man forvente ulike ting av innholdet, men også tolke innholdet inn i den konteksten man oppfatter det presenteres i.

Hva sier sjangeren om vår forståelse av Thomasevangeliet?

Som vi har sett er det ingen klar konsensus om hvilken sjanger Thomasevangeliet representerer. Mange av de forskerne som presenteres her ser sammenhenger med hellenistiske gnomologiaer og ikke minst chriasamlinger, men later ikke til å trekke denne sammenhengen så langt at de programmatisk stadfester Thomasevangeliets sjanger som

verken det ene eller det andre. Det man som oftest refererer til er den mulige sjangerutviklingen Robinson stadfestet og døypte i sitt verk *Logoi Sophon*. En sjangerutvikling som plasserte Thomasevangeliet på en parallell linje med Q, hvor de felles røttene var å finne i jødisk visdomslitteratur og som senere skulle gå over i narrative evangelier (Q) og gnostiske dialoger (Thomasevangeliet).

Det som da fremstår som et konsensus blant forskerne i det engelskspråklige forskningsmiljøet som har lagt vekt på sjangeraspektet til Thomasevangeliet er at det hører hjemme i et sjangerfellesskap med tekster som formidlet et visdomsaspekt – En visdom som ofte var lagt i munnen på en autoritetsfigur, og i visse tilfeller også i munnen på en skikkelse som ble forbundet med noe guddommelig. Ved å presentere Thomasevangeliets innhold etter et mønster som var kjent for å brukes til å presentere visdomsmateriale later det til at forfatteren av Thomasevangeliet ønsker å gi mottakerne en forståelse av at Jesus skal sees som en visdomslærer inspirert av den personifiserte Visdommen – Sophia. I forlengelsen av dette betyr det også at utsagnene som tillegges Jesus innenfor en slik sjanger er ment å skulle oppfattes som guddommelig inspirerte og taes seriøst i den grad at mottakeren er ment å skulle respondere ved å ta til seg innholdet og la det påvirke livet sitt.

De konkrete resultatene

De to forskerne som i størst grad har latt en gjennomtenkt og gjennomarbeidet sjangerbestemmelse av Thomasevangeliet være styrende for deres forskningsresultater er Helmut Koester og Stephen Patterson. Disses resultater, presentert i det kapitel 6, influeres i stor grad av hvilket siktemål de arbeider etter. Mens Koester søker en ideell leser gjennom å ta for seg de ulike utsagnkategoriene han mener Thomasevangeliet består av, arbeider Patterson etter samme prinsipp men med en sosial konstruksjon av menneskene bakenfor teksten som siktemål.

Koesters resultater viser at Thomasevangeliet har et annet frelsessyn enn det vi kjenner fra tekstene i NT. Mens disse i stor grad forfekter en futuristisk eskatologi basert på tanken om Menneskesønnens tilbakekomst, forfekter Thomasevangeliet en realisert eskatologi hvor den frelsende handlingen er forståelsen av Jesus utsagn, og i forlengelsen av dette å søke og finne seg selv. Frelsen ligger i selvinnsikt, i forståelsen av hvem man er, basert på forståelsen av Jesus utsagn. Gjennom sitt arbeid har han også naturlig nok sett på en mulig alder for Thomasevangeliet, da denne er av fundamental karakter for hvor vi kan plassere

Thomasevangeliet innenfor den tidligste kristendommen. Er den sen, og dermed til en viss grad avhengig av de kanoniske evangeliene og mindre relevant for kristendommens opprinnelse, eller er den tidlig, og dermed gjøre Thomasevangeliet i stand til å si oss noe konkret om kristendommens tilblivelse? Koesters synspunkt er at selv om deler av Thomasevangeliet later til å inneholde noen gnostiske trekk, tilsier den primitive sjangeren og de manglende referansene til Menneskesønnen at man må åpne for at Thomasevangeliet tilhører en svært tidlig tradisjon. Dette er selvfølgelig med på å øke Thomasevangeliets signifikans, og er en av hovedgrunnene til at Koester har jobbet så mye med dette.

Pattersons resultater av sin analyse av innholdet basert på klare sjangertrekk er som sagt av en annen karakter enn Koesters. Han er ikke uenig med konklusjonene Koester trekker og bruker disse i stor grad for å nå sitt mål – en forståelse av hvem menneskene bak Thomasevangeliet var. For å finne dette tar han utgangspunkt i den type utsagn han mener kan si oss mest om hvordan mottakeren av teksten var ment å skulle leve – regelutsagnene.

Han kom i all hovedsak fram til at mottakerne av Thomasevangeliet (og dermed sannsynligvis også forfatterne) definerte seg som omvandrende sosialt radikale personer. Patterson mener dette var mennesker som sto i et motsetningsforhold til et etablert liv, samfunnsmessig så vel som sosialt og religiøst. De forfektet en relativisering av tradisjonelle jødiske skikker som spiseregler og omskjærelse samtidig som de så på en redefinering av tradisjonelle familieband som vesentlig. Man skulle ikke lenger verne om familien i den tradisjonelle forstand, men finne et fellesskap med andre som valgte samme livsførsel. For Patterson tilsier dette at den tidligste kristne bevegelsen sannsynligvis besto av to distinkte grupper, hvor en var disse sosiale radikale representert ved Thomasevangeliet mens den andre var de fastboende som dannet menigheter og var ment å skulle yte omvandrerne hjelp og støtte. Disse siste mener Patterson er representert ved Q. Dette var en gruppe han mente måtte være en del av den aller tidligste kristne bevegelsen da han på bakgrunn av den primitive sjangere, en manglende referering til en apokalyptisk Menneskesønnsskikkelse og en vektlegging av enkelte apostler fremfor andre skulle tilsi at Thomasevangeliet er komponert før slutten av det 1. århundre, kanskje så tidlig som 70-80 v.t.

Thomasevangeliets plass i den tidlige kristendommen basert på sjanger

Som en av svært få kristne utsagnsamlinger som er bevart til vår tid representerer Thomasevangeliet en del av den tidlige kristendommen vi på langt nær er så familiære med

som vi er med de narrative evangeliene. Vi har som regel en forståelse av (selv om denne forståelsen også er under debatt) hvilke roller disse har og omtrent når og hvor vi kan regne med at de var komponert. I utsagnsamlingenes tilfelle er denne forståelsen ikke den samme. Dette kommer naturlig nok av den relativt korte forskningshistorien vi har å basere oss på, men mest av alt kommer det jo av at dette er tekster som ble forlatt av den tidlige kirken til fordel for andre sjangere og vi mangler derfor en tradisjonshistorie og forholde oss til i tillegg til den korte forskningshistorien. Det blir dermed forskernes oppgave å kunne lokalisere disse tekstenes plass for derigjennom å kunne definere den betydningen de skal ha for vår forståelse av kristendommens tidligste periode.

Thomasevangeliet er et klart eksempel på denne korte forskningshistorien – også i større grad enn Q, og dette har gitt seg utslag i at det er få forskere som har brukt mye tid på Thomasevangeliets sjanger. De forskerne i det engelskspråklige forskningsmiljøet som har brukt tid på dette later i stor grad til å enes om at det må sees som et eksemplar av en stadfestet sjangertradisjon som var kjent for å formidle en skjult visdom. Dette tilsier for mange av disse forskerne at man må lokalisere Thomasevangeliet som en tekst uavhengig av de kanoniske evangeliene og muligens med en komposisjon mot slutten av 1. århundre. Dette tilsier at Thomasevangeliet, sett i lys av sjangeren, må kunne sies å representere ikke bare et innblikk i en spesiell gruppe av gnostisk-orienterte kristnes syn på Jesus og verden, men at det faktisk kan bidra med å kaste lys over kristendommens formative periode. Kanskje har vi med Thomasevangeliet fått et innblikk i en Jesusskikkelse som er nærmere den historiske Jesus enn den vi kjenner fra de kanoniske evangeliene. Dette spørsmålet er fortsatt i stor grad ubesvart, men i lys av den forskningen som er gjort på Thomasevangeliets sjanger innenfor det engelskspråklige forskningsmiljøet må denne muligheten holdes åpen.

Bibliografi

Primærkilder

Bibelen. Oversettelse Oslo 1978. Det Norske Bibelselskap

Andre kilder

Anchor Bible vol. 2 D-G

Aune, D.E. *The New Testament in its literary environment*. Cambridge 1988. James Clarke

Bowker, J. *Den fullstendige Bibelhåndboken, en illustrert veiviser*. Norge 2001. Det Norske Bibelselskap. Oversatt av Torbjørn Vike fra engelsk. London 1998. Dorling Kindersley Ltd

Davies, S. *The Gospel of Thomas and Christian Wisdom*. 2. edition. California 2005. Bardic Press.

Hayes, J.H. og Holladay, C.R. *Biblical Exegesis, A Beginner's Handbook*. 2. edition. London 1988. SCM PRESS

Kirk, A. *The composition of the sayings source: genre, synchrony, and wisdom redaction in Q* (Supplements to Novum Testamentum vol. 91). Leiden 1998. Brill

Kloppenborg, J.S. *Excavating Q: the history and setting of the sayings gospel*. Edinburgh 2000. T & T Clark

Kloppenborg, J.S. *The formation of Q: trajectories in ancient wisdom collections*. Philadelphia 1987. Fortress Press

Koester, H. *Introduction to The Gospel of Thomas i The Nag Hammadi Library in English* (ed. Robinson, J.M.). San Francisco 1990. Harper Collins

Koester, H. *Ancient Christian Gospels, Their history and development*. London 1990. SCM PRESS

Koester, H. *History and literature of early Christianity*. 2. edition. Berlin 2000. Walter de Gruyter & Co

Koester, H. *Introduction to The Gospel of according to Thomas i Nag Hammadi Codex II, 2-7* Vol.1 (ed. Layton, B.). Leiden 1989. E.J. Brill

Moxnes, H. og Thomassen, E. *Apokryfe Evangelier* (Verdens hellige skrifter). Norge 2001. De Norske Bokklubbene

Pagels, E. *Beyond belief: the secret Gospel of Thomas*. London 2005. Pan books

Pagels, E. *De gnostiske evangelier: evangeliene som Kirken holdt skjult*. Oslo 2007. Lille måne. Oversatt av Torbjørn Bergane fra den engelske *The gnostic gospels* utgitt i 1979. Brockman, Inc.

Patterson, S. J. *The Gospel of Thomas and Jesus* (Foundations & facets Reference series). Sonoma 1993. Polebridge Press

Patterson, S.J *kapitel 4 Genre*. Under arbeid

Robinson, J.M. m.fl. *The Critical edition of Q: a synopsis including the Gospels of Matthew and Luke and Thomas with English, German and French translations of Q and Thomas* (Hermeneia a critical and historical commentary on the Bible). Minneapolis 2000. Fortress Press.

Robinson, J.M. og Koester, H. *Trajectories through Early Christianity*. Philadelphia 1971. Fortress Press

Skarsaune, O. *Den ukjente Jesus: nye kilder til hvem Jesus virkelig var?: Da Vinci-koden, Gralsfortellingene, Thomasevangeliet, Q-kilden*. Oslo 2005. Avenir

Strecker, G. *History of New Testament Literature*. Harrisburg 1997. Trinity Press. Oversatt av Katter, C. Fra tyske *Literaturgeschichte des Neuen Testaments*. Göttingen 1992. Vandenhoeck & Ruprecht.

Uro, R. *Thomas, Seeking the Historical Context of the Gospel of Thomas*. London 2003. T & T Clark

Valantasis, R. *The Gospel of Thomas* (New Testament readings). London 1997. Routledge

Internettkilder

<http://www.gnosis.org/naghamm/bookt.html> (07.04.08, 11:57)

<http://gnosis.org/library/pistis-sophia/ps011.htm> (07.04.08, 11:51)